

EUROPEAN HUMANITIES UNIVERSITY

JOURNAL FOR PHILOSOPHY AND CULTURAL STUDIES

TOPOS

ФІЛАСОФСКА-КУЛЬТУРАЛАІЧНЫ ЧАСОПІС

№ 2 (53), 2024

ISSN 1815-0047 (print)
ISSN 2538-886X (online)

ТЭМА НУМАРУ:

ДЭКАЛАНІЗАЦЫЯ ПРАДУКАВАННЯ ВЕДАЎ
У БЕЛАРУСІ І ЎКРАІНЕ

TOPIC OF THE ISSUE:

DECOLONIZING KNOWLEDGE PRODUCTION
IN BELARUS AND UKRAINE

INDEXED IN

Scopus

Directory of Open Access Journals (DOAJ)

The Philosopher's Index

EBSCO-CEEAS (Central & Eastern European Academic Source)

PUBLICATION FREQUENCY: 2 ISSUES PER YEAR

EDITORIAL TEAM

O. Davydzik (academic secretary), A. Gornyxh, V. Korablyova,
A. Langenohl, I. Poleshchuk, A. Ousmanova,
T. Shchytsova (editor-in-chief), A. Vozyanov

THE ISSUE EDITORS

Tatiana Shchytsova, Valeria Korablyova

EDITORIAL BOARD

J. Baranova (Lithuania), W. Brogan (USA), L. Fisher (Hungary),
V. Fours (Belarus), E. Gapova (USA), A. Haardt (Germany),
D. Komel (Slovenia), K. Meyer-Drawe (Germany), A. Mikhailov (Belarus),
V. Molchanov (Russia), J. Sallis (USA), H. R. Sepp (Germany),
F. Svenaeus (Sweden), E. Trubina (Russia),
B. Waldenfels (Germany), A. Yermolenko (Ukraine),

Contact email address: journal.topos@ehu.lt
Website: <http://journals.ehu.lt/index.php/topos>

Postal address: European Humanities University
Savičiaus st. 17, LT-01127, Vilnius, Lithuania

© Topos, 2024
© European Humanities University, 2024

CONTENTS

EDITORIAL INTRODUCTION

TATIANA SHCHYTTSOVA, VALERIA KORABLYOVA
DECOLONIZING KNOWLEDGE PRODUCTION
IN BELARUS AND UKRAINE | 5

ARTICLES

OLENA KHYLKO & MAKSYM KHYLKO
EXPLANATORY POTENTIAL OF THE POSTCOLONIAL APPROACH
FOR UNDERSTANDING THE RUSSIA-UKRAINE WAR | 18

ANDREI GORNYKH
DIALECTICS OF INTERNAL COLONIZATION | 42

ЮРИЙ ЛАТИШ
ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ
РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ: ПАМЯТНИКИ И ТОПОНИМЫ
[Yurii Latysh. DECOLONIZATION OF HISTORICAL MEMORY IN UKRAINE DURING
THE RUSSO-UKRAINIAN WAR: MONUMENTS AND TOPONYMS. — In Russ.] | 54

МАКСІМ КАРАЛЁЎ
“НЕ БУДЗЬЦЕ МУДРЫМІ САМІ З САБОЙ”:
ЦІ МАГЧЫМА ДЭКАЛАНІЗАЦЫЯ АКАДЭМІЧНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ У БЕЛАРУСІ? (ПОГЛЯД ГІСТОРЫКА)
[Maxim Karaliou. “BE NOT WISE IN YOUR OWN CONCEITS”: IS DECOLONIZING
ACADEMIC HUMANITARIAN STUDIES POSSIBLE IN BELARUS?
(A HISTORIAN’S PERSPECTIVE).— In Bel.] | 93

ТАРАС ТКАЧУК
ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ СИНДРОМИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ВИБІР
МОВИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
[Taras Tkachuk. POSTCOLONIAL SYNDROMES: PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON LANGUAGE
CHOICE IN A UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUAL ENVIRONMENT. — In Ukr.] | 105

ТАНЯ АРЦІМОВІЧ

«МІНУЛАЕ ПЕРАД НАМІ», АЛЬБО ПАДАРОЖЖА Ў АДНУ
З МАГЧЫМЫХ ГІСТОРЫЙ БЕЛАРУСКАГА ТЭАТРА

[Tania Arcimovich. "THE PAST IS IN FRONT OF US", OR APPROACHING ONE POSSIBLE
HISTORY OF BELARUSIAN THEATRE.— In Bel.] | 129

АЛЯКСЕЙ КАЖАРСКИ

РАСТЛУМАЧЫЦЬ «УЭСТСПЛЭЙНЕРАЎ»: ЦІ МОЖА ЗАХОДНІ
ДАСЛЕДЧЫК БЫЦЬ ЭКСПЕРТАМ ПА ЦЭНТРАЛЬНА-УСХОДНЯЙ
ЕЎРОПЕ?

[Aliaksei Kazharski. EXPLAINING THE "WESTSPLAINERS": CAN A WESTERN SCHOLAR BE
AN EXPERT ON CENTRAL AND EASTERN EUROPE? — In Bel.] | 145

DISCUSSION

ОЛНА МУКНА, OKSANA DARMORIZ, OLEKSANDR
KRAVCHENKO, ZORIANA RYBCHYNSKA, OKSANA
DOVGOPOLOVA, ДМЫТРО SHEVCHUK

UKRAINIAN CULTURAL STUDIES AS A "RISKY PROJECT":
REVISION OF THE POST-COLONIAL EXPERIENCE | 156

PRACTICAL GUIDELINES

АНДРЭЙ ВАЗ'ЯНАЎ

РАЗВІЦЦЁ ФУНКЦЫЯНАЛЬНАГА ШМАТМОЎЯ Ў СТУДЭНЦКІХ АЎДЫТОРЫЯХ
З БЕЛАРУСКАЙ БОЛЬШАСЦЮ: ПРАКТЫЧНЫЯ ПРАПАНОВЫ

[Andrei Vazyyanau. DEVELOPING FUNCTIONAL MULTILINGUALISM IN STUDENT AUDIENCES
WITH BELARUSIAN MAJORITY: PRACTICAL PROPOSAL.— In Bel.] | 184

ANDRZEJ W. TYMOWSKI

UNIVERSALIST CLAIMS VS. LOCAL PERSPECTIVES:
DECOLONISING "ACADEMIC WRITING IN ENGLISH" | 206

REVIEWS

SYEDA Q. MASOOD

PARVULESCU, ANCA, AND MANUELA BOATCĂ.
Creolizing the Modern: Transylvania across Empires.
Cornell University Press, 2022 | 228

DECOLONIZING KNOWLEDGE PRODUCTION IN BELARUS AND UKRAINE

Tatiana Shchytsova, Valeria Korablyova

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-5-17>

© Tatiana Shchytsova

Professor, European Humanities University, Academic Department
of Social Sciences

Savičiaus g. 17, Vilnius, LT-01127 Lithuania

E-mail: tatiana.shchytsova@ehu.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0014-3856>

© Valeria Korablyova

Assistant Professor, Charles University, Institute of International Studies,
Department of Russian and East European Studies

U Kříže 661/8, 158 00 Praha 5, Czech Republic

Email: valeriya.korablyova@fsv.cuni.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4523-7557>

This issue is based on the presentations and discussions at the international conference *Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks* that took place in September 2023 in Vilnius. It was co-organized by three academic institutions: European Humanities University (Vilnius), Ukrainian Catholic University (Lviv), and Charles University (Prague)¹. The event was remarkable for its wide geographical scope, bringing together scholars from Belarus, Germany, Lithuania, Canada, Poland, the USA, Ukraine, and the Czech Republic. Moreover, the majority

1 Find detailed reports and reflections on the conference here (Korablyova 2023; Latysh 2023).

of participants were of Belarusian and Ukrainian origin. This fact highlights the uniqueness of the conference: it emerged not out of “pure theoretical curiosity”; but, first of all, out of personal engagement, of being morally and existentially implicated by the catastrophe of war, which encourages and obliges us to theorize from the situation in which we find ourselves today.

The full-scale war launched by Russia against Ukraine in 2022 and supported by the Lukashenka regime has arguably buried forever and consigned to the archives the well-known myth of “Slavic brotherhood” as well as the used-to-be-consensual notion of “the post-Soviet region”. Claiming to be a universal signifier for the countries that were formerly parts of the USSR, this term continued to insidiously keep them in the shadow of the Soviet empire. It has been acting “insidiously” because, as it later became clear, the popular prefix “post-” did not actually mean that the empire expired in 1991. For most of the former socialist republics, Russia’s claim to political dominance and control over the region meant rather a reformatting of the imperial project.

Belarus and Ukraine stood out in the post-Soviet geopolitical context, as for these countries, Russia’s neo-imperial (“integration”) ambitions were packaged in the ideological discourses of “triunity,” “brotherhood,” “common heroic past,” and the like. These discourses and corresponding historical narratives had numerous adherents in all the three countries, especially among the older generation. Russia’s political and cultural dominance in the region for several decades relied on the inertia of the Soviet cultural identity, shaped within the imperial dichotomy of center-and-periphery. People who, to one degree or another, inherited and shared Soviet identity, regardless of their citizenship and nationality, remained affectively attached to and gravitated toward “Moscow” as an authoritative center of knowledge production, “high culture” and, of course, to the “great and mighty” Russian language as its bearer.

It took the shock of a big war for the attraction of the imperial center and, in general, the neocolonial configuration of the region to become the object of radical critical reflection. This is how a new demand for the term “decolonization” emerged: it was based on acute awareness of the need to resist permanent aspirations of Russian authorities for the political and cultural subordination of Ukraine and Belarus. By placing this term in the title of the conference and this issue, we did not follow some sort of academic “fashion” (as Western observers might think), but responded to the demand of our current geocultural and socio-political situation, which, among other things, urges to address the politics of knowledge production *in* and *about* our countries.

The above does not exclude either the need for scientific exploration of the relevance of the concept of decolonization, or clarification of the limitations of its applicability in the current regional context. We are well aware that within the global academic community, there are diverse and often polarizing points of view regarding the applicability of the postcolonial framework and the term “decolonization” in relation to our countries (Moore 2001; Spivak et al. 2006; Akudovich 2007; Oushakin 2011; Riabczuk 2013). This special issue also addresses the polemic nature of the concept. Its significance lies precisely in the fact that, after the conference, it has become a platform for interdisciplinary discussions regarding conditions and semantic features of applying the term “decolonization” to Belarusian and Ukrainian societies.

The issue is dedicated to decolonization in the domains of education and social and humanitarian research. We assume that in our societies, knowledge production, to a certain degree, remains under the influence of Soviet and/or Russian ideological narratives and approaches. Importantly, not just local, but also Western scholars can act as agents of this influence. Both Belarus and Ukraine are stifled by the “double colonial loop”: Russian imperial claims to control our countries have long been reinforced by the dominance of Russia as a thematic focus in Western centers of post-Soviet, Slavic, and East European studies, and the dominance of the Russia-centered approach to our countries in Western academic and expert environments. Thus, our task of revising the politics of knowledge production in education and science has a direct link to the critical rethinking of the understanding of Eastern Europe itself in Western academia.²

Releasing the “double colonial loop” implies at least three things: a) different positioning of our countries in the cultural imaginary of European and other societies; b) filling in the gaps in the knowledge about our countries and working out productive approaches to their study in the global academia; c) overcoming the inferiority complex of our scholars, who might treat their intellectual work as secondary to Western – but also often to Russian – scientific discourses. We – Belarusian and Ukrainian scholars – need to rethink and redefine ourselves as independent epistemic subjects (knowledge producers) and, on this foundation, reconsider the principles and content of national pedagogy in our countries.

The conference and this collection of articles make a feasible contribution to the development of theoretical and methodological

2 The degree of radicalism of such rethinking varies today from pointing out the necessity to recenter Eastern Europe to abandoning this very notion as irrelevant.

foundations of decolonization today and after the end of the war. As Mignolo and Tlostanova (Tlostanova, Mignolo 2012) rightly mention, colonization is reproduced through everyday thinking habits. It can be resisted by developing conscious practices of “learning to unlearn”. Hence, education and culture (especially media) are becoming the main venues for decolonization. And academia has to provide new content and new meaningful perspectives, so that the unlearning stage could be followed by new learning (“learning to unlearn in order to relearn”).

Theoretical justification of the decolonization policy in the domain of knowledge production today must account for two different intellectual schools — postcolonial and decolonial studies. While postcolonial studies developed a theoretical toolkit that may be useful in analyzing our post-Soviet experience, modern decolonial thought makes a very inspiring theory and practice for us, since it suggests a general philosophical strategy of decolonization of knowledge production. The relationship between the terms decolonization and decoloniality³ can be compared to the relationship between the ontic and the ontological. Decolonization means concrete measures to eliminate various forms, symbols, practices and narratives of colonial (imperial) domination. Decoloniality is a kind of metanoia, radical liberation of thinking from its attachment to the imperial center of hegemony; or delinking, in Mignolo’s terms (Mignolo 2007). In order to successfully decolonize the sphere of knowledge production and, ultimately, our very lifeworlds, we need a “change of mind,” which can kindle the creative work of relearning and rethinking toward a new cultural imaginary of our countries, our region and Europe in general.

We are different and set apart from the thinkers of the decolonial turn by a significantly divergent geocultural location and geopolitical agenda. Therefore, the comparison of our perspectives inevitably gives rise to a number of conceptual problems and questions, a comprehensive analysis of which is beyond the scope of this issue. Yet, we share the basic methodological foundations of this approach: namely, the situated and embodied thinking and knowledge production geared toward ethical and political emancipation. “I am where I think” — this existential-epistemic formula of Mignolo is executed in no other way but performatively. In this regard, this collection of articles shows that the semantic horizons of self-emancipation of Ukrainian and Belarusian scholars overlap to a significant extent. At the same time, there are cultural-historical and political differences between our countries, which should also be reflected in educational and scientific policies.

3 They thus presuppose another pair of terms — colonization and coloniality — as a background.

Delinking from the Russian/Soviet lasting hegemony has unfolded in stages, being often provoked by political developments inside and toward our respective societies. Decolonial scholars remind us that the political act of declaring independence is just the beginning of cultural and mental decolonization. Being far from linear, this trajectory is marked with twists, backslides, disruptions, and fluctuations. Partaking both in the Soviet imperial project and in its demise, symbolically signed in the Belovezhskaya pushcha in December 1991, Belarus and Ukraine embarked on the post-Soviet transition track with large swaths of Soviet nomenklatura in charge. Unlike some Central European and Baltic states, these societies opted for the smooth transition that augmented their imperial/subaltern hybridity and postponed the hard task of processing their complex pasts and entangled histories. This societal choice was equally mirrored in the academic domain, where the inertial reproduction of the Marxist-Leninist framework – even if stripped of overt ideological markers – paradoxically co-existed with or was even imbricated in catching-up receptions of Western epistemologies (poststructuralism, phenomenology, etc.) (Shchyttsova 2023). Despite the regained pluralism of methodologies in the humanities, educational and research institutions largely retained the old bureaucratic structure and academic habitus.

Short periods of national revival and increased interest in the national culture, history, and language in the early 1990s were curtailed by a deep economic crisis escalating into a political one. Ways out of those crises differed significantly in Belarus and Ukraine, which explains the de-synchronization in political and cultural developments in those two cases. While the main points of convergence were the collapse of the Soviet Union and Russian full-scale invasion of Ukraine in 2022, the political socialization of the citizenry through mass protests unfolded at a different pace and scope. Still, some structural parallels and common pending tasks could be traced. An important structural prerequisite for political changes was the emergence of new social groups and generations socialized in a broader European context and integrated into transnational networks: educational entities, business projects, cultural and civic initiatives. While those processes are increasingly framed as decolonization, they have always been intertwined with national re-imagining and grassroots democratization.

Claiming more political agency for the citizenry vis-à-vis the captured states went hand in hand with re-discovering deep historical roots and alternative legacies of their polities and attempts to re-position them into regional and global contexts. Conversely, reactive re-colonization from the Kremlin went beyond the ethnocultural dimension, though efficiently instrumentalizing it rhetorically and

politically. *Russkiy Mir*, transmitted and imposed through the Russian language and culture, rested on specific political and social patterns that supported kleptocratic elites, autocratic governance, and de-politicization of the populace. From this standpoint, two parallel tracks of decolonization could be analytically distinguished: the activist and the academic one. The activist track, aimed at re-claiming political agency, historical legacy, and cultural peculiarity, only recently appropriated the decolonial vocabulary, often as a shorthand for “emancipation”. It was especially after Russia’s full-scale invasion of Ukraine in 2022, that decolonial activism mushroomed in Ukraine and Belarus, but also in Central Asia and faraway regions of the Russian so-called Federation. While Western academia debated the applicability of the postcolonial lens to the post-Soviet region, civic activists across the region launched educational initiatives – podcasts, public lectures, exhibitions – exposing Russian encroachment on their cultural legacies, rediscovering the hidden past, and learning their mother tongues, estranged from them in previous generations. This activism engages with academic writing and academic speakers, and incentivizes the latter to enrich and refine knowledge production to be disseminated forward and outward.

Despite the seemingly consensual labelling of the Russian war of aggression as a neoimperial conquest and the need to incorporate subaltern perspectives in the shared body of knowledge, several contentious issues are still worth mentioning. First, our images of each other are still derived from the Russian and Western imperial gazes. Thus, the desired solidarity of subalterns is endangered by mutual othering and misconceptions that perpetuate the image of Ukraine’s Maidan as political chaos, Belarusians as silent enablers of aggression, and Asians and Muslims as inferior barbarians. Second, knowledge production and dissemination in the region are largely mediated by imperial languages. Even if the conference preceding this publication was primarily bilingual, and Ukrainians and Belarusians understood each other without translation, a broader outreach in national languages cannot be guaranteed. Finally, shedding off imperial legacies is the necessary first step that must eventually bring us to the need to look into our own nesting orientalisms, persistent cultural hierarchies, and external structures resisting the inclusion of local contexts on an equal footing.

In Ukraine, fruitful attempts of application and further development of the postcolonial lens started as early as the 1990s, and since the early 2000s have proliferated potently in literary studies with broader political implications. A constellation of influential literary scholars, including Marko Pavlyshyn (1993), Myroslav Shkandrij (2001),

Vitaly Chernetsky (2003), and others — claimed for revisions of the existing literary canon via bringing in the limelight the forbidden and forgotten masterpieces of Ukrainian authors and exposing racial stereotypes othering Ukrainians as uncivilized peasants in need of political guidance, which are plentiful in the cornerstone works of Russian classical literature. Mykola Riabchuk (2003) reframed the perception of Ukraine as a “cleft country” allegedly divided by regional historical legacies into a societal division within and across the regions, defined by the level of interiorization of the Russian imperial viewpoint: that is, analytically dissecting Ukrainians into “creoles” accepting the “little Russian” identity reserved for them by the hegemonic centre in Moscow; and “genuine Ukrainians” appropriating and developing Ukrainian identity as a Central European one.

In Belarus, the postcolonial perspective has been shaping in close connection with the national Revival of the late 1980s — early 1990s, for which liberation from the pressure of the Russocentric Soviet ideology was an indispensable condition for the revival of national culture and the strengthening of national identity (Dubaviec 2003). This approach gave impetus to productive creation of new historical narratives, but was usually limited by the conceptual framework of an ethno-national state. In the 1990s and early 2000s, various thinkers proposed more innovative options for applying the postcolonial approach, which took into account the historical and socio-cultural heteronomy of the Belarusians’ lifeworld. Thus, Valyantsin Akudovich (Akudovich 2007) pointed out the non-linear, intermittent nature of the genesis of modern Belarus, as well as the important role of the experience of Soviet modernization for the positive self-understanding of Belarusians. Vladimir Abushenko (Abushenko 2004) and Igor Bobkov (Bobkov 2005) sought to understand the Belarusian socio-cultural space as a different type of modernity: the former, through the concept of Creole; the latter, through the concept of a borderland, the distinctive feature of which is transculturality. In parallel with these and other conceptual explorations, Belarusian postcolonialism developed in poetry, literature, cinema and music, creatively combining postcolonial and post-modern approaches (Lewis 2017).

An intellectual response from the imperial side presented the Russian society as the first and major victim of Russian imperialism, which was enveloped in the notion of “internal colonization” (Etkind 2011); while the Russian state was positioned as a European subaltern incorporated in the capitalist world-system as a semi-periphery, which was explicated through interpreting Russia as a “subaltern empire” (Morozov 2015). Those innovations inscribed the Russian perspective into broader postcolonial and decolonial studies, sharing the common

anti-Western angle, more willingly and efficiently than the perspectives of former western peripheries of the Russian empire.

It took an all-out war to carry these debates out of the niche communities to the broader audiences. A new wave of important reflections and refinements concerned questioning Russian “imperial innocence” (Kassymbekova & Marat 2022), exposing Western academia as enablers of aggression (Zayarnuk 2022; Malksoo 2023; Hendl & all 2023), challenging Russian catching-up resentful imperialism, allegedly legitimized by its mistreatment in the West (Čanji & Kazharski 2022), and explicating Ukrainian resistance as an efficient subversive strategy of a “double subaltern” (Korablyova 2022; Bossuyt, Amoris, & Riabchuk 2024). What is important, new institutions pursuing the agenda to rectify the power asymmetries in knowledge production on the region started emerging⁴. The current issue adds another brick to pave this path forward.

Structure and Contents of the Issue

The collection includes four sections. The first one contains articles on the postcolonial perspective and various aspects of decolonization in national, regional and global contexts. A number of texts focus on specific disciplines (international relations, history, theatre studies), but most of the articles touch upon a wide range of social and humanitarian knowledge, addressing various cross-cutting issues: memory, language policy, methodological difficulties in applying the postcolonial approach to our countries, the meaning of the term decolonization, issues of epistemic (in)equality, etc.

This special issue opens with *Olena Khylyko and Maksym Khylyko*'s text aiming to prove the efficiency of the postcolonial approach in the toolkit of international relations studies. The latter, long defined by the intellectual rivalry between realism and (neo)liberalism with their respective overfocus on great powers and international structures, conflate in their neglect towards minor agencies and societal peculiarities. Social constructivism, enriched with the post- and decolonial perspectives, is capable of overcoming the limitations exposed by the failure of the dominant IR paradigms to explain Russian aggression and Ukrainian resistance to it. The authors present a panoramic overview

4 The RUTA Association for Central, South-Eastern, Eastern European, Baltic, Caucasus, Central and Northern Asian Studies is a good example of connecting scholars and practitioners from a broader region, defined in an inclusive and non-hierarchical way, with its annual meetings symbolically held in Ukraine.

of the main venues of Russian/Soviet colonialism towards Ukraine in its “classical” imperial forms, encompassing multifaceted eradication, exploitation, and co-optation, but also post-imperial, or “neocolonial” forms, operating through “penetration and infiltration into financial, economic, political, and security structures”.

Andrei Gornyykh analyzes the dialectic of “internal colonization” in the Soviet/Russian empire. He emphasizes that decolonization as a new theoretical and practical approach must take into account the complex problems of modernity, which complicates the dialogue between postcolonialism and postcommunism. Gornyykh’s article portrays our region as a complex cultural palimpsest, consisting of three specific divisions, each of them implying a colonial perspective: the division of the city and the countryside, ethnolinguistic divisions (Russian, Ukrainian, and Belarusian) and the division of imperial and democratic forces.

Yurii Latysh’s paper discusses the changes in the politics of memory in wartime Ukraine and ponders Putin’s anti-Ukrainian retrotopia as an attempt of mnemonic revenge re-playing the Cold war. He argues that mnemonic decolonization in Ukraine was a reaction of self-defense aiming to regain mental and territorial control over the country, where decommunization in the first phase of the war was followed by decolonization after the Russian full-scale invasion. Providing the list of relevant laws and informative statistics on changed toponyms, the author concludes with a debatable statement that the call for total decolonization was not culturally rooted in Ukrainian society and it must give way to more nuanced policies after the end of the war.

Maksim Karalyow aims to analyze the options of decolonization in Belarusian academic humanities research. Given the determinism of the Belarusian education and science system by the trends laid down in the Soviet era, he points to a lack of consensus in the Belarusian academic environment in understanding what to consider manifestations of colonialism and how to get rid of it. In this regard, he identifies a number of factors on which the success of decolonization will depend, and suggests several definite steps in this direction.

Taras Tkachuk focuses on the dynamics of language conversion, language tolerance and prestige in a bilingual postcolonial setting. The presented case study of high-school students in the Vinnytsia region compares the results from 2011, 2016, and 2024. While sharing the mainstream claim of increasing prestige and daily use of Ukrainian, the author draws attention to the language pendulum effect (i.e., partial reversal of language conversion) and to the emergence of an antagonized Russophone minority.

Tanya Artsimovich problematizes the existing models of the history of Belarusian theatre, setting the task of going beyond the geopolitical “center-periphery” binary. Defending the right to imagine a different version (versions) of the history of Belarusian theatre, she emphasizes her refusal to focus on a certain universal (dominant) narrative of the world history of theatre in order to give voice to the stories that subalterns can tell. Practicing thus a decolonial approach, she ultimately revises the concepts of “tradition” and “experiment” in her version of the history of Belarusian theatre.

Alyaksey Kazharski discusses the validity of using the term “West-splaining” when assessing current discussions of Central and Eastern Europe, in particular, of the Russian-Ukrainian war and of the events in Belarus. Labelling the belief of some Western analysts in the universal relevance of Western optics as intellectual provincialism, he simultaneously draws attention to the Russian-centricity of the Western perception of our region.

The second section presents a report on the discussion that took place within the framework of the Vilnius conference. The roundtable discussion on the objectives and impediments in the development of culture studies in Ukraine, in light of the decolonization task, brought together key representatives of regional academic schools and influential cultural institutions. Interventions by *Olha Mukha*, *Oksana Darmoriz*, *Oleksandr Kravchenko*, *Zoriana Rybchynska*, *Oksana Dovgoplova*, and *Dmytro Shevchuk* expose “a complex landscape of evolving educational paradigms and societal expectations, defining the unique experience of the ‘culturology project’ in Ukraine.” Problematizing controversial expectations stemming from diverse traditions of the studies of culture (theory-driven vs practice-oriented), on the one hand, and from the growing market demands for cultural managers and entrepreneurs, on the other, the authors agree that culture studies in Ukraine must delink from the Russian hegemonic influence in the field and better align with the needs of Ukrainian society and the agenda of Ukrainian cultural production. They conclude that “culturology” is still a project rather than an academic discipline in Ukraine, where (self-)decolonisation is a pending task.

In the third section, *Andrei Vazyana* and *Andrzej Tymowski* share their experiences and practical recommendations regarding the language issue in teaching for an international audience.

Andrei Vazyana discusses the feasibility of developing functional multilingualism in students’ groups where Belarusians constitute a majority. Drawing on international experience in implementing the

principles of multilingualism in the educational process, he examines the specifics and methods of applying multilingual teaching in the Belarusian education system both within and outside of the country. A special focus is made on motivating learning languages, including Belarusian, as well as the capacity of the Belarusian language to serve for intercultural communication.

Andrzej Tymowski critically reconsiders the place of such a discipline as Academic Writing in English in the global and regional (Eastern European) academic contexts. Focusing on the problem of cultural hegemony, he notes that Belarus and Ukraine have found themselves “caught in a sort of decolonizing scissors”, and that this situation makes the choice of a language for academic work a political decision. In this regard, Tymowski believes that the so-called “lingua franca cultures” must themselves learn to refrain from the position of normative dominance for the sake of a new decentralized pluriversity of pedagogy and research.

The final section contains *Syeda Masood's* book review of Anca Parvulescu and Manuela Boatcă's *Creolizing the Modern*. It expands the scope of the Eastern European region revealed in the issue and allows comparisons between the situation in Belarus and Ukraine with socio-cultural processes in such a multilingual and multicultural place as Transylvania. Closing the special issue with this review is symbolically important, as it connects the postcolonial thought in the region with global decolonial studies where creolization of theory is one of the most recent and fruitful trends.

In the times of war, we are more than ever aware of the connection between the social sciences and humanities with the socio-cultural reality, between knowledge production and politics. Decolonization as a practical task unites Ukrainians and democratically minded Belarusians in their aspirations for national independence and cultural development free from Russian neo-imperial domination. We hope that this collection will serve as a new impetus for making a difference both in the regional and global production of knowledge about Belarus and Ukraine. This requires not only our joint efforts but also a new quality of cooperation open to transcultural imaginaries. Moreover, the awareness of the existing “double colonial loop” and “decolonizing scissors” can only be truly transformative if it is rooted in a *decolonial mirror*: we must first and foremost look into ourselves, with a caring yet critical attitude, to disentangle from the past and the habitus it casts on us. Then, new epistemologies of the region might emerge.

References

- Abushenko, V. (2004) Kreol'stvo kak ino-modernost' Vostochnoy Evropy. (Vozmozhnyye strategii issledovaniya). *Perekrestki*, 1-2: 124–156. — In Russ.
- [Абушенко, В. (2004) Креольство как ино-модерность Восточной Европы. (Возможные стратегии исследования). *Перекрестки*, 1-2: 124–156.]
- Akudovich, V. *Kod adsutnastsi (asnovy byelaruskay myental'nastsy)*. Minsk: Lohvinau, 2007. — In Bel.
- [Акудовіч, В. *Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці)*. Мінск: Логвінаў, 2007]
- Bobkov, I. (2005) Etika pogranič'ya: transkul'turnost' kak beloruskiy opyt". *Perekrestki*, 3–4: 127–136. — In Russ.
- [Бобков, И. (2005) Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт. *Перекрестки*, 3–4: 127–136.]
- Bossuyt, F., Amoris, L. and Riabchuk, M. (2024) The subaltern strikes back, or how Ukraine is claiming agency from Russia and the European Union. *European Security*: 1–21. doi: 10.1080/09662839.2024.2410011.
- Čanji, D. and Kazharski, A. (2022) When the “subaltern empire” speaks. On recognition, Eurasian integration, and the Russo-Georgian war. *Eurasian Geography and Economics*, 64(5): 561–588. doi: 10.1080/15387216.2022.2040375.
- Chernetsky, V. (2003). Postcolonialism, Russia and Ukraine. *Ulbandus Review* 7: 32–62.
- Dubaviec, S. (2003). Padstavy ratsyanal'naha natsyyanalizmu, in: Antsipyenka, A.; Akudovich, V. (eds.) *Antalyohiya suchasnaha byelaruskaha mys'lyen'nya*. Sankt-Pyetsyarburh: Nevskiy prostor: 113–131. — In Bel.
- [Дубавец, С. (2003). Падставы рацыянальнага нацыяналізму, в: Анціпенка, А.; Акудовіч, В. (рэд.) *Анталёгія сучаснага беларускага мыслення*. Санкт-Пецярбург: Невский простор: 113–131.]
- Etkind, A. (2011). *Internal colonization: Russia's Imperial experience*. Polity.
- Hendl, T., Burlyuk, O., O'Sullivan, M., & Arystanbek, A. (2023). (En)Countering epistemic imperialism: A critique of “Westsplaining” and coloniality in dominant debates on Russia's invasion of Ukraine. *Contemporary Security Policy*, 45(2): 171–209. <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2288468>.
- Kassymbekova, B. & Marat, E. (2022). Time to question Russia's imperial innocence. *PONARS Eurasia*, April 27. <https://www.ponarseurasia.org/time-to-questionrussias-imperial-innocence>.
- Korablyova, V. (2022). Russia vs. Ukraine: a subaltern empire against the “populism of hope”. *Acta Universitatis Carolinae Studia Territorialia* 22(2): 39–60. <https://doi.org/10.14712/23363231.2023.3>.
- Korablyova, V. (2023). The decolonization of education and research in Belarus and Ukraine: theoretical challenges and practical tasks. *Canadian Slavonic Papers*, 65(3–4): 478–484.
- Latysh, Yurii (2023) Skladni vymiry dekolonizaciyi. *Ukrayina Moderna*, 6 November. <https://uamoderna.com/notes/skladni-vymiry-dekolonizatsii/>. — In Ukr.
- [Лагиш, Юрий (2023). Складні виміри деколонізації. *Україна Модерна*, 6.11.2023.]
- Lewis, S. (2017). The “Partisan Republic”: Colonial Myths and Memory Wars in Belarus, in: Fedo, J., Kangaspuro, M., Lassila, J., Zhurzhenko, T. (eds.) *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, Cham.

- Mälksoo, M. (2023). The postcolonial moment in Russia's war against Ukraine. *Journal of Genocide Research* 25(3–4): 471–481.
- Mignolo, W. D. (2007). “Delinking”. *Cultural Studies*, 21/2: 449–514.
- Moore, D. Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique, *PMLA*, № 116(1): 111–128.
- Morozov, V. (2015). *Russia's Postcolonial Identity: A Subaltern Empire in a Eurocentric World*. London: Palgrave Macmillan.
- Oushakin, S. (2011). V poiskakh mesta mezhdru Stalinyim i Gitlerom: o postkolonial'nykh istoriyakh sotsializma. *Ab Imperio*, 1/2011: 209–233. — In Russ.
- [Ушакин, С. (2011). В поисках места между Сталиным и Гитлером: о постколониальных историях социализма. *Ab Imperio*, 1/2011: 209–233.]
- Pavlyshyn, M. (1993). Ukrainian Literature and the Erotics of Postcolonialism: Some Modest Propositions. *Harvard Ukrainian Studies* 17, no. 1–2 (June 1993): 110–126.
- Riabchuk, M. (2003). *Dvi Ukrayiny: real'ni mezhi, virtual'ni vijny*. Kyiv: Krytyka. — In Ukr.
- [Рябчук, М. (2000). *Дві України: реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика.]
- Riabczuk, M. (2013). Colonialism in another way. On the applicability of postcolonial methodology for the study of postcommunist Europe. *Porównania* 13: 47–59.
- Shchyttsova, T. (2023). Philosophy as a Realistic Utopia: A Personal View on the Emancipation of Philosophy in Post-Soviet Belarus, in: *Philosophy Unchained. Developments in Post-Soviet Philosophical Thought* (ed. Mikhail Minakov). Ibidem Verlag: 75–100.
- Shkandrij, M. (2001). *Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. Montreal: McGill Queen's University Press.
- Spivak, G. C., Condee, N., Ram, H. & Chernetsky, V. (2006). Are we postcolonial? Post-Soviet space. *PMLA* 121(3): 828–836.
- Tlostanova, M. V. and Mignolo, W. D. (2012). *Learning to Unlearn. Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*. The Ohio State University Press.
- Zayarnyuk, A. (2022). Historians as enablers? Historiography, imperialism, and the legitimization of Russian aggression. *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 9(2): 191–212.

EXPLANATORY POTENTIAL
OF THE POSTCOLONIAL APPROACH
FOR UNDERSTANDING
THE RUSSIA–UKRAINE WAR

Olena Khylyko & Maksym Khylyko

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-18-41>

© Olena Khylyko

PhD in Political Science and MA in International Relations, Researcher,
Institute of European Studies and International Relations,
Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University
Mlynské luhy 4, 82105 Bratislava
E-mail: khylyko.olena@fses.uniba.sk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-0060>

© Maksym Khylyko

PhD in Philosophy and MA in International Relations, Associate Professor,
Institute of European Studies and International Relations,
Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University
Mlynské luhy 4, 82105 Bratislava
E-mail: maksym.khylyko@fses.uniba.sk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6365-339X>

Abstract. The escalation of the Russia–Ukraine confrontation into a full-scale war in 2022 reinforced questions about the deficiencies of the mainstream IR theoretical paradigms in exploring and explaining the development in Eastern Europe. In this article, we examine the explanatory potential that the postcolonial approach in IR can contribute to elucidating Russia's aggressive behaviour and, no less importantly, Ukraine's desperate resistance to the invasion. This includes examining the coloniser–colonised dichotomy within the historical context of Russia–Ukraine relations, the Russian neocolonial agenda in independent Ukraine, and the

applicability of the concepts of the Other and Subaltern to Russian perceptions of Ukrainians. We offer substantiation of the premise that, although the status of Ukrainians within the Russian Empire and the Soviet Union differed from the experiences of overseas colonies, there are still common features – such as predatory exploitation of human and natural resources, enslavement and forced relocations, and cultural suppression and marginalization of indigenous people – that support the application of a postcolonial approach. The perspective highlighted with the help of the postcolonial lens fills in the gaps inherent in other theoretical approaches, addressing the coloniser’s tendency to use power to retain hegemony and revealing how Russian hybrid perception of Ukrainians as the same people to Russians, but subaltern, shaped Ukrainian culture of resistance to oppression.

Keywords: international relations, postcolonialism, neocolonialism, Ukraine, Russia–Ukraine war.

Mainstream IR theories and Russia–Ukraine war

Russia’s full-scale military intervention in Ukraine in February 2022 took scholars and politicians across the globe by surprise, even those who had been following developments in the region and were recognised as experts on Russia. And this is natural for people with rational thinking, because, as Valeria Korablyova notes, the Russian full-scale invasion of Ukraine “questioned a rational explanation, given that a full-blown military assault on its face was not beneficial to Russia’s state interests, whether geopolitical or geoeconomic” (Korablyova 2022: 40). At the same time, the inability of the international community to foresee such a dramatic development raised questions about the limitations of the mainstream International Relations theoretical paradigms (Dutkiewicz & Smolenski 2023) in comprehending regional interdependencies and local actors’ motivations, as well as in predicting scenarios that go beyond rational explanations.

Decades of dominance of realism and liberalism in International Relations studies fostered the reliance on explaining IR primarily through the lenses of these two paradigms. This subsequently resulted in assertions that IR had become a discipline imbued with “gendered, ethnocentric, and broader socio-political concerns” (Tickner 2013: 628). Yet, for both realists and liberals, Eastern Europe, apart from Russia, “has generally appeared as an object of projecting power and visions of governance rather than a subject in its own right in the field of making, and making sense of, international relations”,

as Maria Mälksoo rightly points out (Mälksoo 2021: 871). Realists' preoccupation with the Cold War's great powers' rivalry hampered their insightfulness in analysing specifics of Russia's motivations and objectives in Eastern Europe, while liberalists' overestimation of the potential of interdependence to bring competitors closer led to overlooking the importance of other reasons shaping the development in the region.

Traditionally, the realist paradigm has displayed a penchant for "great power narcissism" (Hagström 2021), the origins of which can be traced back to Thucydides' historical chronicles where the maxim "the strong do what they can and the weak suffer what they must" (Thucydides 1972: 2) is embedded. This inclination leads to the marginalization of the agency of small and medium powers, which in this case reduces Ukraine to the role of a hostage to the circumstances created by the great powers (Mearsheimer 2014). However, such deprivation of Ukraine of its agency is refuted by the fact that it was Ukraine's desperate resistance in the first months of the full-scale Russian invasion that forced Western partners to reconsider their initial positions and begin to actively support Ukraine with arms supplies. Realists also claim the West's responsibility for Russia's aggression (Mearsheimer 2014; Walt 2022) and insist that it was the promise of the NATO membership for Ukraine that provoked Russia (Mearsheimer 2014). However, this stance overlooks the fact that Vladimir Putin's revisionist speech at the 2007 Munich Security Conference was delivered before the 2008 NATO Bucharest Summit where Ukraine was promised membership (Nye 2022b). Even back in 2000, the renewed Russian Foreign Policy Concept already indicated Moscow's claims that "the formation of new equal, mutually beneficial, partnership relations between Russia and the outside world did not materialise". Among the foreign policy goals, the Concept pointed to strengthening Russia's position as "a great power and as one of the influential centres of the modern world" (Tehèkspert 2000). And Putin was convinced that it was Ukraine that could help Russia gain the "critical mass" for achieving this goal (Trenin 2018).

Neoliberals, on the other hand, argued that economic interdependence, along with intense globalization, made wars too expensive and inexpedient, which should deter states from aggression (Copeland 1996), and that Russia's democratisation would be a precondition for a transformative process that would make conflicts inexpedient (Bouchet 2015; Gat 2005). Since Russia's economic progress strongly depended on Western technologies and trade with the European Union as a major purchaser of its energy resources, the neoliberal logic viewed war as an extremely unreasonable endeavour. However, the full-scale aggression against Ukraine has shown that rational

economic considerations do not always prevail over other motivations and “while economic interdependence can raise the costs of war, it clearly does not prevent it”, as Joseph Nye points out (2022a).

An alternative perspective on the motivation of Russia’s behaviour could derive from a constructivist standpoint interpreting power politics as a socially constructed reality rather than a naturally predefined mode of interaction between states (Wendt 1992). This logic allows for arguing that Russia’s perception of interest and security is interlinked with its “alternative identities”, built around the notion of Russia “as a supranational entity or region, understood in cultural civilisationist terms, or in geoeconomic terms – or both at the same time” (Kazharski 2019: 190). Given that rational choice models are insufficient for explaining Russia’s behaviour, constructivists study it not as a purely rational actor, but rather as a state driven by cultural factors.

Although constructivists equip the academic discourse with insightful tools to analyse Russia’s behaviour as determined by culture and identities, the nature of Russia’s full-scale invasion of Ukraine, as well as the resoluteness of Ukraine’s desperate response, prompt the expansion of theoretical tools and the range of IR paradigms for interpreting these events, their origins and preconditions. In this respect, the ongoing discussions on the need for decolonisation of International Relations (Davis A. et al. 2020; Hassan & Sajjad 2022; Tucker 2018) inspire the renewed attempts to apply a postcolonial lens to the study of social and political dynamics in Russia–Ukraine relations and, more broadly, in Eastern Europe. Timothy Snyder, one of the most respected Western historians specializing in the history of Central and Eastern Europe, boosts this process by naming Russia’s war in Ukraine “a colonial war” and Ukraine “a post-colonial country” (Snyder 2022). The imperial nature of Russia’s war against Ukraine is also noted by a number of other scholars (Burlyuk & Musliu 2023: 606), thus marking a significant shift in academic discourse, as Ukraine has long been “among the most flagrantly neglected cases of Soviet colonialism due to the allegedly insufficient applicability of the label ‘postcolonial’ to the former Soviet/Russian imperial space” (Mälksoo 2023: 473). Application of the toolkit of postcolonial studies for interpreting the dynamics in this region can enrich the explanatory potential of IR theories.

It should be noted that in the last decades, academic discourse representing Russia itself as an object of Western colonisation has intensified, echoing the nineteenth century Slavophiles and early-twentieth-century Eurasianists, widely spreading not only in Russia alone, but also among Western left-wing groups and broader non-Western audiences (Tolz & Hutchings 2023). Tamar Koplatadze argues that this tendency is largely rooted in the theoretical discourse on Russia’s

internally colonised identity vis-à-vis the West, and within this narrative, the Russian Empire and subsequently the Soviet Union “are regarded as non-colonial powers since the Russian population allegedly suffered more under Russo-Soviet rule than non-Russian nationalities in the annexed territories” (Koplatadze 2022). Andrey Makarychev and Ryhor Nizhnikau highlight that “Russia actively utilizes the Western academic rules for its own benefit”, mimicking the major vocabularies and redeploying dominant narratives to support the Kremlin propaganda “through Russia-sympathetic scholars” (Makarychev & Nizhnikau 2023). Vitaly Chernetsky considers the phenomenon of presenting Russia rather as victim of Western colonialist expansion than as a colonialist offender within Russia’s practice of post-truth application, including the postcolonial discourse (Chernetsky 2023). In some academic papers, arguments of Russia’s decolonisation discourse are even used to portray the invasion of Ukraine as “Eurasian decolonisation, rather than the first step of Russian neo-imperial expansionism” (Kang 2020: 26).

Meanwhile, academic discourse lacks the Ukrainian perspective on the application of postcolonial approaches, which substantiates the argument about the “subaltern and marginalized position of Ukrainian studies vis-a-vis Russian studies in the West” (Chernetsky 2003: 36–37), as well as about “the refusal to recognise the Ukrainian subject as a legitimate knowledge generator and an agent of its own liberation from Russian colonialism” (Kurylo 2023: 686). Maria Sonevytsky notes that such epistemic imperialism leads to the domination of the outsider narratives about what Ukraine is, “often wholly skipping the knowledge produced in Ukraine, by Ukrainians, or by those who study Ukraine specifically” (Sonevytsky 2023: 22). Victoria Donovan claims that the Western decolonial discourses “reproduce the same hierarchies of authority and power” speaking “on behalf of” the marginalized others, including Ukrainians (Donovan 2023: 169). Míla O’Sullivan and Kateřina Krulišová point out that the “Western practices of exclusion of those directly impacted by Russian imperial aggression” and “speaking over Ukraine” contributed to misunderstandings about the imperial nature of the Russian invasion (O’Sullivan & Krulišová 2023). These arguments highlight a broader trend of objectifying the Central and Eastern European countries in the International Relations studies (Davis N. 2022; Dudko 2023) and “Western epistemic practices of marginalization and silencing of the CEE Subaltern/Other” referred to as “Westsplaining” (O’Sullivan & Krulišová 2023). Aliaksei Kazharski notes that the Western discourse on Central and Eastern Europe suffers from “distortions caused by its deep Russo-centrism” and “assumption that powerful players can and should talk to Moscow over the heads of Central and Eastern European countries” (Kazharski 2022).

Against this backdrop, a conference held at the European Humanities University (Vilnius, Lithuania) in September 2023, was a rare opportunity for scholars and practitioners from countries implicated by Russia's full-scale invasion of Ukraine "to delink from hegemonic narratives and structures of power-knowledge imposed from the imperial centre" and "to express perspectives embedded in their local experiences" (Korablyova 2023). However, this event was a fairly rare possibility against the backdrop of a still generally dominant approach of silencing local voices calling for decolonisation of education and research in the newly independent Eastern European states that emerged from the former Soviet Union.

In light of the aforementioned considerations, this paper explores the pertinence of adopting a postcolonial approach to explain Russia's assertive behaviour and, no less importantly, Ukraine's desperate resistance. The authors seek to underscore the added value that postcolonial studies can offer within a broader discourse on the decolonisation of International Relations studies, particularly in the context of the Eastern European region – traditionally not a prominent area of focus for this theoretical approach.

Applying postcolonial lens to Russia-Ukraine relations

While opponents of applying a postcolonial perspective to the Central and Eastern European countries emphasise that "we are not dealing here with classical colonies, which are distant and lie across the seas", the proponents note the relevancy of such research "to understand how the imperial centre of authority aims to subordinate to itself or dominate the territories desired by itself" (Korek 2007). Considering the question of whether one can speak of postcolonialism in regard to the post-Soviet space, Gayatri Chakravorty Spivak, along with other scholars, notes: "When an alien nation-state establishes itself as ruler, impressing its own laws and systems of education and rearranging the mode of production for its own economic benefit, 'coloniser' and 'colonised' can be used" (Spivak et al. 2006: 828).

It should be noted that there is no consensus among contemporary Ukrainian scholars on the issue of Ukraine's colonial status. Some scholars attribute the imprint of Russia's colonial legacy to Ukraine's asymmetric relations with Russia that affected the development trajectory and identity of Ukraine (Riabchuk 2010; Riabczuk 2013). Others argue that defining Ukraine as a colony negates its creative role within the Russian Empire (Hrytsak 2015). As for public attitudes,

a 2023 opinion poll indicated that a majority of 64% Ukrainians agreed that Ukraine was a colony of the Russian Empire, while 31% disagreed with this definition (Hrushetskyi 2023).

For the purposes of this research, we apply the postcolonial approach that seeks alternative interpretations rooted in justice and the adoption of alternative norms (Wilkins 2017) and challenges rationalist notions of power as a tool constraining self-determination (Bhabha 1994: 20; Fanon 1963: 146), asserting that power often leads to domination and varying degrees of complex hegemony (Said 1979: 5). Postcolonialism delves into the sophisticated connection between memory, historical experiences and politics, offering insights into the motivations behind resistance and patterns of transformation as vehicles for emancipation. It also exposes the legacies of colonial rule and imperial administration that inform contemporary global politics (Küçük 2022: 157).

Postcolonial studies encompass both the examination of colonial practices and neocolonial dynamics. Gayatri Chakravorty Spivak asserts that “we live in a post-colonial, neocolonised world” (quoted in Griffiths 2014: 144), while Homi K. Bhabha contends that postcoloniality serves as “a salutary reminder of the persistent ‘neocolonial’ relations within the ‘new’ world order and the multi-national division of labour” (Bhabha 1994: 6). Criticizing the dominant powers’ understanding of power as a tool for acquiring and sustaining hegemony is central to this perspective. The study of colonial practices is essential for understanding how these practices have influenced societal responses to domination and shaped various forms of resistance.

The application of a postcolonial lens to the study of Russia-Ukraine relations involves examining of power projection, representation, identity markers, hybridity, and resistance against the imposition of dominant norms. This necessitates a preliminary exploration of the coloniser-colonised dichotomy within the historical context of Russia-Ukraine relations. Although not a novel discussion (Moore 2001; Szeptycki 2011), this perspective is still insufficiently represented in academic discourse. It incorporates both imperial and colonial patterns in Russia’s legacy, including territorial acquisition through the displacement of native populations, assimilation through violence, uprooting locals and rooting settlers, and co-optation of local institutions (Kassymbekova 2022). Cultural denigration is manifested through processes encompassing annihilation, humiliation, and the suppression of indigenous elements, thereby eradicating their highly esteemed connotations.

Among the significant manifestations of Russia’s dominance, researchers point out attempts to manipulate and absorb Ukrainian

historical and cultural legacy (Stepanenko 2022; Sukhov 2023; Yurchuk 2013). In tsarist times, Moscow appropriated all available Ukrainian historical manuscripts, including the documents of Kyivan Rus. Some of them were annihilated, while others were rewritten by tsarist scribes and historians in line with the Russian historical narratives, incorporating Ukrainian historical and cultural heritage into Russian context and denying the state-forming agency of Ukraine (Dashkevych 2014; Kostenko & Halupa 2021).

An important factor of Ukraine's colonial status was the absence of its own state centre. As Mykola Riabchuk notes, the mechanisms of governance, rather than being solely performed by Russia-instilled institutions, were imbued with creolization practices, when Russian-speaking local people were appointed to undertake low-profile administrative roles (Riabchuk 2000). This practice continued throughout the existence of the Russian Empire and was later inherited and continued by the Soviet Union, with the small exception of the period of "indigenisation" policy of the early USSR in the 1920s, when the Bolsheviks were trying to win the support of the local population, including in Ukraine. Even the first decades of Ukrainian independence after the collapse of the USSR were marked by the domination of creole elites, who exhibited Soviet/Russian identities, evinced allegiance to Russia and readiness to sustain its influence in Ukraine.

Another important factor is the linguistic and cultural oppression and marginalization of the local population. In the 17th and 19th centuries, several dozen resolutions were issued by Russian administrations to restrict or ban the use of the Ukrainian language (Virchenko 2011). The most notorious examples were the Valuev and Ems decrees of 1863 and 1876 respectively: the former forbade religious and educational publications in Ukrainian except for belles-lettres works; and the latter banned the use of the Ukrainian language in print except for reprinting old documents and forbade the import of Ukrainian publications and the staging of plays or lectures in Ukrainian (Dibrova 2017).

Imposing the use of terms like "Malorossiya" (Lesser Russia) instead of "Ukraine" and encouraging the use of "Khokhols" as a derogatory name for Ukrainians served to erase the national identity traits of Ukrainians and to indicate the superiority of Russians over them (Grabowicz 1995: 678). In order to climb the social ladder and become part of the political and cultural elite, people of Ukrainian descent were forced to renounce their Ukrainian identity in favour of loyalty to the Russian (later Soviet) identity. The "inferior identity of 'little Russians' has been deeply internalised by many Ukrainians", as they had to "hide their Ukrainian identity from an early age", inter alia, by not speaking the Ukrainian language in public (Kurylo 2023: 689).

Ukrainians also experienced a series of violent acts and policies, including the artificial famine of 1932–1933 that brought millions of deaths and a cultural trauma (Klymenko 2016) and is recognized as genocide by parliaments of many countries (Holodomor Museum 2023). In 2022, the European Parliament stated in its resolution, adopted by 507 votes in favour, with only 12 against and 17 abstentions, that it “Recognises the Holodomor, the artificial famine of 1932–1933 in Ukraine caused by a deliberate policy of the Soviet regime, as a genocide against the Ukrainian people, as it was committed with the intent to destroy a group of people” (European Parliament 2022).

There were also mass deportations of Ukrainians to other regions of the USSR in 1944–1951 (UINM 2019) and repressions and executions of the Ukrainian political, intellectual and cultural elite (Shkandrij & Bertelsen 2013), accompanied by economic exploitation and resource appropriation. In the 1930s, the Ukrainian peasants, denied ID documents, were effectively locked in rural ghettos, deprived of freedom of movement. Since the 1950s, natural gas had been extracted with predatory intensity in the territory of Ukraine in the interests of the Soviet Union, thus rapidly and ruthlessly depleting Ukraine’s raw material resources (Pavlushko 2018).

The above-mentioned practices, among other things, give reasons to consider Russian and later Soviet domination of Ukraine as colonial and imperialist, since a colonial policy can cover not only overseas territories but also encompasses imperial borderlands and contiguous lands (Shkandrij 2001: XI). In this context, it is worth noting that even the early Soviet historical anti-colonialism scholars of the 1920s and early 1930s, such as Mikhail Pokrovskii and Nikolai Ianchevskii, admitted that the expansion of the Grand Duchy of Moscow and later of the Russian Empire was based on “predatory exploitation of colonies; eradication and enslavement of indigenous people” (quoted in Golubev 2023: 195). They also exposed the practices of Russian imperial history studies to erase the histories of indigenous people whose lands had been colonised (quoted in Golubev 2023: 197).

Is Ukraine the Other and/or Subaltern for Russia?

Russia’s strategy includes imposing an approach of a similar identity, considering Ukrainians not as the Other constituent to the Russian identity, but rather as essentially the same people with regional peculiarities. Since the times of the Tsarist Russia, the attitude towards Ukrainians as an ethnically similar group (Kappeler 2014) has

led to the denial of the right to be considered a separate people, and the Ukrainian language, along with Belarusian, was seen merely as a dialect of the “Great Russian language” (Etkind et al. 2012: 14). This tradition is carried on by the current Russian authorities, including President Vladimir Putin, who consistently emphasises the narrative of a “one people” (Putin 2021; Putin 2023).

While in the Tsarist Russia the prohibition model of identity moulding prevailed, in the Soviet era it was a substitution model under which Ukrainian national symbols were gradually replaced by imperial ones through renaming and infusing them with imperial fundamentals or markers (Yurchuk 2013: 153). The substitution model posed a hidden threat causing no opposition to replacement that went on invisibly. The central objective of this substitution was to eliminate any evidence of Otherness. Drawing from Edward Said’s insights (Said 1979), the coloniser typically constructs the colonised as the Other marked by significant racial, cultural, and linguistic distinctions. And in this sense, the relations become constitutive. Here the question arises whether Ukraine is the Other for Russia?

Miroslav Shkandrij substantiates that the “oriental” portrayal of Ukraine in Russian literature bears a resemblance to the oriental depictions of colonial territories prevalent in Western literary works (Shkandrij 2001: 30). Ukraine perpetually performs the role of a borderland, existing on the periphery and lagging behind, deprived of intrinsic value or purpose, thereby assuming an exoticized aura. These attributes find resonance in the literary works of Mikhail Lermontov, Vissarion Belinski, Alexander Pushkin and other Russian authors (Shkandrij 2001: 121-122).

Ukraine’s image in the Russian consciousness has exhibited an inherent ambivalence. It emerges as both a proximate and distant land, simultaneously possessing fraternal and antagonistic connotations, thereby presenting a paradox between the familiar and the unknown. This does not attribute Otherness to Ukraine that could have been a foundation for constitutive relationships in Said’s interpretation (Said 1979: 97). Instead, it assumes the image of Ukraine as of Russia’s civilisationally identical part retaining distinctive regional traits.

However, not being the Other did not shield Ukraine from becoming the subaltern – the one who doesn’t speak (Spivak 1988), deprived of voice and actions, misappropriated or rendered inoperative (Cox 1983), the one who is excluded from power distribution. Inter alia, this was manifested in the artificial elevation of the Russian language in urban areas and extrusion of Ukrainian to rural ghettoized areas. Russia propagated an image of cultural supremacy, curtailed movement freedoms, and imposed norms that further entrenched the discourse

of supremacy and possession. This process not only produced the phenomenon of the subaltern but also induced an inferiority syndrome.

George Grabowicz notes the deliberate “provincialization” of Ukrainian culture under Russia’s rule “in terms of the loss of quality, narrowing of horizons, distortion of intellectual and artistic production” (Grabowicz 1995: 678–679). Ukrainians became unsure of their own cultural affinities and even felt “stigmatized by [their] own language”, stresses Vitaly Chernetsky (Chernetsky 2003: 40). According to Frantz Fanon, it is the colonisers who artificially impose the inferiority syndrome on native cultures (Fanon 1963: 53). As a consequence of unequal relations, subordination emerges where the colonised internalizes the possessive discourse of the coloniser, resulting in self-underestimation and even self-hatred (Fanon 1963: 236). This mental subordination leads to the perception of one’s own culture as inferior, fostering readiness to discard it in favour of the dominant culture.

The enduring impact of this subalternity-making process is evident in the formation of two models of response to the colonial heritage or postcolonial policies and identity consolidation in Ukraine, each imprinted with differing degrees of colonial memory. The first one is a national-oriented postcolonialism with cultural and language components at the centre, and the second one is a postmodern postcolonialism with the focus on efficient institutions, innovative competitive economy with accelerated modernization where cultural and language issues would be complementary/hidden (Dubrovskiy et al. 2024; Zhurzhenko 2002). This complicated and multi-layered colonial heritage shaped several types of national consciousness (Riabchuk 2015) with a different scale of imprinted colonial memory that complicate and jeopardize the elaboration of comprehensive foreign, security, social, and economic policies. Furthermore, it rendered Ukraine vulnerable to external influences, which Russia has sought to exploit in its neocolonial policies for more than thirty years of Ukraine’s independence.

Russia’s hybrid perception of Ukrainians as people similar to Russians but Russia’s subaltern withal – shaped Ukrainians’ identity traits, in particular the culture of protest and resistance to the oppression and subjugation that explains Ukraine’s determined response to Russia’s aggression. Opinion polls show that, contrary to Putin’s claims, only 4% of Ukrainians consider Russians to be a fraternal nation, only 0.5% of respondents attribute themselves to Russian cultural traditions, and 4% attribute themselves to Soviet cultural traditions, while 81% identify themselves with the Ukrainian cultural tradition, and 10% – with the pan-European cultural tradition (Razumkov Centre 2023).

Neocolonial agenda in independent Ukraine

The term “neocolonialism”, introduced by Jean Paul Sartre in his work *Colonialism and Neocolonialism* (Sartre 1964), highlighted France’s continued influence in Africa and the imperative for colonised nations to break free from their colonisers. Since then, neocolonialism has been understood as a complex set of domination measures, such as penetration and infiltration into financial, economic, political, and security structures. This entails altering identity formation to establish and uphold political control while ensuring cultural subjugation. Neocolonialism deploys control over mass media and religion to disseminate narratives that foster loyalty to the dominant state and culture (Nkrumah 1965; Uzoigwe 2019), often rooted in the presumption that former colonies lack the capacity for autonomous governance (Mbembe 2001).

As soon as Russia recovered from the collapse of the USSR, Moscow intensified the practices aimed at restoring the subordination of Ukraine, which, inter alia, encompassed cultural, religious, and media influences, energy dependence, economic expansion, and penetration into Ukrainian political and security institutions. There is a number of publications that analyse these processes in a fairly comprehensive manner (e.g., see: Gonchar 2016; Horbulin 2017; Hurak & D’Anieri 2022; Kuzio & D’Anieri 2018; Rącz 2015). Therefore, in this article, we will only briefly highlight some aspects that reflect the post-colonial nature of Russia’s policy towards Ukraine in the post-Soviet period, culminating in a full-scale invasion in 2022.

Having declared the official goals of promoting the Russian language, heritage and culture, reconnecting the Russian diaspora with its homeland (Russkiy Mir Foundation 2024) and strengthening Russia’s humanitarian influence in the world (Rossotrudnichestvo 2024), the Russkiy Mir (Russian world) Foundation established by Vladimir Putin’s decree in 2007, and the Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs, Compatriots Living Abroad, and International Humanitarian Cooperation (Rossotrudnichestvo) founded by Dmitry Medvedev’s decree in 2008, played a pivotal role in orchestrating cultural dominance and disseminating Russian narratives in the “near abroad”, including Ukraine (Gorham 2019; Koval et al. 2022).

Russian-linked media ownership in Ukraine, through affiliated oligarchs and businessmen, provided a fertile ground for disseminating narratives, fostering propaganda and disinformation, intervening in Ukrainian political processes, and sowing divisions along linguistic, religious, and political lines (Avdeeva 2021; Goloborod’ko 2020;

Savoyska 2009; Vinnichuk 2019). The Ukrainian Orthodox Church subordinated to the Moscow Patriarchate, made a significant contribution to keeping its adherents within the paradigm of the “Russian world” and promoting Russia’s geopolitical agenda (Blitt 2011; Krawchuk 2022; Ohle et al. 2021; Zdiuruk & Haran 2012).

Having officially defined its fuel and energy complex as “an instrument of domestic and foreign policy” (Meganorm 2003), Russia has been widely using its energy advantage, strategic infrastructure, and energy export to achieve its foreign and security policy goals, including increasing its influence on Ukraine (Balmaceda 2015; Gonchar et al. 2015; Newnham 2011; Sukhodolia 2020). In 2013, not long before the Russian occupation of Crimea and certain areas of Donetsk and Luhansk regions, Ukraine was still heavily dependent on Moscow for energy supplies and imported from Russia over 68% of mineral fuels, oil and petroleum products, and 50% of fuel units for Soviet-era nuclear power plants (Lytvynenko & Sinaiko 2021: 52).

By lobbying through the Russian-linked “red directors” of Ukrainian heavy industry enterprises to purchase raw materials and equipment that meet the Customs Union standards rather than those of the EU, Moscow hindered Ukraine’s modernization efforts to deter it from accessing the European market. Multiple Russian bids to acquire Ukrainian strategic industrial enterprises, such as Motor-Sich, which produced engines for combat helicopters, underscored Moscow’s intent to control Ukrainian strategic infrastructure (Hurska 2019). The active penetration of Russian capital into Ukraine’s financial system in 2005–2013, including through the growing presence of Russian state-owned banks, increased the vulnerability of the Ukrainian economy to Moscow’s pressure (Danylyshyn 2017; Musliencko & Moyiseienko 2019). Moscow has repeatedly applied economic leverage to exert political pressure on Kyiv, in particular to disrupt the signing of the Association and Free Trade Agreement between Ukraine and the European Union in 2013 (Horbulin 2017: 59–68; Lytvynenko & Sinaiko 2021: 42–60).

Russian influence on Ukraine’s political landscape was successful in that it sowed perpetual uncertainty regarding European and Eurasian integration, as well as political and economic modernization, and stagnation (Rácz 2015). Victor Yanukovych, whom Moscow openly supported during the 2010 presidential elections, attempted to impose an authoritarian model of government in Ukraine similar to that in Russia. Just two months after coming to power, Yanukovych signed the Kharkiv Accords, which extended the stay of the Russian Black Sea Fleet in Ukrainian Crimea until 2042. A significant manifestation of Russia’s influence was the adoption in 2010 of the Law of Ukraine on the Principles of Domestic and Foreign Policy, which enshrined

Ukraine's non-bloc status, effectively precluding its move toward rapprochement with NATO (Verkhovna Rada Ukrayiny 2010). The researchers note such forms of Russian activity as corruption of Ukrainian political elites, interference in elections, utilization of Ukrainian oligarchs as agents of influence, and other penetration tactics aimed at internal destabilization and undermining relations between Ukraine and its Western partners (Watling et al. 2023: 4–12).

By 2013, Moscow's pressure on Kyiv became so intense that even the pro-Russian president Viktor Yanukovich complained about it to the German chancellor Angela Merkel in a conversation caught on camera on the margins of the 2013 Vilnius Eastern Partnership Summit: "We have huge problems with Moscow. For three and a half years I have been one-on-one with a strong Russia" (Gordon et al. 2022). Under political pressure and harsh trade restrictions from Russia, the Ukrainian government refused to sign the Association and Free Trade Agreement with the European Union, which led to people's massive protests and the change of power in Ukraine to a pro-Western government. The subsequent military interventions of Russia – first in Crimea and in the east of Ukraine, and eventually as a full-scale war – can be interpreted within the logic of the response of the coloniser to the resistance of the colonised (Ashcroft et al. 1989).

At the beginning of the full-scale invasion in 2022, Russian state news agencies did not even consider it necessary to conceal the neo-colonial goal of eliminating Ukrainian national identity, openly calling for the "de-Ukrainization" of Ukraine and the prohibition of the very name "Ukraine" (Sergeytsev 2022). As Oksana Dudko points out, such calls were not just empty threats, as they are actually being implemented in the Russian-occupied territories of Ukraine (Dudko 2022).

Conclusions

In this article, we have argued that the international community's unpreparedness for the scale and brutality of Russia's military invasion of Ukraine in 2022 and the desperation of the Ukrainian resistance, was due to the fact that none of the mainstream IR theoretical paradigms could comprehensively explicate Russian–Ukrainian relations.

While acknowledging the importance of certain realist constructs in explaining the great powers' rivalry in the global arena, it is important to note that insufficient consideration of domestic factors and Russia's strategic culture prevented realists from proper assessment of their importance in shaping Moscow's foreign policy decisions. At the same time, underestimation of Ukraine's capacity as an international

and security actor hindered the anticipation of its determined resistance to Russia's attempts to reassert influence over the country.

Also, despite the constructive nature of the growing interdependence of states and their mutual economic benefits within the neo-liberal IR paradigm, post-imperial resentment can outweigh rational calculations in cases where autocracies are ready to exploit these sentiments of certain segments of the population in order to maintain and strengthen their own power. Engaging in broad economic cooperation with the West did not diminish Russia's assertiveness, but rather provided resources for its practical implementation. Moreover, the interdependence theory has revealed the vulnerability of those democracies that are asymmetrically dependent on revisionist actors, with reliance on Russian energy supplies serving as a prime example.

Within the realist and liberal paradigms, it was hard to comprehend that the policy of accommodation and benefits from economic cooperation could not prevent an increasingly authoritarian Moscow from reclaiming its lost imperial legacy. The absence of NATO membership could not force the Ukrainian people, who were transitioning from colonial trauma to postcolonial recovery, to face yet another return to the subaltern status with a reincarnation of the Russian empire.

With these gaps in mind, the postcolonial lens offers an alternative perspective, wherein Ukraine views the EU and NATO membership as emancipatory and decolonising measures that enable the country to break free from Russian domination and obtain reliable security guarantees — not only in terms of hard security, but also retaining the freedom to develop as a separate nation with its own vision of future and its own full-fledged culture. Postcolonialism addresses the gaps inherent in mainstream theoretical approaches, considering the coloniser's use of power to acquire and maintain hegemony and impose constraints on the self-determination of those who are subjugated. This approach elucidates how cultural dominance and identity representation drive transformations in colonised nations, shedding light on the pursuit of emancipatory measures. It also clarifies the origins of resistance and the search for transformative patterns.

The arguments presented in the article suggest that although the status of Ukrainians within the Russian Empire and then the Soviet Union differed from the practices encountered by the overseas colonies, the presence of such common features as predatory exploitation of human and natural resources, enslavement and forced relocations of indigenous people, cultural and language suppression and marginalization — substantiates the application of a postcolonial lens to the study of Russian-Ukrainian relations, especially in the context of the full-scale war that began in 2022.

The discourse of decolonisation suggests that IR studies should lessen the current overemphasis on great powers by paying more attention to the medium and smaller “silent voices” on the global stage, rethinking the centres of knowledge production beyond the centre (Dudko 2023: 183) and perceiving local academia “as co-thinkers rather than research subjects” (Donovan 2023: 170). In this context, Ukraine stands out as a significant case, serving as an emblematic example of a motivated nation striving to liberate itself from colonial grip and to amplify its voice globally. Amid the ongoing conflict, empowering Ukraine means not only to help it defend its people and territory, but also to rectify past academic oversights in recognizing Ukraine’s role as more than just Russia’s “backyard” and “sphere of influence” (Zarynyuk 2022) or “area of limited statehood and contested orders” (Stollenwerka et al., 2021).

Embracing Stephen Walt’s assertion that “all theories are simplifications, no single approach to international politics can account for everything that is taking place at any given moment” (Walt 2022), we acknowledge that the application of the postcolonial approach in the discourse on Russian–Ukrainian relations should be balanced and should not be expected to provide comprehensive answers to all questions. The discussion presented in this paper invites the application of a metatheoretical approach and urges not to reject the postcolonial approach merely on the grounds that Ukraine was not an overseas colony and that Ukrainians were oppressed on the basis of identity markers other than race. Viewing Russia as a neocolonial power and perceiving policies of the addressee states of Russia’s neocolonial practices as postcolonial responses could enrich mainstream theoretical perspectives and fill the gaps and deal with deficiencies revealed in the wake of Russia’s full-scale war against Ukraine.

Acknowledgments. The authors are grateful for the support of this research financed by the European Union (NextGenerationEU). The contents of the publication are the sole responsibility of the authors and do not necessarily reflect the views of the European Union.

References

- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H., eds. (1989). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Postcolonial Literatures*. New York and London: Routledge.
- Avdeeva, M. (2021). Ukraine blocks pro-Russian television channels. *Visegrad Insight*, 16 February. <https://visegradinsight.eu/ukraine-blocks-pro-russian-television-sanctions> (accessed: 12 February 2024).

- Balmaceda, M. M. (2015). *Politics of Energy Dependency: Ukraine, Belarus, and Lithuania between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- Blitt, R. C. (2011). Russia's 'Orthodox' foreign policy: the growing influence of the Russian Orthodox Church in shaping Russia's policies abroad. *University of Pennsylvania Journal of International Law* 33(2): 363–460. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1725522>.
- Bouchet, N. (2015). *Democracy Promotion as US Foreign Policy: Bill Clinton and Democratic Enlargement*. London and New York: Routledge.
- Burlyuk, O. & Musliu, V. (2023). The responsibility to remain silent? On the politics of knowledge production, expertise and (self-)reflection in Russia's war against Ukraine. *Journal of International Relations and Development* 26: 605–618. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00318-x>.
- Chernetsky, V. (2003). Postcolonialism, Russia and Ukraine. *Ulbandus Review* 7: 32–62.
- Chernetsky, V. (2023). Russia selectively and deceptively manipulates Western discourses. *Forum for Ukrainian Studies*, 6 October. <https://ukrainian-studies.ca/2023/10/06/interview-with-vitaly-chernetsky-russia-selectively-and-deceptively-manipulates-western-discourses> (accessed: 12 February 2024).
- Copeland, D. C. (1996). Economic interdependence and war: a theory of trade expectations. *International Security* 20(4): 5–41. <https://doi.org/10.1162/isec.20.4.5>.
- Cox, Robert W. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method. *Millennium: Journal of International Studies* 12(2): 162–175. <https://doi.org/10.1177/03058298830120020701>.
- Danylyshyn, B. (2017). Chastka derzhavnykh rosiyskykh bankiv v Ukraïni zmenshylasia z 45 % do 8%. *Radio Svoboda*, 9 March. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28360427.html> (accessed: 12 February 2024). — In Ukr. [Данилишин, Б. (2017). Частка державних російських банків в Україні зменшилася з 45% до 8%. *Радіо Свобода*, 9 березня.]
- Dashkevych, Y. (2014). How Moscow hijacked the history of Ukraine-Rus. *Euro-aidan Press*, 14 May. <https://euromaidanpress.com/2014/05/14/how-moscow-hijacked-the-history-of-kyivan-rus> (accessed: 12 February 2024).
- Davis, A. E., Thakur, V. & Vale, P. (2020). *The Imperial Discipline: Race and the Founding of International Relations*. London: Pluto Press.
- Davis, N. (2022). Decolonizing Eastern European studies: interview with Professor Norman Davies. *Cambridge University Ukrainian Society*, 16 June. <https://www.facebook.com/CUUAsoc/videos/decolonizing-eastern-european-studies-interview-with-professor-norman-davies/1560014551062883> (accessed: 12 February 2024).
- Dibrova, V. (2017). The Valuev Circular and the end of Little Russian literature, *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 4: 123–138. <https://doi.org/10.18523/kmhj106724.2017-4.123-138>.
- Donovan, V. (2023). Against academic 'resourcification': collaboration as de-linking from extractivist 'area studies' paradigms. *Canadian Slavonic Papers* 65(2): 163–173. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2200669>.
- Dubrovskiy, V., Mizsei, K. & Ivashchenko-Stadnik, K. (2024). *Eight Years After the Revolution of Dignity. What Has Changed in Ukraine During 2013–2021?* Ibidem Press.

- Dudko, O. (2022). A conceptual limbo of genocide: Russian rhetoric, mass atrocities in Ukraine, and the current definition's limits. *Canadian Slavonic Papers*, 64 (2-3): 133-145. <https://doi.org/10.1080/00085006.2022.2106691>.
- Dudko, O. (2023). Gate-crashing 'European' and 'Slavic' area studies: can Ukrainian studies transform the fields? *Canadian Slavonic Papers* 65(2): 174-189. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2202565>.
- Dutkiewicz, J. & Smolenski, J. (2023). Epistemic superimposition: the war in Ukraine and the poverty of expertise in international relations theory. *Journal of International Relations and Development* 26: 619-631. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00314-1>.
- Etkind, A., Uffelman, D. & Kukulin, I. (2012). Russia's internal colonisation: between practice and imagination. In: Etkind, A., Uffelman, D. & Kukulin, I., eds. *There, Inside: Practices of Internal Colonisation in the Cultural History of Russia*. Moscow: Novoye literaturnoye obozrenie: 6-50.
- European Parliament (2022). European Parliament resolution of 15 December 2022 on 90 years after the Holodomor: recognising the mass killing through starvation as genocide (2022/3001(RSP)). *European Parliament*, 15 December. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0449_EN.html (accessed: 12 February 2024).
- Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- Gat, A. (2005). The democratic peace theory reframed: the impact of modernity. *World Politics* 58(1): 73-100. <https://doi.org/10.1353/wp.2006.0017>.
- Golubev, A. (2023). No natural colonization: the early Soviet school of historical anti-colonialism. *Canadian Slavonic Papers* 65(2): 190-204. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2199556>.
- Gonchar, M. (2016). *Gibressiya Putina. Nevoyennyye aspekty voyn novogo pokoleniya*. Kiev: Tsentralnaya globalistika «Strategiya XXI». — In Russ.
- [Гончар, М. (2016). Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Киев: Центр глобалистики «Стратегия XXI».]
- Gonchar, M., Chubyk, A. & Ishchuk, O. (2015). *Energy Component in New Generation Warfare. Case of Russia's Hybrid Aggression against Ukraine*. Kyiv: Centre for Global Studies "Strategy XXI".
- Gordon, M. R., Pancevski, B., Bisserbe, N. & Walker, M. (2022). Vladimir Putin's 20-year march to war in Ukraine — and how the west mishandled it. *The Wall Street Journal*, 1 April. <https://www.wsj.com/articles/vladimir-putins-20-year-march-to-war-in-ukraineand-how-the-west-mishandled-it-11648826461> (accessed: 12 February 2024).
- Gorham, M. S. (2019). When soft power hardens: the formation and fracturing of Putin's 'Russian world'. In: Kevin, M. & Platt, F., ed. *Global Russian Cultures*. Madison: University of Wisconsin Press: 185-206.
- Grabowicz, G. (1995). Ukrainian studies: framing the contexts. *Slavic Review* 54(3): 674-690. <https://doi.org/10.2307/2501742>.
- Griffiths, M., ed. (2014). *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Hagström, L. (2021). Great power narcissism and ontological (in)security: the narrative mediation of greatness and weakness in international politics. *International Studies Quarterly* 65(2): 331-342. <https://doi.org/10.1093/isq/sqab011>.
- Hassan, S. W. & Sajjad, F. (2022). The decolonial turn: new challenges to international relations traditions. *Journal of Contemporary Studies* 11(2): 23-41. <https://doi.org/10.54690/jcs.v11i2.228>.

- Holoborodko, Ya. (2020). Kontrol oliharkhiv ta propahanda: komu nalezhat ukrayinski kanaly. 24 Channel, 12 June. https://24tv.ua/medvedchuk-pin-chuk-ahmetov-komu-nalezhat-naysvizhishi-novini_n1359824 (accessed: 12 February 2024). – In Ukr.
- [Голобородько, Я. (2020). Контроль олігархів та пропаганда: кому належать українські канали. 24 канал, 12 червня.]
- Holodomor Museum (2023). Worldwide Recognition of the Holodomor as Genocide. *Holodomor Museum*. <https://holodomormuseum.org.ua/en/recognition-of-holodomor-as-genocide-in-the-world> (accessed: 12 February 2024).
- Horbulin, V., ed. (2017). *The World Hybrid War: Ukrainian Forefront: monograph abridged and translated from Ukrainian*. Kharkiv: Folio.
- Hrushetskyi, A. (2023). Dynamics of readiness for territorial concessions for the earliest possible end to the war: results of a telephone survey conducted on February 14–22, 2023. *Kyiv International Institute of Sociology*, 23 February. <https://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1192&page=1> (accessed: 12 February 2024).
- Hrytsak, Y. (2015). The postcolonial is not enough. *Slavic Review* 74(4): 732–737. <https://doi.org/10.5612/slavicreview.74.4.732>.
- Hurak, I. & D'Anieri, P. (2022) The evolution of Russian political tactics in Ukraine. *Problems of Post-Communism* 69(2): 121–132. <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1819162>.
- Hurska, A. (2019). The Motor Sich factory and its covert ties to Russia. *Jamestown Foundation*, 19 September. <https://jamestown.org/program/the-motor-sich-factory-and-its-covert-ties-to-russia> (accessed: 12 February 2024).
- Kappeler, A. (2014). Ukraine and Russia: legacies of the imperial past and competing memories. *Journal of Eurasian Studies* 5(2): 107–115. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2014.05.005>.
- Kang, B. (2020). Understanding the Ukrainian conflict from the perspective of post-Soviet decolonization. *Region* 9(2): 1–28. <https://doi.org/10.1353/reg.2020.0015>.
- Kassymbekova, B. (2022). Empires and nation-states: the Russian-Ukrainian war and decolonizing of Eastern European studies. *Deutsch-Ukrainische Historische Kommission*, 17 November. <https://www.youtube.com/watch?v=qL26qQXwjs0> (accessed: 12 February 2024).
- Kazharski, A. (2019). *Eurasian Integration and the Russian World: Regionalism as an Identitary Enterprise*. Budapest–New York: CEU Press.
- Kazharski, A. (2022). Explaining the ‘Westsplainers’: can a Western scholar be an authority on Central and Eastern Europe? *Forum for Ukrainian Studies*, 19 July. <https://ukrainian-studies.ca/2022/07/19/explaining-the-westsplainers-can-a-western-scholar-be-an-authority-on-central-and-eastern-europe> (accessed: 12 February 2024).
- Klymenko, L. (2016). The Holodomor law and national trauma construction in Ukraine. *Canadian Slavonic Papers* 58(4): 341–361. <https://doi.org/10.1080/00085006.2016.1234588>.
- Koplatadze, T. (2019). Theorising Russian postcolonial studies. *Postcolonial Studies* 22(4): 469–489. <https://doi.org/10.1080/13688790.2019.1690762>.
- Korablyova, V. (2022). Russia vs. Ukraine: a subaltern empire against the “populism of hope”. *Acta Universitatis Carolinae Studia Territorialia* 22(2): 39–60. <https://doi.org/10.14712/23363231.2023.3>.

- Korablyova, V. (2023). The decolonization of education and research in Belarus and Ukraine: theoretical challenges and practical tasks. *Canadian Slavonic Papers*, 65(3–4): 478–484. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2274194>.
- Korek, J., ed. (2007). *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*. *Södertörn Academic Studies* 32. Huddinge: Södertörns högskola.
- Kostenko, I. & Halupa, I. (2021). Yak Moskovii stala Rosiieiu? Do 300-littia “vykradennia” nazvy ukrayinskoho narodu. *Radio Svoboda*, 21 October. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviya/31521000.html> (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Костенко, І. і Халуца, І. (2021). Як Московія стала Росією? До 300-ліття «викрадення» назви українського народу. *Радіо Свобода*, 21 жовтня.]
- Koval, N., Irysova, M., Tytiuk, S. & Tereshchenko, D. (2022). *Rossotrudnichestvo: The Unbearable Harshness of Soft Power*. Kyiv: Ukrainian Institute. <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/case-study-rossotrudnichestvo-eng.pdf> (accessed: 12 February 2024).
- Krawchuk, A. (2022). Narrating the war theologically: does Russian Orthodoxy have a future in Ukraine? *Canadian Slavonic Papers* 64(2–3): 173–189. <https://doi.org/10.1080/00085006.2022.2107836>.
- Küçük, M. N. (2022). Postcolonial Approaches in International Relations. In: Kürşad, Ö.M. & Sune, E., eds. *Critical Approaches to International Relations: Philosophical Foundations and Current Debates*. Leiden: Brill: 157–174.
- Kurylo, B. (2023). The Ukrainian subject, hierarchies of knowledge production and the everyday: an autoethnographic narrative. *Journal of International Relations and Development*, 26: 685–697. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00310-5>.
- Kuzio, T. & D’Anieri, P. (2018). *The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*. Bristol: E-International Relations Publishing.
- Kwame, N. (1965). *Neo-Colonialism: The Highest Stage of Imperialism*. London: Heinemann.
- Lytvynenko, O. & Sinaiko, O., eds. (2021). *Transformatsiia zovnishnoeko nomichnykh vidnosyn Ukrayiny z Rosiyskoiu Federatsiieiu: 2010–2020 roky*. Kyiv: NISD. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/ad_zovnish_ru_ukr_2010-2020_sait_new.pdf (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Литвиненко, О. і Сінайко, О., ред. (2021). *Трансформація зовнішньоекономічних відносин України з Російською Федерацією: 2010–2020 роки*. Київ: НІСД.]
- Makarychev, A. & Nizhnikau, R. (2023). Normalize and rationalize: intellectuals of statecraft and Russia’s war in Ukraine. *Journal of International Relations and Development* 26: 632–642. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00299-x>.
- Mälksoo, M. (2021). Captive minds: the function and agency of Eastern Europe in international security studies. *Journal of International Relations and Development* 24: 866–889. <https://doi.org/10.1057/s41268-021-00230-2>.
- Mälksoo, M. (2023). The postcolonial moment in Russia’s war against Ukraine. *Journal of Genocide Research* 25(3–4): 471–481. <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2074947>.
- Mbembe, A. (2001). *On the Postcolony. Series: Studies on the History of Society and Culture*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

- Mearsheimer, J. (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault. The liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs* 93(5): 77–89.
- Meganorm (2003). Energeticheskaya strategiya Rossii na period do 2020 goda. Rasporyazheniye Pravitel'stva RF ot 28 avgusta 2003 g. № 1234-р. *Meganorm*, 28 August. <https://meganorm.ru/Data2/1/4293852/4293852060.htm> (accessed: 12 February 2024). — In Russ.
- [Меганорм (2003). Энергетическая стратегия России на период до 2020 года. Распоряжение Правительства РФ от 28 августа 2003 г. № 1234-р. *Меганорм*, 28 августа.]
- Moore, D.C. (2001). Is the post- in postcolonial the post- in post-Soviet? Toward a global postcolonial critique. *PMLA* 116(1): 111–128. <https://doi.org/10.1632/pmla.2001.116.1.111>.
- Muslienko, S. i Moysiienko, O. (2019). Yak rosiyskyu biznes “vhrizavsia” v Ukrainu i shcho zminylos. *Ekonomichna pravda*, 20 August. <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/08/20/650787> (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Мусленко, С. і Мойсеєнко, О. (2019). Як російський бізнес «вгризався» в Україну і що змінилось. *Економічна правда*, 20 серпня.]
- Newnham, R. (2011). Oil, carrots, and sticks: Russia's energy resources as a foreign policy tool. *Journal of Eurasian Studies* 2(2): 134–143. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2011.03.004>.
- Nye, J. S. (2022a). Eight lessons from the Ukraine war. *Project Syndicate*, 15 June. <https://www.project-syndicate.org/commentary/russia-war-in-ukraine-eight-lessons-by-joseph-s-nye-2022-06> (accessed: 12 February 2024).
- Nye, J. S. (2022b). What caused the Ukraine war? *Project Syndicate*, 04 October. <https://www.project-syndicate.org/commentary/what-caused-russia-ukraine-war-by-joseph-s-nye-2022-10> (accessed: 12 February 2024).
- O'Sullivan, M. & Krulišová, K. (2023). Central European subalterns speak security (too): towards a truly post-Western feminist security studies. *Journal of International Relations and Development* 26: 660–674.
- Ohle, M., Cook, R. J., Jovanović, S. M. & Han, Z. (2022). Russia's architecture of hegemony: Christian Orthodox subordination strategies in Russia's peripheral zone. *Europe-Asia Studies* 74(3): 382–401.
- Pavlushko, A. (2018). Yak ukrayinskyu haz zrobyv SRSR enerhetychnoiu superderzhavoiu. *Texty*, 8 June. https://texty.org.ua/articles/85745/Jak_ukrayinskyj_gaz_zrobyv_SRSR_jenerhetychnoju_superderzhavoiu-85745 (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Павлушко, А. (2018). Як український газ зробив СРСР енергетичною супердержавою. *Тексти*, 8 червня.]
- Putin, V. (2021). On the historical unity of Russians and Ukrainians. *President of Russia*, 12 July. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (accessed: 12 February 2024).
- Putin, V. (2023). Results of the year with Vladimir Putin. *President of Russia*, 14 December. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/72994> (accessed: 12 February 2024).
- Rácz, A. (2015). *Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist*. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs. <https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiareport43.pdf> (accessed: 12 February 2024).
- Razumkov Centre (2023). Identity of Ukrainian citizens: trends of change (May, 2023). *Razumkov Centre*, 21 August. <https://razumkov.org.ua/>

- en/research-areas/surveys/identity-of-ukrainian-citizens-trends-of-change-may-2023 (accessed: 12 February 2024).
- Riabchuk, M. (2000). *Vid Malorosiyi do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiie tvorennia*. Kyiv: Krytyka. — In Ukr.
- [Рябчук, М. (2000). *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення*. Київ: Критика.]
- Riabchuk, M. (2010). The Ukrainian 'Friday' and the Russian 'Robinson': the uneasy advent of postcoloniality. *Canadian-American Slavic Studies* 44 (1): 7–24. <https://doi.org/10.1163/221023910X512778>.
- Riabczuk, M. (2013). Colonialism in another way. On the applicability of post-colonial methodology for the study of postcommunist Europe. *Porównania* 13: 47–59. <https://doi.org/10.14746/p.2013.13.10972>.
- Riabchuk, M. (2015). 'Two Ukraines' reconsidered: the end of Ukrainian ambivalence?' *Studies in Ethnicity and Nationalism* 15(1): 138–156. <https://doi.org/10.1111/sena.12120>.
- Rossotrudnichestvo (2024). About Rossotrudnichestvo. <https://rs.gov.ru/en/about-foiv/> (accessed: 12 February 2024).
- Russkiy Mir Foundation (2024). About Russkiy Mir Foundation. <https://russkiymir.ru/en/fund/index.php> (accessed: 12 February 2024).
- Said, E. W. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Sartre, J. P. (1964). *Colonialism and Neocolonialism*. London and New York: Routledge.
- Savoyska, S. (2009). Prorosiyyska presa v Ukraini (na materialakh zasobiv masovoy informatsiyi rosiyskoho natsionalistychnoho rukhu). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 44: 397–406. — In Ukr.
- [Савойська, С. (2009). Проросійська преса в Україні (на матеріалах засобів масової інформації російського націоналістичного руху). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України* 44: 397–406.]
- Sergeyev, T. (2022). Chto Rossiya dolzhna sdelat' s Ukrainoy. *RIA Novosti*, 3 April. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (accessed: 12 February 2024). — In Russ.
- [Сергейцев, Т. (2022). Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*, 3 апреля.]
- Shkandrij, M. (2001). *Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. Montreal: McGill Queen's University Press.
- Shkandrij, M. & Bertelsen, O. (2013). The Soviet regime's national operations in Ukraine, 1929–1934. *Canadian Slavonic Papers* 55(3–4): 417–447. <https://doi.org/10.1080/00085006.2013.11092744>.
- Snyder, T. (2022). The war in Ukraine is a colonial war. *The New Yorker*, 28 April. <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war> (accessed: 12 February 2024).
- Sonevitsky, M. (2022). What is Ukraine? Notes on epistemic imperialism. *Topos* 2: 21–30. <https://doi.org/10.24412/1815-0047-2022-2-21-30>.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In: Nelson, C., ed. *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois Press: 271–313.
- Spivak, G. C., Condee, N., Ram, H. & Chernetsky, V. (2006). Are we postcolonial? Post-Soviet space. *PMLA* 121(3): 828–836.

- Stepanenko, V. (2022). Appropriated by Russia. *Ukrainian*, 30 July. <https://ukrainian.net/appropriated-by-russia> (accessed: 12 February 2024).
- Stollenwerk, E., Börzel, T. A. & Risse, T. (2021). Theorizing resilience-building in the EU's neighbourhood: introduction to the special issue. *Democratization* 28 (7): 1219–1238. <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1957839>.
- Sukhodolia, O. (2020). *Enerhetychna zbroia u heopolitychniy stratehiyi Rosii: analit. dop.* Kyiv: NISD. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/sukhodolya_e-book-1.pdf (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Суходоля, О. (2020). *Енергетична зброя у геополітичній стратегії Росії: аналіт. доп.* Київ: НІСД.]
- Sukhov, O. (2023). How Russia steals and rewrites Ukrainian history to justify its claims in Ukraine. *Kyiv Independent*, 13 June. <https://kyivindependent.com/how-russia-steals-and-rewrites-ukrainian-history-to-justify-its-claims-in-ukraine> (accessed: 12 February 2024).
- Szeptycki, A. (2011). Ukraine as a postcolonial state? *The Polish Quarterly of International Affairs* 20 (1): 5–29.
- Tehëkspert (2000). Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 28 iyunya 2000 g. *Tehëkspert*, 28 June. <https://docs.cntd.ru/document/901764263> (accessed: 12 February 2024).
- [Техэксперт (2000). Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 28 июня 2000 г. *Техэксперт*, 28 июня.]
- Thucydides (1972). *History of the Peloponnesian War*. Translated by R. Warner, with an Introd. and Notes by M. I. Finley. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Tickner, A. B. (2013). Core, periphery and (neo)imperialist international relations. *European Journal of International Relations* 19 (3): 627–646. <https://doi.org/10.1177/1354066113494323>.
- Tolz, V. & Hutchings, S. (2023). Truth with a Z: disinformation, war in Ukraine, and Russia's contradictory discourse of imperial identity. *Post-Soviet Affairs* 39 (5): 347–365. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2023.2202581>.
- Trenin, D. (2018 [2013]). Vladimir Putin's Fourth Vector. *Russia in Global Affairs*, 20 March. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/vladimir-putins-fourth-vector-2/> (accessed: 12 February 2024).
- Tucker, K. (2018). Unraveling coloniality in international relations: knowledge, relationality, and strategies for engagement. *International Political Sociology* 12 (3): 215–232. <https://doi.org/10.1093/ips/oly005>.
- UINM (2019). Pamiataymo pro deportatsiyi 1944–1951 rokiv. *Ukrainian Institute of National Memory*, 2 October. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv> (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [УІНП (2019). Пам'ятаймо про депортації 1944–1951 років. *Український інститут національної пам'яті*, 2 жовтня.]
- Uzoigwe, G. N. (2019). Neocolonialism is dead: long live neocolonialism. *Journal of Global South Studies* 36 (1): 59–87.
- Verkhovna Rada Ukrayiny (2010). Zakon Ukrayiny Pro zasady vnutrishnoyi i zovnishnoyi polityky. *Verkhovna Rada Ukrayiny*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (accessed: 12 February 2024). — In Ukr.
- [Верховна Рада України (2010). Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. *Верховна Рада України*.]

- Vinnichuk, Yu. (2019). Yak oliharkhy rozdilyly teleefir Ukrayiny. *Business Cen-
sor*, 25 June. <https://biz.censor.net/r3133637> (accessed: 12 February
2024). – In Ukr.
- [Віннічук, Ю. (2019). Як олігархи розділили телефір України. *Бізнес
Цензор*, 25 червня.]
- Virchenko, N. (2011). Dokumenty pro zaboronu ukrayinskoї movy (XVII–
XX st.). V: Holota, L. i Buket, Ye. (red.). *Bez movy – nemaie natsiyi*. Kyiv:
Ukrayinskyu priorytet: 4–28. – In Ukr.
- [Вірченко, Н. (2011). Документи про заборону української мови (XVII–XX ст.).
В: Голота, Л. і Букет, Є. (ред.) *Без мови – немає нації*. Київ: Український
пріоритет: 4–28.]
- Walt, S. M. (2022). Liberal illusions caused the Ukraine crisis. *Foreign Policy*,
19 January. [https://foreignpolicy.com/2022/01/19/ukraine-russia-na-
to-crisis-liberal-illusions](https://foreignpolicy.com/2022/01/19/ukraine-russia-na-
to-crisis-liberal-illusions) (accessed: 12 February 2024).
- Watling, J., Danylyuk, O. & Reynolds, N. (2023). Preliminary lessons from
Russia's unconventional operations during the Russo-Ukrainian
war, February 2022 – February 2023. *RUSI*, 29 March. [https://stat-
ic.rusi.org/202303-SR-Unconventional-Operations-Russo-Ukraini-
an-War-web-final.pdf.pdf](https://stat-
ic.rusi.org/202303-SR-Unconventional-Operations-Russo-Ukraini-
an-War-web-final.pdf.pdf) (accessed: 12 February 2024).
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction
of power politics, *International Organization* 46(2): 391–425. [https://doi.
org/10.1017/S0020818300027764](https://doi.
org/10.1017/S0020818300027764).
- Wilkens, J. (2017). Postcolonialism in international relations. In: *Oxford Research
Encyclopedia of International Studies*. International Relations Association
and Oxford University Press, 20 November. [https://doi.org/10.1093/acre-
fore/9780190846626.013.101](https://doi.org/10.1093/acre-
fore/9780190846626.013.101) (accessed: 12 February 2024).
- Yurchuk, O. (2013). Some comments concerning Ukrainian postcolonial stu-
dies. *Slavia Occidentalis* 70(2): 147–155.
- Zayarnyuk, A. (2022). Historians as enablers? Historiography, imperialism, and
the legitimization of Russian aggression. *East/West: Journal of Ukrainian
Studies* 9(2): 191–212. <https://doi.org/10.21226/ewjus754>.
- Zdioruk, S. & Haran, O. (2012). The Russian Orthodox Church as an instrument
of Russia's foreign policy towards Ukraine. In: Pkhaladze, T., ed. *Religion as
the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries:
Georgia, Latvia, Ukraine*. Tbilisi: Mtatsmindeli Publishing House: 54–100.
- Zhurzhenko, T. (2002). Language and nation building. Dilemmas of lan-
guage politics in contemporary Ukraine. *Transit – Europäische Revue* 21.
[https://www.iwm.at/transit-online/language-and-nation-building-di-
lemmas-of-language-politics-in](https://www.iwm.at/transit-online/language-and-nation-building-di-
lemmas-of-language-politics-in) (accessed: 12 February 2024).

DIALECTICS OF INTERNAL COLONIZATION

Andrei Gornykh

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-42-53>

© Andrei Gornykh

Professor, European Humanities University, Academic Department of Social Sciences

17 Savičiaus Str., 01127 Vilnius, Lithuania

E-mail: andrei.gornykh@ehu.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8191-5514>

Abstract: The postcolonial paradigm has evolved through various conceptual advancements, from the anthropological concept of “skin” as the basis of dual oppression based on class and race to the semiotic treatment of “skin” as a social interface constructed in practices of “writing on bodies” and discourses. The decolonization in our region raises a new set of problems. On the one hand, it refers to a complex cultural palimpsest. As a basic text of modernity, we have the colonization of the countryside by the city. But on top of the division of the city and the countryside other dividing lines are superimposed: ethnolinguistic divisions (Russian, Ukrainian, Belarusian) and the divisions of imperial and democratic forces. On the other hand, the figure of the Russian colonizer has a specific, neurotic character – a “neurotic view” of its position in the world, the fear of being colonized. And this neurotic fear is displaced from external enemies to internal ones. The Russian Empire, confronting external forces, constantly encounters not only an imaginary enemy, but imperceptibly turns back to itself as a colonized colonizer.

Keywords: postcolonialism, decolonization, discursive “skin”, cultural palimpsest.

The term “decolonization” has gained significant prominence in recent years. In part it might be viewed as a reaction to the expansion (or even

erosion) of the postcolonial paradigm. Classical postcolonialism has been the theoretical basis for the new cultural policies of non-white Western intellectuals to a considerable degree. In his canonical text *Black Skin, White Masks* (1952), Frantz Fanon formulates the basic conflict: the forced integration of blacks into the white metropolitan world was accompanied by a constant reminder of the futility of these attempts. “The Negro arriving in France will react against the myth of the R-eating man from Martinique. He will become aware of it, and he will really go to war against it. He will practice not only rolling his R but embroidering it. Furtively observing the slightest reactions of others, listening to his own speech, suspicious of his own tongue – a wretchedly lazy organ – he will lock himself into his room and read aloud for hours – desperately determined to learn diction” (Fanon 2008: 11).

These attempts prove to be futile precisely because he is black. He is radically different at the most basic empirical level. So he has no choice, in what way he must prove that he is the same person as the whites in the metropolis. Unless he is Michael Jackson and he doesn't have the ability to literally replace his black skin with white.

Thus, exposing discrimination based on obvious external signs of “interface” (or “skin” in the broad sense of conspicuous appearance features) played a fundamental role in the deconstruction of colonial stereotypes of “normality”. The purpose of this kind of deconstruction was to remove the “Western glasses”, which meant, firstly, to understand non-Western cultures not as a lack of culture (genuine, European culture), but as an authentic culture in its own right, to affirm the non-imaginary existence of non-European cultures, for example, in the form of American jazz or French Negritude poetry.

Secondly, one needs to understand non-Western cultures as having their own advantages over the West. For example, black culture is a culture of collective rhythm and emotional emancipation, etc.

What parameters of this old colonial West can be applied to contemporary imperial Russia? To what extent do the former Soviet republics act as the new “Africa”? These polemical questions outline the first circle of research problems of decolonization. The important task here is to break the vicious circle of “double silence”, as David C. Moore puts it (Moore 2001): postcolonial theory prefers not to talk too much about the post-Soviet space, and Slavists do the same about postcolonial theory.

Post-colonialists, Moore believes, with their Marxist sympathies, do not want to shift the focus of their criticism from global capitalism to socialism. Researchers from the former socialist countries are cultivating a new European identity and do not want to compare their

experiences with Africa (in a broad sense, of course, as an epitome of a colonized world).

“...Many postcolonialist scholars, in the United States and elsewhere, have been Marxist or strongly left and therefore have been reluctant to make the Soviet Union a French- or British-style villain. The reluctance, in contrast, of most scholars of the post-Soviet sphere to make a mirrored move – to recognize that their situations might profitably be analyzed with postcolonialist tools initially developed for, say, Tanganyika – may be laid to different reasons... This postcolonial compensatory tug plays out differently in post-Soviet space, since post-colonial desire from Riga to Almaty fixates not on the fallen master Russia but on the glittering Euramerican MTV-and-Coca-Cola beast that broke it. Central and Eastern Europeans type this desire as a return to Westernness that once was theirs” (Moore 2001: 117–118). This gap between the postcolonial and the postsocialist has caused the depoliticization of postcolonial studies, which were originally largely based on analysing the intensification of class oppression of people with black skin. Fanon calls it “inferiority complex” as “the outcome of a double process: primarily, economic; subsequently, the internalization – or, better, the epidermalization – of this inferiority” (Fanon 2008: 4).

An interesting, although not uncontroversial, attempt at the convergence of post-colonial and post-socialist studies is A. Etkind’s concept of “internal colonization” as a version of extended postcolonialism. Internal colonization, as a first approximation, consists of pumping out resources from one’s own outskirts as colonies. One can say that Russian “blacks” are originally northern peoples who bring peltry and furs for the Moscow tsar during the “fur colonization” as a first historical stage of Russian internal colonization (Etkind 2011: 66).

Here, perhaps, the most symptomatic post-colonial post-Soviet narrative is a story about the mysterious death of the tourist group of students at a place that is called now Dyatlov Pass (the Ural mountains) named after the leader of the group. In the 21st century, the “Dyatlov Pass” event has inspired a lot of documentaries, a film and a TV series where the northern people of the “Mansi” – one of the first to take the blow of colonization – become something like a post-colonial fantasy of revenge on the grandchildren of the colonialists. In the same way as S. Kubrick’s *The Shining* (1980) demonstrates a mystical revenge of ancient local spirits on whose land the colonial hotel was built, and the sacred objects of the destroyed culture became the decoration of a luxurious alien resort.

Elena Gapova hypothesizes that the specificity of the “post-Soviet colonial turn” lies in the fact that the concept of internal colonization replaces the Marxist categories of class (economic) inequality:

“For a long time, the oppression experienced by the masses in the Russian Empire was interpreted as class inequality, the oppression of one class by another; with the switch to the idea of (internal) colonization by the elites of their own people, some types of oppression and difference begin to be presented differently; ‘other’ oppressed people emerge” (Gapova 2006).

According to Oushakine, these oppressed may, for example, self-identify on the basis of being deprived not so much of their natural resources as of their own history: “Consequently, decolonization is rarely perceived as a striving for a different future; rather it is predominantly viewed as a ‘war in the name of the stolen past’, as a fight for enabling ‘disabled histories’” (Oushakine 2017, 431).

Herein lies the trap of post-Soviet postcolonialism – or, in Oushakine’s version, the “growth disease” of new national identities. For their own legitimization, they turn to their legendary past, when they themselves controlled vast territories (in the case of Kyrgyzstan, for example, the great Khaganate from Siberia to the Caspian Sea). “Such an ‘archaeology of dignity’ is an (un)conscious attempt to escape from directly analyzing and elaborating the experience of living as part of an empire. And the fact that this imagined and pre-colonial past often turns out to be quasi-imperial only further demonstrates the historical complexity of the (post)Soviet ‘formation’, in which the ‘(post)imperial’ is often indistinguishable from the ‘(post)colonial’ and vice versa.” (Oushakine 2021: 401).

In our opinion, the most important factor that sheds light on this historical frustration is the attitude to the project of Soviet modernity. On the one hand, the refusal to “work through the experience of living as part of an empire” can be explained by particular traumatization of this experience, on the other hand – by the difficulty of distancing oneself from this experience. Sergei Abashin wrote about this in his article “Soviet = colonial?” (Abashin 2016). Many classic features of colonialism, in his opinion, can be observed in the first decades of the USSR – military conquest of territories, brutal repression of national elites, political inequality, siphoning off resources. But already in the post-Stalin period these features were not so vivid. On the one hand, the features of Stalin’s more massive internal colonization – the brutal exploitation of the entire “Soviet people” – emerge: no stable wages (collective farmers had no wages at all), no stable working standards, “normativity” (which opened the way for arbitrariness and over-exploitation, especially in the countryside), no social protection system, etc. On the other hand, beneath this internal colonization there is the logic of modernization as such – urbanization (or the exploitation

of the countryside by the city), colonization (gaining super-profits as competitive advantages), militarization.

“All countries, including the Soviet state, had a common path, which included elements of colonialism /.../ [On the other hand] formally all Soviet citizens were endowed with the same rights and duties, which in itself was already a significant step away from colonial systems. Not only the republics, but all regions and population groups in general were centrally governed. Such centralism is more characteristic not of empires, where local norms and customs are always preserved and maintained, but of mobilizing, totalitarian states of the modern time” (Abashin 2016: 36, 46). In this case, the concept of modernity acts as a kind of genealogical origin of post-colonialism and post-communism. This approach allows us to make further clarifications.

Catching-up modernization (which was the basis of the Soviet project) is in fact total mobilization. The discursive construction “new oppressed” takes place, above all, in relation to various forms of homogenization of the entire population. However, it happens not with the aim of erasing national differences for their own sake, but to obtain a social machine with completely unified “parts”.

The iconic pre-war Stalinist song “If War Comes Tomorrow” (lyrics by Vasily Lebedev-Kumach, music by the Pokrass brothers) was played in the homonymous movie directed by Efim Dzigan (1938).

The first lines of the text reveal the ideological message of the song:

If war comes tomorrow, if the enemy attacks,
If a dark force should come,
As one man, the entire Soviet people
Will stand up for their beloved Motherland.

Chorus

On earth, in the sky and on the sea
Our tune is mighty and harsh:
If war comes tomorrow, if tomorrow there's a march,
Be ready for the march today!

The last phrase of the refrain, like a mantra, is repeated several times and the song ends with it.

“Be ready!” Here and now. — For what? For a possible war, for a certain “march” (it is not known where and with what goals). This future Event, for which one must be constantly ready at every minute, is important not in itself, but as an external sanction for the mode of constant mobilization of consciousness.

Soviet physical educators were to complete the GTO (“ready for labor and defense”) complex and pass a kind of test. Workers at rallies would declare: “We, as one, are ready...” (to defend, condemn, etc.). Pioneers were expected to respond to the obligatory ritual call “Be ready!” (as a culmination of various official events) with a slogan “Always ready!”

This ideological cliché is also associated with the poetry of Lebedev-Kumach — the poem “Be Ready!” (1936), in which the poet addresses the Pioneer:

Be cheerful, swim, jump,
Burn fires among the bushes,
But to bend your face over a book
Be ready! — Always ready! etc.

You have to be ready for basically everything. The main thing is this constant readiness for force-majeure circumstances. This is what everyday work (characterized by the militaristic rhetoric like “battles for the harvest”, “labor feats”, etc.) and life in general turn out to be like.

The final text of this mobilization discourse is a satirical parody of it in the film *Heart of a Dog* (Vladimir Bortko, 1988), where a chorus of proletarian “lower classes” sings a song like a prayer (written by Yuli Kim):

Harsh years of struggle
For the freedom of the country pass,
Others are coming after them.
They will be difficult too.

The main thing is to be ready. To be ready to meet the “dark force” — this image was not invented by Lebedev-Kumach, but can be traced back to the times of the 1905 revolution and its anthem “Warszawianka” by Waclaw Świącicki, which began with the words (translated by G. M. Krzhizhanowski):

The whirlwinds of hostility are upon us,
Dark forces oppress us.

The “dark force” represents an empty structural position that can be filled by a specific actor — the fascist “dark force”, or “the accursed horde” (Finns, Japanese, British, etc. — as the case may be).

This is not merely a matter of political horse-trading, rather, it constitutes a systematic production of anxiety and readiness, which is only confirmed by the presence of specific enemies.

What is central to this poetic discourse of Stalinism is that “to be ready” means to be a Soviet man par excellence. To be a “universal soldier”, fully interchangeable with others in any position wherever “the Motherland will send”, which determines the efficiency of the entire social Machine.

Thus if the classical imperial way of life (e.g. Rome) is a privilege (right to weapons, politics, culture), a way of demarcation from barbarians (who are kept at a distance by their customs), the Soviet way of life is a universal duty like military duty.

In this context, the difficulties of the dialogue between postcolonialism and postcommunism become clearer. Post-colonial studies oppose modernity as a European monopoly on civilization. For many post-communist authors who base their projects of national revival on a return to European values, these critiques of modernity seem consonant with a communist discourse that employed anti-colonial rhetoric not without reason, distinguishing itself from classical Western empires (which coincides, according to Moore, with the views of Western leftist intellectuals).

Dipesh Chakrabarty shows the intrinsic connection between Europe’s cultural hegemony and its imperial expansion and proposes to “provincialize Europe” by giving equal voice to multiple local cultures (Chakrabarty 2000).

Post-Soviet identity politics are shifting their focus to the search for a unified “call of the ancestors” that would supplant Soviet coloniality. At the same time, quite symptomatically, the entire issue of modernity is often overlooked.

For example, S. Oushakine analyzes the postcolonial Kyrgyz cinema by comparing the “ethnographic minimalism” of auteur cinema, its “obsessive interest” in the rural and primitive, and popular costume quasi-historical dramas. He discovers that, behind many glaring differences, there are eloquent similarities. One of them is how “the director carefully removes all traces of social history from the picture”. Another one is described: “Whereas in [Aitmatov’s] novel the legend of the memoryless industry entered into a complex dialog about the relationship between tradition and modernism in late Soviet society, in the post-Soviet film this dialog (along with modernism) is removed from the film. Instead of a critique of the radical Soviet experiment, the postcolonial historical film drama about the mancourts was presented as an independent and self-sufficient narrative of victimization and external violence against (national) memory” (Oushakine 2021: 416, 420). In our opinion, it is characteristic of not only the cinema of Kyrgyzstan or Central Asia.

This example of how discourse analysis can reveal new aspects of the relationship between the post-communist and the postcolonial can be applied to other cases.

For instance, the conceptualization of the phenomenon of the “colonial boomerang” can serve as an example of the discursive turn of postcolonial studies of post-communism.

Hannah Arendt described the effect of the colonial boomerang as one of the origins of totalitarianism: the transfer of harsh management practices in the colonies to the metropolis. A. Etkind suggests the important distinction here. If the German colonial boomerang arrived from the overseas colonies, then the Russian boomerang returned from the recent serf estates to urban centers.

The phenomenon of the “gentlemen of Tashkent” (*Tashkenters*), described by Saltykov-Shchedrin in an eponymous essay (1873), could serve as the most eloquent depiction of the Russian “boomerang”.

The essay discusses how the capture of Tashkent in 1865 turned from a victory of Russian imperialism into a defeat for its metropolis.

The gentlemen of Tashkent are those officials who were sent to the outskirts of Russia because they were absolutely incapable in the center, they were silly, greedy, etc. A gentleman of Tashkent is a nightmare creeping everywhere: he beats and bribes gentlemen of St. Petersburg (the old metropolitan elite). “Tashkentism” is a combination of violence and ignorance in relation to the provinces that colonized the colonizers themselves (Saltykov-Shchedrin 1970).

Siarhei Dubaviec in his *Russian Book* (1998) describes similar processes in relation to Belarus (from tsarist times). Quoting, for example, A. Tsvikevich, who stated that even among the tsarist bureaucracy of low quality the most worthless came to Belarus “with the sole purpose of filling their pockets with money and having absolutely nothing to restrain them, this whole horde of officials brought extraordinary moral decay to the region. The only happiness for the region was the extreme greed of these pseudo-patriots for money. Only in a bribe could one find salvation from this power at that time; it was necessary to pay off in all directions in order to avoid searches, audits, scandals that left behind traces of complete devastation. Only in rare cases did socially honest people who really wanted to serve the cause and not money come to Belarus” (Dubaviec 1998: 27). A modern critic of the Russian regime, Viktor Shenderovich uses the image of the “gentlemen of Tashkent” as one of the most vivid and typical metaphors of a new Russian elite.

In this context, the problem of “skin” as a differential characteristic for triggering mechanisms of secondary oppression acquires a new degree of conventionality, openly becoming an object of social

construction. For example, Peter the Great's order for boyars to shave their beards became the most vivid example of writing down new signs of social distinction on the skin of new estates: "the Russian Empire needed a substitute for race, which proved to be even more problematic than race itself. Physical, visible, and, preferably, unwashable signs of distinction had to be found or made between the newly created estates. If estate could be written on skin, this racialized status would work for police officials, road patrols, and plantation managers" (Etkind 2011: 101).

An open question for research is how the mechanisms of double oppression of contemporary new "blacks" are constructed in the processes of internal colonization.

Here one can outline the third extension of the problematics of post-colonialism (of decolonization). Right after the collapse of the USSR, the Kremlin promoted a "new vision" of Russia, Belarus and Ukraine as the notorious "Slavic unity". At the grass-root level the "ideology" of this unity sounded as follows: the Belarusians are "the same as us, only..." more inhibited, moderate ("pomyarkovnye"), but also more reliable, even disciplined. Or, Ukrainians are "the same as us, only...", unlike Belarusians, they are easier to rise to what?, susceptible to mood changes and resistant to discipline.

Here the concept of "skin" ("interface") under the gaze of the colonial Other does not play the same role as in classical postcolonialism. The purely symbolic "skin" of language comes to the fore. Mykola Ryabchuk, for instance, believes that Ukraine "is fundamentally different from the colonized countries of Asia, Africa and America in that the difference between the dominant and subordinate groups here is linguistic and cultural, and not racial in nature. The black skin for Ukrainians has always been their 'slave' (or, as they would say in late Soviet times, 'collective farm') language; having replaced this 'black' language with a 'white' one, accepting the 'Khokhol' identity offered to them, they could make any career they wanted in the Russian and then the Soviet empire" (Riabchuk 2012: 452).

Decolonization has to do with "two languages" of the macro and micro discursive levels. The macro level embraces tasks of cultural policy – revival of the Belarusian language, change of imperial toponyms, etc. The micro level implies a less obvious but more complex discursive level.

During the Ukrainian Orange Revolution an "Open letter from twelve apolitical writers about choice and elections" against presidential candidate Yanukovych and against the Russian language in Ukraine was published. But it was stressed that the Russian language in question is "the language of pop music and Russian criminal slang" and the opposite option is "a chance for cultural diversity" (Open letter 2004).

Along the same lines, Dubaviec cites N. Lanskaya about Soviet Rus-sification: “Instead of Russian nature, language and culture, we were offered bureaucratic nature, language and culture. We, the people, turned not into Russians, but into denationalised officials” (Dubaviec 1998: 41).

In Belarus today, there is a significant difference between the Rus-sian language of protest and the Russian language of the authorities. In the former case, we deal with a rational discourse of human rights. A distinctive feature of the latter is the rustic imagery, in which animal-farm metaphors, first of all referring to pig breeding, are in the foreground. This language is used to describe diametrically opposed phenomena. Perhaps, the most famous formulation for the value uniting all Belarusians in this language sounds as “charka and shkvarka”. To designate opponents of the authorities, the propaganda discourse uses the same pork-breeding vocabulary, but with the opposite sign – “greasy scum”, “they beat with hoofs and approach like a pig” (the “pig” is a battle formation), “trans-queer-pigs”, etc. “To slaughter (like pigs)” is used both to refer to what is to be done to the enemies of the authorities and to what the enemies will do to the supporters of power.

The classic colonial strategy of “convenient naming” of the object of manipulation also works. The colonizer says: our treatment of them is completely justified due to their nature. The basic discovery in Said’s *Orientalism* remains relevant, namely, the contradiction generated by colonial discourse between the wealth inherited by the natives (be it a geopolitical position or fertile land) and their inability to manage it “in a mature way”, which requires external colonial control. Here we have the infantilization of the colonized subject – he/she, like a child, must be limited in their rights to their own property for their own benefit until a hypothetical adulthood (Said 1978).

However, the analysis of the untranslatable and deeply ambivalent layer of language – strange comparisons, stylistic idiosyncrasies, recurrent alogisms – can provide valuable insights into the deeper layer of language in which ideology is rooted. There is a significant decolonizing potential in unravelling such discursive knots.

Thus, the problems of decolonization in our region raise a new set of challenges. First of all, we are dealing with a complex cultural palimpsest. As a basic text, we have the colonization of the countryside by the city (according to the general logic of modernity). But on top of the division of the city and the countryside, other dividing lines are superimposed: ethnolinguistic divisions (Russian, Ukrainian, Belarusian) and the divisions of imperial and democratic forces. All these lines, to different degrees, do not coincide with each other. This postcolonial palimpsest is best represented in the films, different in all other

respects, like Igor Dobrolyubov's *White Dew* (Belye Rosy 1984) and Gytis Lukšas' *Vortex* (Duburys 2009).

On the other hand, the figure of the Russian colonizer has a specific, neurotic character (which constitutes, perhaps, the most important feature of the dialectics of internal colonization). If the Western colonizer, in Foucault's terms, is something like an effective machine of vertical rationalization (exploitation), reaching to the very bottom of society and the most remote corners of the world, the Russian imperial project is psychologized. The basis of Russian statehood, as A. Etkind believes, is a "neurotic view" of its position in the world, the fear of being colonized. And this neurotic fear is displaced from external enemies onto the internal ones: "Throughout the larger part of Russian history, a neurotic fear, which is mixed with desire, focused not only on the enemies beyond the borders but also on the space inside them" (Etkind 2011: 4–5). The Russian Empire, confronting external forces, constantly encounters not only imaginary enemies, but imperceptibly turns back to itself as a colonized colonizer. This additional neurotic filter makes it much harder to see the autonomy and otherness of the other.

References

- Abashin, S. (2016). *Sovetskoe = kolonial'noe? (За и против)*. V: Mamedov G., Shatalova O. (red.) *Ponyatiya o sovetskom v Tsentral'noy Azii: Al'manakh Shtaba No 2. Tsentral'noaziatskoye khudozhestvenno-teoreticheskoye izdaniye*. Bishkek: Shtab-Press: 28–49. — In Russ.
- [Абашин, С. (2016). Советское = колониальное? (За и против). В: Мамедов Г., Шаталова О. (ред.) *Понятия о советском в Центральной Азии: Альманах Штаба № 2. Центральноазиатское художественно-теоретическое издание*. Бишкек: Штаб-Press: 28–49.]
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press, 336 p.
- Dubaviec, S. (1998). *Russkaya kniga*. Minsk: Izdatel'stvo BГAKC. — In Russ.
- [Дубавец, С. (1998). *Русская книга*. Минск: Издательство БГAKЦ.]
- Etkind, A. (2001). *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks* (Translated by Charles Lam Markmann, Forewords by Ziauddin Sardar and Homi K. Bhabha). London: Pluto Press.
- Гапова, Е. (2020) *Pogranichnoye sostoyaniye: belaruskiye postkolonial'nyye diskussii posle pakta Molotova-Ribbentropa*. NLO, 6(2020). <https://magazines.gorky.media/nlo/2020/6/pogranichnoe-sostoyanie-belaruskie-postkolonialnye-diskussii-posle-pakta-molotova-ribbentropa.html> (accessed: 1 October 2024). — In Russ.
- [Гапова, Е. (2020). *Пограничное состояние: белорусские постколониальные дискуссии после пакта Молотова-Риббентропа*. НЛО, 6(2020).]

- Moore, D. Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet the same? *Globalizing Literary Studies*, special issue of PMLA, 116(1): 111–128.
- Otkrytoye pis'mo dvenadtsati apoliticheskikh literatorov o vybore i vyborakh (2004). *Ukrainska Pravda*. October 14. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2004/10/14/4381830/> (accessed: 24 July 2024). — In Russ.
- [Открытое письмо двенадцати аполитичных литераторов о выборе и выборах (2004). *Украинская Правда*, 14 октября.]
- Oushakine, S. (2017). How to grow out of nothing: the afterlife of national rebirth in postcolonial Belarus. *Qui parle*, 26(2): 423–490. <https://doi.org/10.1215/10418385-4208451>.
- Oushakine, S. (2021). Kolonial'nyy omlet i ego posledstviya: o publichnykh istoriyakh postkoloniy sotsializma. V: Zavadskiy A., Dubina V. (red.) *Vse v proshlom: Teoriya i praktika publichnoy istorii*. Moskva: Novoe izdatel'stvo: 395–428. — In Russ.
- [Ушакин, С. (2021). Колониальный омлет и его последствия: о публичных историях постколоний социализма. В: Завадский А., Дубина В. (ред.) *Всё в прошлом: Теория и практика публичной истории*. Москва: Новое издательство: 395–428.]
- Riabchuk, M. (2012). Russkiy Robinzon i ukrainskiy Pyatnitsa: osobennosti asimmetrichnykh otnosheniy. V: Etkind A., Uffel'mann D., Kukulin I. (red.) *Tam, vnutri. Praktiki vnutrenney kolonizatsii v kul'turnoy istorii Rossii*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie: 414–447. — In Russ.
- [Рябчук, М. (2012). Русский Робинзон и украинский Пятница: особенности асимметричных отношений. В: Эткинд А., Уффельманн Д., Кукулин И. (ред.) *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*. Москва: Новое литературное обозрение: 414–447.]
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 368 p.
- Saltykov-Shchedrin, M. (1970). *Sobraniye sochineniy v dvadtsati tomakh: Gospoda «tashkenttsy»*. *Dnevnik provintsiala*. Tom 10. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 840 p. — In Russ.
- [Салтыков-Щедрин, М. (1970). *Собрание сочинений в двадцати томах: Господа «ташкентцы»*. *Дневник провинциала*. Том 10. Москва: Художественная литература, 840 с.]

ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ РОССИЙСКО- УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ: ПАМЯТНИКИ И ТОПОНИМЫ

Юрий Латыш

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-54-92>

DECOLONIZATION OF HISTORICAL MEMORY IN UKRAINE DURING
THE RUSSO-UKRAINIAN WAR: MONUMENTS AND TOPONYMS

© Yurii Latysh

PHD in History, Visiting Professor at the State University of Londrina,

Non-Resident Fellow at The George Washington University

E-mail: j_latysh@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5884-5522>

Abstract: The article discusses the politics of memory in Ukraine during the war. The main component of Ukraine's politics of memory during the war is Decolonization, as a continuation of Decommunization, which began in 2015, and Derussification, which began at the initiative of some local authorities and right-wing activists after the full-scale Russian invasion. Decolonization of memory involves the removal of symbols – names and memorial signs, which are considered markers of Russian imperial policy – from the public space. Ukraine wants to get away from the influence of Russian historiography, to shape its own national historical narrative and politics of memory, connected with the European tradition. The expected result of Decolonization is to destroy any cultural and historical connections between Ukraine and Russia so that no one considers Ukrainians and Russians to be either “one nation” or “brotherly nations.” I see decolonization as a reactive process to the Russian invasion and Putin's de-Ukrainianization policy, which had no preconditions in Ukrainian society. The article analyses the destruction or appropriation of Soviet/Russian monuments and the renaming of toponyms. Monuments and toponyms associated with Russia and the USSR, with the beginning

of a full-scale invasion, began to be perceived as markers of the invader, with which the empire “branded” its own territory. It is believed that by destroying them the victim can fight back by breaking historical ties with the aggressor. A key concept used in Ukrainian narratives in the context of Soviet/Russian monuments and toponyms was the cleansing of sacred land desecrated by enemy markings as well as the cancellation of Russian culture and language.

Keywords: Ukraine, Retrotopia, decommunization, historical memory, memory politics.

Введение

Россия ведет войну против Украины не только на поле боя, но и в сфере исторической памяти. Исторические вопросы занимают ключевую роль в аргументации причин вторжения, которое представляет для Украины экзистенциальную угрозу потери идентичности — деукраинизации, ускоренной русификации и ассимиляции украинского народа.

Защитной реакцией стало стремление разорвать все связи с Россией, избавиться от символов и маркеров общего прошлого (языка, памятников, топонимов, церкви), выйти из-под влияния российского культурного продукта и исторического нарратива. Политика мнемонической деколонизации направлена на самозащиту от действий России по восстановлению территориального и ментального контроля над Украиной. Ее основными составляющими являются:

- изъятие из публичного пространства символов, в частности имен и мемориальных знаков, которые рассматриваются как маркеры российской имперской политики, создававшие общее историко-культурное пространство с едиными героями;
- языковая политика, направленная на расширение сферы употребления украинского языка и ограничение сферы употребления русского языка;
- религиозная (церковная) политика, направленная на достижение т. н. «духовной независимости»;
- экономическая политика, направленная на конфискацию украинских активов российских олигархов;
- отказ от российского культурного продукта: телевидения, книг, музыки и т. д., запрет российских социальных сетей;
- переосмысление праздников и памятных дат, изобретение новых праздничных и коммеморативных традиций;

- изменения в школьной программе — изъятие из нее русской литературы, превращение колониального статуса Украины в составе Российской империи/СССР в центральный нарратив исторических курсов;

- изъятие из библиотек русской и советской литературы.

Деколонизация в Украине в основном ограничивается сферой культуры, не отождествляя национальное освобождение с социальным прогрессом и не включая радикальный пересмотр экономических отношений (Ishchenko 2022).

В этой статье предметом анализа станет первый пункт — демонтаж и/или переосмысление советских/российских памятников, а также переименование топонимов. Во время войны эти вопросы приобрели невиданную общественную остроту, а ключевой составляющей российско-украинской войны стала борьба за сохранение украинской идентичности, культуры, собственного исторического нарратива и коллективной памяти.

Теоретическая основа исследования исходит из понимания Украины как части Центральной и Восточной Европы, как особого мемориального региона, где сформировалась специфическая культура исторической памяти, которая характеризуется «одержимостью прошлым» и «избытком воспоминаний», мощным присутствием государств как ключевых акторов памяти. Мемориальный ландшафт формировался под влиянием запоздалой модернизации, национального и государственного строительства, длительного контроля со стороны империй и опыта жизни в условиях крайнего насилия тоталитарных режимов (Törnqvist-Pleva 2020).

Исследования политики деколонизации находятся в начальной стадии и опираются на обобщающий анализ политики памяти Украины в публикациях Георгия Касьянова, Аллы Киридон, Татьяны Журженко и др., осветивших формирование основ государственной исторической политики в Украине, сосуществование разных моделей памяти (национальной и советско-ностальгической), изменение отношений к узловым событиям и личностям украинской истории (Kasianov 2022b; Kyrydon 2022; Zhurzhenko 2014).

Значительная литература посвящена декоммунизации, которая постфактум рассматривается как первый этап деколонизации. Группа западных и украинских ученых (Дэвид Марплз, Джон-Пол Химка, Пер Андерс Рудлинг и др., в том числе и автор этой статьи) в «Открытом письме» к руководителям Украины в 2015 году предупреждала, что декоммунизация таит в себе угрозу направить Украину по российскому пути политизации и административного искривления истории, сделает невозможным критику националистического движения, в частности ОУН и УПА,

будет угрожать праву на уважение и увековечивание солдат Красной армии, воевавших против нацизма (Open Letter... 2015). К сожалению, после широкомасштабного вторжения российских войск в феврале 2022 года указанные тенденции находят отражение в исторической политике Украины. С другой стороны, идеолог декоммунизации Владимир Вятрович утверждает, что Россия не способна одержать победу в войне, так как имеет дело с поколением, воспитанным новыми учебниками истории на основе декоммунизации и отвергающим советские нарративы (Володимир В'ятрович 2024).

В последнее время появился ряд публикаций о злоупотреблении Россией и Владимиром Путиным историей для оправдания агрессивной войны против Украины (Kasianov 2022a; Nielsen 2024; Pachaľuk 2024; Каменских 2024; Латыш 2024).

При написании статьи были использованы различные источники: материалы правительств Украины и России, выступления, заявления и публикации президентов, членов правительств, политиков, Украинского института национальной памяти (УИНП), публичных интеллектуалов и общественных активистов, СМИ, интервью и социологические исследования.

Ретротопия Владимира Путина: мир без Украины

Понять украинскую политику памяти и деколонизацию, как защитную реакцию на российскую политику мнемонического реванша, на наш взгляд, невозможно без анализа последних.

В популярном в 1990-е годы сериале «Твин Пикс» один из героев, Бенджамин Хорн, пережив депрессию, вообразил себя генералом Робертом Ли и пытался с помощью игрушечных солдатиков «переиграть» Гражданскую войну в США. Безумие героя окончилось после того, как он принял капитуляцию северян в битве при Аппоматтоксе, где на самом деле капитулировали войска конфедератов.

Аналогичный сюжет пытается воплотить в жизнь Президент России Владимир Путин, стремящийся «переиграть» распад Российской империи и Советского Союза ради восстановления «исторической справедливости» и возврата в «родную гавань» заблудших еретиков-украинцев. Юваль Ной Харари считает, что «Путин ведет войну ради исторических фантазий, которые живут в его голове, он не может отказаться от прошлого» (Дзеркало тижня 2022). По мнению Константина Пахалюка, российские элиты имеют

более прагматичные цели и относятся к прошлому как к очередному ресурсу — своеобразному лубриканту, который можно использовать для продвижения своих интересов (Pachaljuk 2024).

Стремление восстанавливать «историческую справедливость» является одним из последствий мемориального поворота, начавшегося в 1970-е годы и усилившегося с началом XXI в. Ключевую роль в этом процессе сыграли травмы мировых войн и геноцидов, а также гибель Утопии. Долгое время человечество развивалось под влиянием мечты о «светлом будущем». Однако крах альтернативных проектов XX в. (фашизм, нацизм, коммунизм, идеологизация социал-демократии) породил, с одной стороны, кризис политических идеологий, которые становятся все менее различимы, как и программы политических партий, а с другой стороны — неспособность общества вообразить лучший мир, чем тот, в котором мы живем, утвердил веру в недостижимость утопических проектов.

Основные общественные конфликты перемещаются из области идеологии в сферу культуры, результатом чего становится возрождение интереса к поискам идеала в прошлом. В политической сфере это ведет к росту влияния правых радикалов, опирающихся на постулаты румынского профашистского философа Никифора Крайника, рассматривавшего всю человеческую активность в мире как результат ностальгии — движущей силы материальной цивилизации, стремящейся вернуть потерянное могущество (Crainic 1994). Вместо идеи прогресса идеологической сердцевинной общественно-политических процессов становится ностальгия, включающая популяризацию идеи возрождения наций и государств, возвращения им былого величия, «вставания с колен» (палингенез) и т. п.

При этом объектом ностальгии становится не реальное прошлое, а его «улучшенный» вариант, напоминающий мифы об утраченном рае, золотом веке или представления эпохи Возрождения об Античности. Ностальгию по идеализированному прошлому Зигмунт Бауман назвал ретротопией (Бауман 2019: 21).

Ретротопия подпитывает мечты о величии и имперские мифы, а также желание «исправить» ошибки прошлого, что может привести к возобновлению угасших межэтнических конфликтов и империалистических стремлений восстановить исторические «зоны влияния».

Политики все чаще прибегают к «историческим примерам», когда им надо обосновать необходимость достижения тех или иных целей. Результатом становятся «мемориальные войны» между государствами, «законы памяти», регулирующие, табуирующие,

а порой и криминализирующие то или иное видение прошлого (Копосов 2011: 39, 41, 51). Небывалых размахов в современном обществе приобрело значение коммеморативных практик. В исторической науке это нашло выражение в увеличении интереса к общественной памяти о прошлом (Нора 2005: 395; Хаттон 2003: 33–50).

Российские власти стремятся быть в авангарде консервативного (правого) поворота, отвергающего глобализм, либерализм и толерантность. Интерес к использованию прошлого в политике только нарастал и в начале 2020-х годов приобрел форму жесткой исторической политики (Miller 2023). Как следует из заявлений российских высокопоставленных чиновников, политологов, лидеров общественного мнения и СМИ, целью России является восстановление геополитического влияния в мире путем возвращения мирового порядка к ситуации, похожей на систему международных отношений в период между Венским конгрессом 1815 года и Первой мировой войной, когда существовал «концерт великих держав», каждая из которых имела свою «зону влияния». Поскольку Украина входила в состав Российской империи и СССР, то с точки зрения Кремля, она должна оставаться в зоне российского влияния — «русском мире».

Путину, очевидно, импонирует император Александр III, в честь которого он открыл памятник, назвал подводную лодку и чью цитату, что у России только два союзника — армия и флот, любит повторять. Правление Александра III — это эпоха слияния империализма с национализмом, попытка воплощения проекта российской национальной империи, внедрение принципа: один язык — одна религия — одно государство (Новая имперская история... 2017: 268, 286). Вокруг этих идей и строится путинская ретротопия. Историк Ярослав Грицак считает, что по своим взглядам российский президент — типичный имперский националист XIX в. (Медуза 2022). Главным субъектом истории для него является государство, а главной миссией человека — служить государству.

В своих многочисленных выступлениях, обращениях, интервью и публикациях российский президент много говорил об Украине и ее истории. Впервые об исторических претензиях к Украине он заговорил в выступлении на саммите НАТО в Бухаресте 4 апреля 2008 года. Тогда Путин заявил, что: 1) Украина была создана в советское время и получила территории от Польши, Чехословакии, Румынии, но больше всего получила от России — огромные территории на востоке и юге страны; 2) Крым был включен в состав Украины незаконно; 3) из 45-миллионного населения Украины 17 миллионов — русские (Это ошибка, согласно переписи населения Украины 2001 года это 17%, а не 17 миллионов

населения, — русские); 4) попытка Украины вступить в НАТО может поставить под угрозу ее государственность (Путин 2008). СМИ сообщали, что на встрече с президентом США Джорджем Бушем-младшим после бухарестского саммита Путин якобы сказал: «Вы должны понимать, Джордж, что Украина — это даже не государство. Часть ее территории находится в Восточной Европе, а часть, и значительная, подарена нами» (Stent 2014).

В дальнейшем российский президент говорил об истории Украины все чаще и чаще, повторяя и развивая озвученные ранее мысли, в основном опираясь на тезисы имперской историографии, у истоков которой стоял Николай Карамзин. Путин изложил свои исторические взгляды на Украину в крымской речи 18 марта 2014 года по поводу аннексии Крыма и Севастополя, резонансном эссе «Об историческом единстве русских и украинцев» от 12 июля 2021 года, которое появилось на сайте Кремля на русском и украинском языках, телевыступлениях 21 и 24 февраля 2022 года, в которых говорилось о признании независимости ДНР и ЛНР и обосновывалось начало широкомасштабной войны, выступлении на пленарном заседании Всемирного Русского Народного Собора 28 ноября 2023 года, в ходе прямой линии от 14 декабря 2023 года, в интервью с американским журналистом Такером Карлсоном от 24 февраля 2024 года и др. (Putin 2014; Путин 2021; Путин 2022a; Путин 2022b; Путин 2023a; Путин 2023b; Путин 2024; также см.: Nielsen 2024; Каменских 2024; Латыш 2024).

Не избегали исторических высказываний и другие представители российских элит, в частности заместитель председателя Совета безопасности РФ Дмитрий Медведев, а также многочисленные околоремлевские интеллектуалы. Конечно, не все из последних представляют официальное мнение Кремля. Но тот факт, что для привлечения внимания элит многие считают уместным делать резкие антиукраинские заявления на историческую тематику, указывает, что именно этого от них ожидают российские власти.

Если суммировать их тезисы, то большой российский миф об Украине включает в себя:

- отрицание существования украинской нации — возрождение имперского тезиса о триедином русском народе — великороссы, белорусы и украинцы-малороссы. Отсюда следует, что текущую войну можно считать гражданской (Путин 2024);
- отрицание самостоятельности украинского языка, якобы искусственно созданного врагами России из диалекта русского или суржика и насильно навязанного австрийцами в Галичине и большевиками в УССР;

- тезис о самом большом в мире разделенном народе — русском вследствие распада СССР, а также отождествление русскоязычных украинцев с русскими, которых Украина угнетает и стремится насильственно украинизировать. Путин обвиняет Украину в геноциде «народа Донбасса» и в том, что в Херсоне и Запорожье она пыталась «преступно взрастить ненависть к России, ко всему русскому» (Путин 2022с);

- отрицание права украинского народа на собственную историю, отдельную от российской, непризнание традиции государственности украинского народа: присвоение истории Руси (заявления о российской государственности с момента захвата Киева варягами в IX веке и крещения киевского князя Владимира в Херсонесе), казачества и т. д. Для этого применяется ложное разделение наций и государств на «естественные» и «искусственные». В путинской ретротопии Россия с 862 года представляет собой неизменное государство с четко сформированной политической системой координат и геостратегическими интересами, а после крещения в 988 году начинает формироваться централизованное государство — «единая территория, единые экономические связи, единый язык». При этом игнорируется тот факт, что государство Русь, Великое Княжество Московское/Московское Царство, Российская империя, СССР — это разные государства, каждое из которых существовало в разные эпохи, в разных исторических условиях;

- утверждение об образовании территории Украины благодаря «подаркам» российских царей и советских генсеков, о передаче большевиками в ее состав «российских земель» (т. н. «Новороссии» — это типичный колониальный термин для обозначения захваченных земель, например, «Новая Зеландия», «Новая Каледония», «Нью-Йорк» (Durand 2022)) против воли их жителей, Крым как «подарок Хрущева» и т. д.;

- тезис об «украинском нацизме» — Украине как нацистском/фашистском государстве, позволяющий рассматривать нынешнюю российско-украинскую войну как продолжение Великой Отечественной войны против нацистов, превращаемой в «миф основания» российской нации (Малинова 2015). При этом в роли нацистов/фашистов выступают не обязательно те, кто воевал на стороне гитлеровской Германии. Фашистами объявляются все, кто выступает против интересов России как государства. А Россия объявляется антифашистской просто в силу своей сущности, своей истории и своего геополитического положения (Budraitskis 2024);

- непризнание международной субъектности украинского государства и украинского народа, отрицание права свободного

выбора внешней политики, изображение Украины как марионетки Запада, как «анти-России», которая используется как таран против этики православия, «русского мира» и традиционных ценностей.

Российская пропаганда изображает украинство не как национальную идентичность, а как сепаратистское политическое течение, подконтрольное врагам России на Западе. В глазах кремлевских элит врагом являются США и НАТО, а Украина — предателем. Журналист Алексей Венедиктов пересказал примечательное суждение Путина:

«Есть враги и есть предатели. Враги — это те, с кем ты ведешь войну, потом заключаешь перемирие, потом заключаешь мир, потом делишь награбленное. Если говорить о предателях, это люди, которые были вместе с тобой в команде, а потом неожиданно ударили тебе в спину. Вот к ним у меня никакой пощады никакого сожаления» (Панов & Дегтярев 2015).

Предательство для Путина — самый страшный грех. Этим объясняется его экзистенциальная одержимость Украиной.

Чутко улавливая пожелания Кремля, часть интеллектуалов и публичных персон с консервативных и националистических позиций довели вышеизложенные тезисы до гротеска. Например, для философа Александра Дугина принадлежность к украинству — это грех, предательство православия, восточного славянства, империи и самих себя, «переход на сторону экзистенциального метафизического врага». Поэтому украинство как грех должно быть уничтожено, а «грешники»-украинцы — спасены, очевидно путем деукраинизации и ассимиляции (Дугин 2023).

Развивая путинский тезис о гражданской войне, телепропагандист Владимир Соловьев 25 апреля 2024 года заявил:

«Мы воюем с НАТО... У нас с вами война на уничтожение. Самые страшные войны — гражданские. Вы предали братство. Вы предали веру. Вы предали историю. Вы предали память предков. Вы предали Великую Отечественную войну и ее героев» (Соловьев 2024).

Предатель должен понести наказание, потому в своей статье «Что России делать с Украиной» политтехнолог Тимофей Сергейцев призывает к полному уничтожению украинского государства и этноциду украинцев. Должны быть уничтожены национальные элиты. Но, по мнению Сергейцева, «виновна и значительная часть народной массы, которая является пассивными нацистами, пособниками нацизма». Денацификация этой массы населения должна

осуществляться посредством российской оккупации и «перевоспитания, которое достигается идеологическими репрессиями (подавлением) нацистских установок и жесткой цензурой: не только в политической сфере, но обязательно также в сфере культуры и образования». Название «Украина» должно быть запрещено, а территория расчленена на ряд «народных республик». Денацификация также будет деукраинизацией — отказом украинцев от украинской идентичности (Сергейцев 2022).

Историк Александр Дюков пытается доказать, что украинская идентичность и украинская культура возможны только в условиях режима «этнократии», когда государство принудительно насаждает их русскоязычному обществу. В условиях «свободной конкуренции» украинская идентичность и культура, якобы, станут никому не нужны (Дюков 2023). Таким образом дается «научное» обоснование ассимиляции украинцев, а агрессивная война оправдывается как борьба за восстановление «исторической справедливости».

Дюков даже разработал план «освобождения» украинцев от их идентичности (правда, подобные взгляды он тиражирует не в публикациях, а исключительно через свой Telegram-канал, очевидно, осознавая их одиозность и антинаучность):

- 1) уничтожить украинскую государственность;
- 2) ассимилировать часть украинского народа;
- 3) тех, кто не хочет ассимилироваться, выслать за границу, где они «прекрасно смогут поклоняться Бандере, декламировать Шевченку и ненавидеть нас из Канады» (Дюков 2024).

Здесь показательно пренебрежительное коверкание фамилии Тараса Шевченко, который долгое время пребывал в общесоветском пантеоне, чьи памятники до сих пор стоят в России, но чья фигура не вписывается в новый имперский исторический нарратив.

Путинская ретротопия не предусматривает существования Украины, потому последняя имеет все основания воспринимать намерения и действия России как угрозу существованию украинского народа (Kasianov 2022a).

Российский неоколониализм и Украина

Деколонизация имеет смысл только тогда, когда существует неоколониализм, стремящийся возродить господство над некогда подконтрольной территорией. Один из первых теоретиков неоколониализма, президент Ганы Кваме Нкрума среди его признаков называл экономические отношения, направленные на

эксплуатацию бывших колоний, навязывание военных баз и оборонных соглашений, поддержку марионеточных правительств, экономический контроль через навязывание займов (Nkrumah 1965: 4–12).

Все эти черты можно отыскать в российской политике в отношении Украины после 1991 года: наличие военно-морской базы в Севастополе, давление по вступлению в интеграционные объединения во главе с Россией (СНГ, ЕЭП, Таможенный союз), активное участие российских олигархов в украинской приватизации, стремление установить контроль над газотранспортной системой, вмешательство в избирательные процессы, российский кредит во время Евромайдана фактически в обмен на отказ от евроинтеграции (BBC 2017) и т. п.

Кроме экономической эксплуатации колонизаторы обычно навязывали покоренным народам комплекс неполноценности и заставляли принять свои ценности, язык и культуру как атрибуты цивилизованности (Фанон 2020). До 2014 года Россия сохраняла культурную гегемонию на значительной части территории Украины, пожалуй, за исключением западного региона. Многие украинцы существовали в координатах общего духовного и исторического пространства с Россией, просматривали и обсуждали российские ток-шоу, политические события, фильмы и сериалы и воспринимали их как свои. Не только те деятели культуры, кого позже в Украине нарекли предателями (Ани Лорак, Таисия Повалий), но и образцово патриотичные артисты типа Святослава Вакарчука охотно гастролировали в России. Да и карьера Владимира Зеленского оказалась успешной в первую очередь благодаря российскому телевидению. После 2014 года нынешний Президент Украины продолжал создавать единое культурное пространство с Россией, продвигая комедийный сериал «Сваты». Русская культура представлялась многим более престижной и цивилизованной, чем украинская.

Однако все эти средства «мягкой силы» не достигли главной цели — Украина стремительно дрейфовала от России, и после Евромайдана Россия решила использовать военную силу. Российско-украинская война имеет признаки колониальной, ведь ведется за сохранение господства над ранее контролируемой территорией. Президент Украины Владимир Зеленский употребил понятие «колониальная война» во время онлайн-встречи с африканскими журналистами. Он отметил, что когда-то расизм и нацизм утверждали якобы превосходство одной расы или нации над другими, а сейчас появился новый термин — «рашизм», который описывает так называемый «русский мир», в котором Россия не

признает права на существование многомиллионного украинского народа, его языка и культуры (Зеленський 2022а). В сентябре 2024 года в выступлении на Саммите будущего в ООН глава украинского государства назвал вторжение России «колониальной агрессией» (Зеленський 2024).

Необходимо уточнить, что вопрос колониального статуса Украины в составе Российской империи и СССР остается дискуссионным (Гриневиц 2019). Джозеф Файнберг отмечает, что в публичном дискурсе западной академии Восточную Европу или называют колонией, игнорируя глубокие различия между российской системой власти в Украине и западными властями на Глобальном Юге, или же воспринимают как часть Запада (или Востока), несправедливо у него отнятую Востоком (или Западом) (Feinberg 2024).

В украинской историографии проблема колониализма долгие годы игнорировалась или отвергалась как советский нарратив. Господствовала концепция Украины как части Европы, насильственно отторгнутой от нее в результате Переяславской Рады 1654 года и/или победы большевиков. Теперь Украина возвращается на «столбовую дорожку цивилизации» — в клуб богатых и успешных стран Запада. С начала XXI века, а особенно после Евромайдана, колониальный дискурс вернулся в украинскую историографию, стараясь совместить ее с прозападным консенсусом.

В Украине часто отождествляют понятия «деколонизация» и «деимпериализация». Сами понятия «империя», «империализм» употребляются скорее в качестве пейоративов. Украинские историки окончательно не определились, была Украина колонией или частью империи. С одной стороны, присутствует желание гордиться причастностью к имперским достижениям (освобождение Аушвица, основание ООН, покорение космоса), с другой — нежелание брать на себя часть имперской ответственности и вины за покорение Кавказа и Центральной Азии, коллективизацию, подавление восстаний в Венгрии и Чехословакии и т. д. Ярослав Грицак называет Украину «неправильной периферией в неправильной империи — одновременно и колонией, и частью метрополии» (Грицак 2021: 373).

Декоммунизация — первый этап деколонизации

После начала российской агрессии в 2014 году Украина вынуждена рассматривать историческую память как часть политики национальной безопасности, важное средство легитимации

существования нации и государства, консолидации общества на основе общей идентичности, залог от повторения прошлых трагедий и важный инструмент противодействия российской гуманитарной агрессии (Яблонський 2019: 5, 7).

Тогдашняя власть избрала стратегию мнемонического воина, предполагающую существование только одной «правильной» интерпретации прошлого и решительное искоренение моделей-конкурентов (Bernhard & Kubik 2014). Принятый в 2015 году пакет «законов памяти» (названный «законами чистого четверга») был представлен властями как необходимость, поскольку ностальгия по советскому прошлому рассматривалась как угроза существованию Украины (Zhurzhenko 2014; Marples 2018; Касьянов 2021).

Воспользовавшись растерянностью общества после российского вторжения, власть прибегла к шоковой терапии в области исторической памяти, которая предполагала быструю делегитимизацию вплоть до криминализации советско-ностальгической модели памяти (которая ранее сосуществовала и конкурировала с национальной моделью) и дегуманизацию ее носителей, чьи эмоции и протесты (Ленина свалили, фашисты 2018) встречали лишь шейминг. Цель этой политики можно сформулировать известным высказыванием экс-президента Петра Порошенко: «Окончательное прощай Советскому Союзу и Российской империи» (Порошенко 2018). Воплощением ее в жизнь занялся глава Украинского института национальной памяти (УИНП), наделенного полномочиями центрального органа исполнительной власти, Владимир Вятрович (2014–2019).

До 2020 года в рамках декоммунизации было переименовано более 51 тысячи объектов топонимии, 991 населенный пункт, 26 районов, снесено почти 2,5 тысячи монументов и памятных знаков (Бажан 2022: 110). Но это не решило всех поставленных задач, ведь пророссийские взгляды в Украине подпитывались не только советской ностальгией.

Декоммунизация не была популярна в украинском обществе. В 2020 году только 32% украинцев положительно относились к запрету коммунистической символики, 30% одобряли переименование населенных пунктов и улиц, названных в честь коммунистических деятелей, 34% соглашались с осуждением СССР как коммунистического тоталитарного режима, осуществлявшего политику государственного террора (ФДІ 2020).

Победивший на выборах 2019 года Владимир Зеленский позиционировал себя как мнемонический уклонист (согласно классификации Bernhard & Kubik 2014), всячески избегая высказываться на исторические темы.

До полномасштабного российского вторжения политика памяти Украины находилась за пределами приоритетов новой власти. О необходимости деколонизации напоминали только Вятрович и его последователи. Вятрович всегда считал декоммунизацию первым этапом деколонизации. В 2019 году он заявил, что процесс деколонизации уже начался. Речь шла об «избавлении от имперского наследия, которое может быть использовано для восстановления империи», включая законодательство о защите украинского языка и «восстановление независимости украинской Церкви» (Вятрович 2019).

В том же году историк Сергей Громенко писал о необходимости расширения декоммунизации до десоветизации с последующим превращением в деколонизацию. Среди задач упоминались изменение календаря государственных праздников, реэкспозиция музеев, новые школьные учебники, переименование имперских топонимов. Перефразируя популярное выражение об армии, Громенко предупреждал: «нация, которая не хочет добровольно проводить свою политику памяти, рано или поздно будет насильно вынуждена проводить чужую» (Громенко 2019).

Политическая программа деколонизации

Российское вторжение 24 февраля 2022 года, во время которого Россия активно использует российскую и советскую символику, памятники и исторические нарративы, кардинально изменило отношение власти и значительной части общества к политике памяти. Мнемоническая деколонизация стала ответом на российскую гуманитарную агрессию, продолжением декоммунизации и реакцией власти на низовой процесс дерусификации, начатый некоторыми местными органами власти и националистическими активистами.

Содержание нового курса было сформулировано в речи Президента Украины 11 сентября 2022 года, которую можно идентифицировать по наиболее употребляемой фразе «Без вас»:

«Вы до сих пор думаете, что мы “один народ”?»

Вы до сих пор думаете, что сможете нас напугать, сломать, склонить к уступкам?

Вы действительно так ничего и не поняли?

Не поняли, кто мы? За что мы? О чем мы?

Читайте по губам:

Без газа или без вас? Без вас.

Без света или без вас? Без вас.

Без воды или без вас? Без вас.

Без еды или без вас? Без вас.

Холод, голод, темнота и жажда — для нас не так страшны и смертельны, как ваши “дружба и братство”.

Но история все расставит по местам.

И мы будем с газом, светом, водой и едой... и БЕЗ вас!» (Зеленский 2022b).

Еще проще формулу деколонизации изложил общественный активист и разведчик ВСУ Роман Ратушный (1997–2022):

«Выжигайте в себе всю русскую субкультуру. Выжигайте в себе все воспоминания из детства, связанные с русско-советским. Выжигайте в себе отношения с родственниками или друзьями по ту сторону, со всеми, кто является носителем русской субкультуры. Иначе это все выжжет вас» (Котенский 2022).

Изменение позиции Зеленского относительно топонимии можно проследить на примере двух его речей. 31 декабря 2019 года в новогоднем обращении он призывал украинцев быть едиными, но разнообразными, и научиться жить вместе. Он говорил, что в Украине будущего «неважно, как названа улица, потому что она освещена и заасфальтирована», а также «нет разницы, у какого памятника ты ждешь девушку» (Зеленский 2019). У части общества, в основном среди сторонников экс-президента Порошенко (Соцмережі про привітання Зеленського... 2020), эта формула вызвала негативную реакцию. Они презрительно окрестили ее: «Какая разница?». Однако на рейтинг Зеленского новогоднее обращение не повлияло. Согласно социологическим опросам в феврале 2020 года за него были готовы проголосовать 40 % украинцев, в то время как в первом туре весной 2019 года за него голосовали только 30 % избирателей (Було падіння... 2020).

21 ноября 2023 года в обращении Президента Украины по случаю 10-летия Дня Достоинства и Свободы Зеленский одобрял массовые переименования. Часть обращения была посвящена изменениям топонимов, как иллюстрации исторического пути Украины.

«Как и у каждого государства, — отметил В. Зеленский, — в истории нашей есть темные и светлые страницы. Времена расцвета и времена раздора. Периоды славы и периоды руины. Которые могут длиться не одно десятилетие. Которые могут качаться из

стороны в сторону, как, например, история места позади меня. С середины XIX века, когда Европейская площадь становится Царской. А потом — площадью III Интернационала. А во время оккупации ее планируют переименовать в честь Гитлера. И даже после изгнания нацистов она не становится снова Европейской, а превращается в площадь Сталина, а впоследствии — Ленинского комсомола. И все это — не просто таблички на домах, это последствия, которые может иметь неправильный поворот на перекрестке истории» (Зеленский 2023).

Зеленский также пообещал, что после завершения войны центральные площади городов «получат новые и навсегда неизменные названия. В честь героев. В честь освободителей. Мариуполя, Бердянска, Мелитополя. В честь освобождения Донбасса, Крыма. В честь воссоединения Украины в своих границах. Когда в книгах по истории через годы и века о периоде независимости с 1991 года будут писать, как о непрерывном» (Зеленский 2023).

Фактически власть Президента Зеленского начала воплощать программу Вятровича без участия самого Вятровича. Но было одно существенное отличие от предшественников: власть сначала убедилась в поддержке общества.

Российско-украинская война существенно повлияла на представление людей о собственном прошлом: более двух третей опрошенных (68 %) указали, что война изменила их отношение к истории Украины. Абсолютное большинство (85 %) жителей Украины считают государственную политику в сфере исторической памяти нужной. Противоположную точку зрения имеют 9%. К декоммунизации теперь положительно относятся более 72%, к переименованию топонимов 59% (КМІС 2023).

Законодательное регулирование исторической памяти

Для обеспечения политики деколонизации в дополнение к «законам чистого четверга» был принят еще ряд законодательных актов в сфере регулирования исторической памяти.

- В мае 2022 года вступил в действие Закон Украины «О запрете пропаганды российского нацистского тоталитарного режима, вооруженной агрессии Российской Федерации как государства-террориста против Украины, символики военного вторжения российского нацистского тоталитарного режима в Украину», определивший одной из целей российской агрессии

геноцид украинского народа и запретивший российскую пропаганду и символику вторжения (Закон України 2022a).

- В декабре 2022 года вступил в силу закон «Об основных принципах государственной политики в сфере утверждения украинской национальной и гражданской идентичности». Он обязывает государство популяризировать историю Украины, в частности борьбу украинского народа за самоопределение и создание собственного государства, этапы создания государства, борцов за независимость и территориальную целостность Украины (Закон України 2022b).

- В марте 2023 года был принят закон «Об осуждении и запрете пропаганды российской имперской политики в Украине и деколонизации топонимии», который вступил в силу в июле того же года. Он запрещает пропаганду российской имперской политики и ее символики. Закон установил четкие сроки, в которые местные власти обязаны убрать из публичного пространства символику «русского мира» — демонтировать памятники и памятные знаки, переименовать улицы и другие объекты. До 27 января 2024 года переименовать улицы и демонтировать памятники должны были местные советы. Если они этого не делали, то до 27 апреля 2024 года полномочия переходили к городским/сельским/поселковым головам. До 27 июля процесс имели право завершить назначаемые из Киева главы областных государственных/военных администраций (Закон України 2023).

- В июне 2023 года вступил в силу закон под неофициальным названием «анти-Пушкин», который упрощает процедуру исключения из Государственного реестра памятников, считающихся символами российской имперской и советской тоталитарной политики и идеологии (Проект Закону 2022, 9 грудня).

«Очищение» священной земли

Рекомендации по воплощению деколонизации разработали сотрудники УИМП, указав, что символы имперской памяти как бы подчеркивали цивилизаторскую роль России и второсортность украинской гуманитарной сферы (истории, языка, культуры) по сравнению с русской (Тилишак 2023: 8–9). Они формировали единое пространство памяти с едиными героями на территории Российской империи и СССР. Уничтожая эти маркеры, Украина разрывает исторические связи с агрессором (Betlii 2022: 149).

Ключевым понятием, используемым в украинских нарративах в контексте советских/российских памятников и топонимов,

стало очищение священной земли, оскверненной вражескими метками. Именно слово «очищение» многократно фигурирует как в СМИ, так и в заявлениях представителей центральной власти и местного самоуправления. Например,

– и. о. министра культуры и информационной политики Ростислав Карандеев: «Местные власти должны окончательно очистить пространство от маркеров антиукраинской политики – демонтировать и переместить памятники» (Исторична Правда, 11.11.2023);

– «Народный депутат Владимир Вятрович стал спикером круглого стола “Деколонизация. Очищение от навязанных империей топонимов”» (сайт Комитета Верховной Рады Украины по вопросам гуманитарной и информационной политики, 16.02.2023);

– Владимир Вятрович: принятие закона о деколонизации «позволит очистить мемориалы, памятники, памятные доски, связанные со Второй мировой, от коммунистической пропаганды и символики» (Укрінформ, 27.07.2023);

– депутат Львовского областного совета Захар Милянник: «Мы выполнили домашнее задание, которое не выполнили наши родители 30 лет назад, и полностью очистили Львовскую область от советских коммунистических маркеров» (Радіо Свобода, 30.01.2024);

– «Рада приняла закон, который упрощает очищение публичного пространства от маркеров рф» (Укрінформ, 03.05.2023; Духовний фронт, 04.05.2023);

– «Очищение от маркеров русификации: экспертный совет Минкульту разъяснит решение» (ІРТ, 01.11.2022);

– «Чернухи очищены от маркеров российской комсомолке и диверсантке» (Український погляд, 07.05.2023).

Весной 2022 года переименование топонимов и демонтаж памятников начались преимущественно в западных областях Украины. Иногда монументы становились жертвами вандалов. Инициаторами и исполнителями демонтажей часто выступают представители общественных организаций, ультраправых националистических партий и объединений, ветераны (Ганул 2024; Добрий Рембат 2024). Команда проекта «Деколонизация. Украина», возникшего в 2017 году в Харькове (его глава Вадим Поздняков ранее возглавлял местную организацию «Сокола» – молодежного крыла националистической партии ВО «Свобода», а затем был активистом «Правого сектора»), 7 июня 2023 года сообщила, что с начала широкомасштабного вторжения им удалось добиться демонтажа 761 объекта (Деколонізація. Україна 2023).

Для регулирования этого стихийного процесса Министерство культуры и информационной политики создало Экспертный совет

по вопросам преодоления последствий русификации и тоталитаризма, который рекомендовал изъять из публичного пространства памятники лицам, «принимавшим участие в пропаганде и реализации российской имперской и советской тоталитарной политики, направленной на:

- порабощение Украины,
- преследование участников борьбы за независимость,
- осуществление политических репрессий и других преступлений имперского и тоталитарного режимов».

Относительно военных монументов и мемориалов Второй мировой войны рекомендовалось поддерживать их в надлежащем состоянии, использовать с просветительской целью, подчеркивая героизм украинского народа, его принадлежность к кругу наций-победительниц. В то же время рекомендовано устранить надписи, содержащие советскую и российскую милитаристскую пропаганду (Рекомендації... 2023).

Впоследствии Экспертный совет составил список Топ-10 самых распространенных «российских» урбанонимов, рекомендованных к переименованию. Это имена космонавтов Юрия Гагарина и Владимира Комарова, поэтов и писателей Александра Пушкина, Михаила Лермонтова, Максима Горького, Владимира Маяковского, советского летчика Валерия Чкалова, российского селекционера Ивана Мичурина, полководца Российской империи Александра Суворова и советского героя Александра Матросова (ТОП-10 урбанонімів... 2022). Единого списка лиц и названий, поддающихся под деколонизацию, не существует, что дает органам местного самоуправления больше свободы в действиях.

Переименование улиц и площадей, демонтаж памятников, не внесенных в Госреестр, в отличие от названий населенных пунктов, находятся в компетенции местных органов власти. По всей Украине массово переименовывают улицы, посвященные деятелям русской культуры, датам 1 мая и 8 марта (хотя они до сих пор являются государственными праздниками Украины), полководцам и бойцам Красной армии, советским партизанам (в первую очередь Сидору Ковпаку). При этом не делается исключений для лиц, которые не поддерживали российскую имперскую политику, симпатизировали украинскому народу и его истории. В частности, массово переименоуются топонимы в честь Александра Герцена, Кондратия Рылеева, Владимира Маяковского и даже в честь участвовавших в выкупе Тараса Шевченко из крепостной зависимости Карла Брюллова и Василия Жуковского.

При присвоении новых названий применялись две стратегии. Первая — использование нейтральных названий типа Садовая,

Цветочная и т. п. Такую стратегию чаще использовали местные советы и головы, реже — главы местных администраций, которые не зависят от выборов. Например, среди последних переименований в июле 2024 года в Харьковской области значительную часть составляют нейтральные: улицы Слобожанская, Степная, Казацкая, Защитников Украины, Зеленая, Цветочная, Весенняя, Школьная, Локомотивная, Лесная, Песчаная, Счастливая и т. п. В Житомирской области — в списке с новыми названиями улиц и переулков больше всего: Майских — 26; Независимости — 24; Защитников Украины — 20; Мира — 13 (Про деколонізацію топонімії 2024). Причем, во Львовской области более 70 улиц Мира были переименованы. В Винницкой области среди новых названий также много нейтральных: Аграрная, Вербовая, Дубовая, Майская, Медовая, Мира, Молодежная, Полевая, Промышленная, Степная, Счастливая, Уютная, Хлебобобов, Центральная, Яблонева (Про перейменування вулиць, провулків, площ... 2024).

Вторая стратегия — это присвоение улицам имен исторических деятелей, связанных с борьбой за независимость Украины, часто имевших антироссийские взгляды. Первым в списке таких наименований стоит имя Степана Бандеры. По российским подсчетам (полного доверия к которым, разумеется, нет), фамилия Бандеры фигурирует в 636 урбанонимах, а командующего УПА Романа Шухевича — в 372 (Спецпроект «Украинский нацизм...» 2024). Этим путем пошел руководитель областной администрации Одесской области, в которой в последней волне переименований нет ни единого нейтрального названия. С критикой переименований топонимов областными администрациями высказывались городские головы Одессы, Днепра, Кривого Рога и даже заместитель мэра Львова.

Новые названия также часто посвящены политическим и военным деятелям эпохи Украинской революции 1917–1921 годов (при этом топонимов в честь полководца Петра Болбочана, расстрелянного самими же властями УНР, гораздо больше, чем в честь кого-либо из политических лидеров, а первый глава украинского правительства Владимир Винниченко вообще исключен из героического пантеона, как «левак»; также активно увековечивается в топонимии гетман Павел Скоропадский), деятелям украинской культуры и науки, советским диссидентам, реже — киевским и волынско-галицким князьям (в основном Ярославу Мудрому и княгине Ольге), казацким гетманам (прежде всего Ивану Мазепе), а из политиков независимой Украины — в первую очередь советским диссидентам Вячеславу Черноволу и Левку Лукьяненко (недавно умерший первый президент Леонид Кравчук пока не получил права на улицы

своего имени). В целом, используется очень небольшое количество имен, потому повторяются одни и те же названия.

Большое количество улиц переименовано в честь погибших украинских воинов — участников войны с Россией. В обществе сложился консенсус по поводу необходимости увековечить их память. К переименованию городов, улиц или площадей в честь погибших воинов, военных, ветеранов положительно относится почти 90% опрошенных украинцев (Правосуддя в контексті... 2024). Однако единый пантеон героев современной войны еще не сформировался, потому улицы чаще всего получают имена погибших на войне местных жителей.

К сожалению, ни один из украинских топонимов не получил имя известного борца с колониализмом, что кажется весьма уместным в русле политики деколонизации. Более того, в июле 2024 года были переименованы две последние на подконтрольной украинским властям территории улицы Патриса Лумумбы — в Кривом Роге и Первомайске Николаевской области.

Всего в 2022 году в Украине было переименовано 9859 топонимов и демонтировано 145 памятников, в том числе 28 посвященных Пушкину (МКІП 2023). Примером усиленной деколонизации может считаться Конотоп, мэр которого является членом националистической партии ВО «Свобода». Здесь с 2015 года переименован почти каждый второй топоним (Пшемьская 2023; Омельченко 2024).

В конце марта 2024 года движение «Деколонизация. Украина» опубликовало карту топонимов, которые необходимо переименовать в рамках деколонизации. Больше всего их находилось в Харьковской — 1500, Винницкой — 1407, Запорожской — 1246, Днепропетровской — 1184, Херсонской — 1096 областях. Меньше всего — в Тернопольской — 36, Ивано-Франковской — 15, Львовской — 9 областях. Всего предлагалось переименовать 13712 топонимов. Карта не включает Донецкую, Луганскую области, Крым и Севастополь (Деколонізація. Україна 2024). К сожалению, пока нет возможности провести точные подсчеты переименований, осуществленных главами областных администраций, потому что как минимум пять из них не издали соответствующие указы. Всего с 24 февраля 2022 года во всех областях было переименовано 35 тысяч улиц и других объектов топонимии, не менее половины из которых получили нейтральные названия. Также было удалено из общественного пространства 1550 памятников, мемориальных досок и элементов отделки

Как главный символ имперской политики России стали восприниматься памятники и топонимы, посвященные Пушкину, из-за их распространенности в Украине (Старченко 2022). Пушкин

давно представляет собой эмблему русской культуры, нечто большее, чем просто памятник: пример его жизни и творчества воспринимается как придающий смысл национальной идентичности (Sandler 2004). 7 апреля 2022 года первый памятник поэту был демонтирован в Мукачеве.

Закон «анти-Пушкин» дал возможность Кабинету Министров Украины 10 ноября 2023 снять охранный статус с ряда монументов, большинство из которых были демонтированы ранее (памятники Александру Пушкину в Харькове и Житомире в ноябре 2022 года, Александру Суворову в Измаиле в декабре 2022 года, «Украина — освободителям» в Ужгороде в ноябре 2022 года, Федору Ушакову в Херсоне демонтирован и вывезен при отступлении российских войск в октябре 2022 года, памятник на могиле генерала Николая Ватутина в киевском Мариинском парке демонтирован в феврале 2023 года). После принятия закона в Киеве демонтированы памятники Александру Пушкину, Николаю Щорсу и экипажу бронепоезда «Тарашанец» (Історична правда 2023).

Некоторые из памятников, лишившихся охранный статус, пока не демонтированы. Корабль-памятник монитор «Железняков» решением Киевского городского совета не включен в перечень объектов, подлежащих устранению из публичного пространства. Памятники Пушкину и Воронцову в Одессе не демонтированы, так как городская историко-топонимическая комиссия считает, что они представляют исключительную художественную ценность. А Мемориал Борцам Революции в Луганске находится на территории, не подконтрольной украинским властям.

УИМП составил перечень из 182 населенных пунктов, которые нужно переименовать, чтобы их названия соответствовали закону о деколонизации (Перелік... 2023). Перечень не является исчерпывающим и может дополняться. На первом этапе переименования должны были инициировать местные советы, предложив новые названия. Но ряд местных советов, ссылаясь на мнение жителей и военное положение, выступили против переименования своих населенных пунктов. Окончательное решение в любом случае остается за Верховной Радой Украины, которая не обязана учитывать мнение органов местного самоуправления и жителей населенных пунктов.

Один из авторов закона о деколонизации Виталий Безгин так объяснял принципиальное отличие декоммунизации и деколонизации:

«По-моему, ключевая проблема декоммунизации заключалась в том, что топонимика навязывалась сверху. В течение каденции

этого созыва парламента уже накопилась куча представлений, когда местные власти обращаются с желанием изменить название, появившееся в результате декоммунизации...

По новому же закону окончательное решение по названию будет принимать сама местная община, которая раньше никак не влияла на этот процесс» (Вуець 2023).

Однако на практике Комитет Верховной Рады Украины по вопросам организации государственной власти, местного самоуправления, регионального развития и градостроительства часто игнорировал предложения местных властей и общин и выбирал названия по инициативе УИМП и Национальной комиссии по стандартам украинского языка. В частности комитет, вопреки мнению местных властей, предложил переименовать город Бровары Киевской области в Бровари; Павлоград и Синельниково Днепропетровской области — в Матвеев и Роднополье, Червоноград Львовской области — в Шептицкий (в честь митрополита УГКЦ), Южное Одесской области — в Порт-Аненталь (в честь поселения немецких колонистов, которое находилось рядом с современным городом) и т. п. (Комітет підтримав... 2024).

Например, в Червонограде в октябре — ноябре 2023 года горожане проголосовали за то, чтобы оставить старое название. В онлайн-опросе приняли участие 2823 горожанина из более 90 тысяч жителей города. 45,8% участников выбрали название Червоноград. На втором месте был вариант Кристинополь (историческое название города с 1692 по 1951 годы) — за него проголосовали 38,5%. За название в честь Андрея Шептицкого проголосовали только 100 человек. Однако в профильном комитете Верховной Рады выбрали именно этот вариант (Ліщенко 2023).

Председатель созданного в феврале 2024 года подкомитета по деколонизации Роман Лозинский так объяснил позицию комитета:

«... у нас 10 лет идет декоммунизация и год — деколонизация. Те, кто считают, что Российская империя изменила названия украинских городов, заставила говорить всех на русском, и это окей — это не позиция. У местной власти было право [самим переименовать города]. Кто не воспользовался — пусть замолчат» (Таран 2024).

Только 19 сентября 2024 года постановление о переименовании 328 населенных пунктов со второй попытки было поддержано Верховной Радой Украины. Для этого из него пришлось исключить города Павлоград, Синельниково, Южное, Южноукраинск

и Первомайск (еще ранее были исключены Бровары). Были переименованы города: Новомосковск (Днепропетровская область) в Самар; Першотравенск (Днепропетровская область) в Шахтерское; Червоноград (Львовская область) в Шептицкий; Дружба (Сумская область) в Хутор-Михайловский; Красноград (Харьковская область) в Берестин; Первомайский (Харьковская область) в Златополь; Ватутино (Черкасская область) в Богачево, а также оккупированные Россией Первомайск (Луганская область) в Сокологорск; Молодогвардейск (Луганская область) в Атамановку; Северодонецк (Луганская область) в Северскодонецк. Большой резонанс вызвало переименование села Роща (Одесская область) в Новый Париж, а также исключение из списков на переименование Надеждовки (Одесская область) в Шампань (по просьбе посольства Франции) и Ватутино (Харьковская область) в Залужное (здесь явно прослеживается связь с бывшим главкомом ВСУ Валерием Залужным, назначенным посолом в Великобритании).

В ноябре 2023 года начала работу Экспертная комиссия УИМП, в которую вошли 10 историков и филологов (председатель — доктор исторических наук Виктор Брехуненко). За время работы она опубликовала 21 профессиональное заключение относительно принадлежности тех или иных названий к символам российской имперской политики. В частности, в 2023 году комиссия установила, что названия населенных пунктов, которые отражают понятие «1 мая», объекты (географические объекты, названия юридических лиц, памятники и памятные знаки), посвященные декабристам, города Павлоград Днепропетровской области, Александрия Кировоградской области, Красноград Харьковской области, Червоноград Львовской области, Южноукраинск Николаевской области, Южное, село Россияновка, ряд населенных пунктов Болградского района (пгт Березино, Бородино, Тарутино, села Красное, Малоярославец Первый, Малоярославец Второй, Новое Тарутино) Одесской области, пгт Екатеринополь Черкасской области, Национальная музыкальная академия Украины имени П. И. Чайковского относятся к символам российской имперской политики. Единственный отрицательный вывод комиссии касался Николая Пирогова — посвященные ему географические объекты, названия юридических лиц, памятники и памятные знаки не были признаны принадлежащими к символике российской имперской политики (Фахові висновки 2023–2024).

В 2024 году Экспертная комиссия УИМП одобрила еще восемь «профессиональных заключений», признав символами российской имперской политики объекты, посвященные Михаилу Булгакову (в Киеве есть памятник и музей писателя); композитору

Михаилу Глинке, Антону Макаренко, Татарбунарскому восстанию 1924 года, Арку дружбы народов в Киеве, название города Синельниково, сел Великая и Малая Костромка Днепропетровской области, Зоря Одесской области (Фахові висновки 2023–2024). Наиболее скандальным получилось заключение о Михаиле Булгакове, в которое позже пришлось вносить уточнения, удаляя оттуда сравнения произведений писателя «с нарративами нынешних кремлевских пропагандистов Дугина, Соловьева, Скабеевой», рассуждения о «семейном импринтинге» через отца-цензора и т. п. (Фаховий висновок 2024).

Демонтаж памятников имеет региональные особенности. В западных областях завершается уничтожение монументов советским воинам, в том числе и надмогильных, которые общественные активисты презрительно именуют «алешками», хотя эти объекты не подпадают под действие законов о декоммунизации и деколонизации.

20 сентября 2022 года Львовский областной совет рекомендовал территориальным общинам демонтировать все памятники, памятные знаки, мемориалы, символизирующие тоталитарный оккупационный режим (Ковтонюк 2023b; Sklokina 2024: 8). Большая часть из них — это скульптуры советских воинов, стилизованные «Пьеты» Микеланджело (женщина держит на коленях убитого воина), колхозницы в украинской одежде и т. п. Для поддержки процесса демонтажа была создана рабочая группа по вопросам декоммунизации при Львовской областной военной администрации. Подобные рабочие группы созданы в Тернопольской, Ивано-Франковской, Закарпатской, Хмельницкой областях. Существует также межфракционная депутатская группа Львовского областного совета «Декоммунизация и деколонизация Львовщины». Отношение этих людей к советскому наследию ярко продемонстрировал советник главы Львовской ОВА Олег Радык, назвавший памятник погибшим воинам пограничной заставы Рава-Русского погранотряда «дерьмом» (Ситуація по декомунізації... 2023).

В конце января власти Львовской области поспешили отчитаться, что уничтожили все 312 «советских» памятников в регионе. Однако демонтаж иногда наталкивается на сопротивление местных жителей и общин. Председатель Боринской общины во Львовской области Михаил Шкитак обратился в полицию из-за сноса постамента на «Братской могиле советских воинов», внесенного в перечень объектов культурного наследия (Ковтонюк 2023a). Жители села Вязовая Жовковской общины препятствовали демонтажу памятника колхозницы с хлебом на рушнике и косой

на голове, напомилавший им политика Юлию Тимошенко. Когда скульптура упала и разбилась, один из крестьян едва не разрыдался: «Вы ей лицо разбили, она же на Юлю похожа» (Шиян 2023). В селе Смыков Сокальской общины староста Виталий Левицкий не разрешил снести памятник советскому воину, заявив активистам: «Приехали уничтожать людскую память, память о погибших в борьбе с фашизмом». Чтобы помешать демонтажу староста вскарабкался на монумент, и активистам пришлось отступить (ЛМН 2023). Среди имен, высеченных на монументе, было имя его деда. Однако вскоре староста был уволен, а памятник снесен.

В селах Кинашев и Загорье-Кукольницкое в Ивано-Франковской области местные жители тоже выступили за сохранение памятников советским солдатам (Каразуб & Олексієнко 2023). С начала широкомасштабного вторжения РФ до февраля 2024 года в Ивано-Франковской области демонтировали 68 памятников, связанных с советской идеологией. Еще 11 монументов реконструировали или переименовали. На территории области остается 71 памятник советской эпохи (Полівчак & Шевченко 2024), демонтаж, который активизировался летом 2024 года.

Очевидно, со временем следует ожидать внедрения опыта Львовщины и Ивано-Франковщины по сносу памятников советским солдатам, в том числе надгробных, в других регионах, что может привести к конфликтам, ведь среди похороненных в братских могилах люди часто видят не «российских оккупантов», а своих родственников и земляков (Sklokina 2024).

К сожалению, не получила распространения практика апроприации имперского наследия вместо его уничтожения. Примером может служить только знаменитый монумент «Родина-мать» в Киеве. В августе 2023 года на его щите герб СССР был заменен украинским Тризубом. Такое решение поддержали 85% участников голосования в приложении «Дія» (662 тысячи человек), и власти прислушались к общественному мнению.

Выводы

Деколонизация в Украине, в отличие от стран Глобального Юга, была спровоцирована не логикой внутреннего развития, а российской агрессией, и является попыткой защитить свою национальную идентичность от агрессора, чей военный план не предусматривает существования Украины и украинцев в будущем. После широкомасштабного вторжения в феврале 2022 года Украина была вынуждена отказаться от сбалансированной политики

невмешательства государства в историю, озвученной Владимиром Зеленским в новогоднем обращении 31 декабря 2019 года, и защищать свою идентичность с помощью чрезвычайных мер. При их воплощении большую роль играют эмоции и ненависть, порожденные действиями России.

Следует обратить внимание на мнение Даниила Судина, что деколонизационные практики оказываются свидетельством той же колониальной зависимости. Он ссылается на утверждение Эдварда Саида, что движение колонизированных часто впадает в ловушку зависимости от колонизатора: все преобразования происходят под лозунгом «Прочь от колонизатора!» (Судин 2022). Как следствие, история Украины превращается в историю тысячелетней борьбы с «извечным» врагом, что обедняет культуру, делает исторический нарратив зависимым от нарратива колонизатора.

На сегодняшний день политика деколонизации не имеет положительной программы, а ее риторика сводится к «очищению» оскверненной вражескими метками «священной земли» и «выжиганию» всего враждебного в себе. Принимаемые Украиной меры, возможно, оправданы в условиях ширококомасштабной войны, но должны быть ограничены периодом действия военного положения, после завершения которого необходимо предусмотреть разгосударствление истории и памяти, предоставить местным общинам максимально широкие права выбора названий объектов топонимии, установки/демонтажа тех или иных памятников без вмешательства не избираемых населением глав областных администраций, обеспечить право на инклюзивную память этнических, национальных и других групп и меньшинств, а также право на увековечивание в публичном пространстве героев борьбы с нацистами в годы Второй мировой войны.

References

- Bazhan, O. (2022). U chomu polyagaye dekolonizatsiya v ukrayins'komu publichnomu prostori v umovakh Rosiys'ko-ukrayins'koyi viyni? V: *Pere-lom: Viyna Rosiyi proti Ukraini u chasovikh plastakh i prostorakh minuvshini. Dialogi z istorikami*. U 2-kh kn., kn. 1, vidp. red. V. Smoliy. Kiyiv: NAN Ukraini. In-t istoriyi Ukraini, 2022: 109–111. — In Ukr.
- [Бажан, О. (2022). У чому полягає деколонізація в українському публічному просторі в умовах Російсько-української війни? В: *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн., кн. 1, відп. ред. В. Смолій. Київ: НАН України. Ін-т історії України: 109–111.]
- Bauman, Z. (2019). *Retrotopiya*. Per. s angl. V. L. Silayevoy, pod nach. red. O. A. Oberemko. Moskva: VTSIOM. — In Russ.

- [Бауман, З. (2019). *Ретротопія*. Пер. с англ. В. Л. Силаевой; под науч. ред. О. А. Оберемко. Москва: ВЦИОМ.]
- BBC (2017). V Londone nachalas' tyazhba mezhdru Rossiyye i Ukrainoy za tri milliarda dollarov. BBC News. Russkaya sluzhba, 17 yanvary. <https://www.bbc.com/russian/news-38641964> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [BBC (2017). В Лондоне началась тяжба между Россией и Украиной за три миллиарда долларов. BBC News. Русская служба, 17 января.]
- Bernhard, M., Kubik, J. (2014). The Politics and Culture of Memory Regimes. In: *Twenty Years After Communism*, eds. by M. Bernhard J. Kubik. New York: Oxford University Press: 261–295.
- Betlii, O. (2022). The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussification of Kyiv Monuments after Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *Journal of Applied History* 4(1-2): 149–169.
- Budraitskis, I. (2024). The History of the 'Russian World' is a Story of the Failure of Russian Policy in the Post-Soviet Space. *Russia.Post*, 21 March. https://russiapost.info/politics/russian_world (access: 21 April 2024).
- Bulo padinnia reytynhu Zelenskoho chy ni? Vidpovidaiut eksperty (2020). *Slovo i dilo*, 26 liutoho. <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/26/pogljad/polityka/bulo-padinnya-rejtynhu-zelenskoho-chy-ni-vidpovidayut-eksperty> (accessed: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Було падіння рейтингу Зеленського чи ні? Відповідають експерти (2020). *Слово і діло*, 26 лютого.]
- Crainic, N. (1994). *Nostalgia paradisului*. Editura Moldova.
- Dekolonizatsiia. Ukrayina (2023). Feysbuk-storinka, 7 chervnia. <https://www.facebook.com/UADecolonization/posts/pfbid024GkoCJwZYFqKcg7CHF3WpQuTkEv1TST8eXbCn5CpKoGQuidyFEpSrxgvrkMiNFXBI> (access: 28 April 2024). — In Ukr.
- [Декolonізація. Україна (2023). Фейсбук-сторінка, 7 червня.]
- Dekolonizatsiia. Ukrayina (2024). Telehram-kanal, 31 bereznia. <https://t.me/DecolonizationUkraine/12503> (access: 25 April 2024). — In Ukr.
- [Декolonізація. Україна (2024). Телеграм-канал, 31 березня.]
- Dobryu Rembat (2024). Vidbyly holovu okupantu v Sloviansku! "Lahidna" dekomunizatsiia ukrajinofilyv, poky vlada plekaie sssr, 5 serpnia. <https://www.youtube.com/live/9O-B5IbK9yI> (access: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Добрий Рембат (2024). Відбили голову окупанту в Слов'янську! «Легідна» декомунізація українофілів, поки влада плекає ссср, 5 серпня.]
- Durand, O. (2022). 'New Russia' and the Legacies of Settler. Colonialism in Southern Ukraine. *Journal of Applied History* 4(1-2): 58–75.
- Dugin, A. (2023). Telegram-kanal Aleksandra Dugina, 11 dekabrya. <https://t.me/Agdchan/12991> (access: 25 April 2024). — In Russ.
- [Дугин, А. (2023). Телеграм-канал Александра Дугина, 11 декабря.]
- Dyukov, A. (2023). "Simvol rossiyskogo prisutstviya": istorik — o "leninopade" i bor'be s sovetskim naslediyem na Ukraine. *RT na russkom*, 8 dekabrya. <https://russian.rt.com/ussr/article/1241437-leninopad-ukrainagodovschina> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Дюков, А. (2023). «Символ российского присутствия»: историк — о «ленинопаде» и борьбе с советским наследием на Украине. *RT на русском*, 8 декабря.]
- Dyukov, A. (2024). Telegram-kanal Aleksandra Dyukova. <https://t.me/historiographie/12390> (access: 17 April 2024). — In Russ.
- [Дюков, А. (2024). Телеграм-канал Александра Дюкова.]

- Dzerkalo tyzhnia (2022). Putin boyitsia, shcho yakshcho ukrayintsi zbuduiut svoje maybutnie rosiiany zakhochut toho zh — Kharari. *Derkalo tyzhnia*, 7 zhovtnia. <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/putin-bojitsja-shcho-jakshcho-ukrajintsi-zbudujut-svoje-majbutnje-rosijani-zakhochut-toho-zh-taki-kharari.html> (access: 30 March 2024). — In Ukr.
- [Дзеркало тижня (2022). Путін боїться, що якщо українці збудують своє майбутнє росіяни захочуть того ж — Харарі. *Деркало тижня*, 7 жовтня.]
- Fakhovyy vysnovok (2024) shchodo nalezhnosti obiektiv (heohrafichnykh obiektiv, nazv yurydychnykh osib, pamiatnykiv ta pamiatnykh znakiv), prysviachenykh rosiyskomu pysmennyku M. A. Bulhakovu (1891–1940) do symboliky rosiyskoyi imperskoyi polityky. *Ukrayinskyi instytut natsionalnoyi pam'iaty*. <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya-podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/fahovi-vysnovky/myhaylo-bulgakov> (access: 25 April 2024). — In Ukr.
- [Фаховий висновок (2024) щодо належності об'єктів (географічних об'єктів, назв юридичних осіб, пам'ятників та пам'ятних знаків), присвячених російському письменнику М. А. Булгакову (1891–1940) до символіки російської імперської політики. *Український інститут національної пам'яті*.]
- Fakhovi vysnovky (2023–2024). *Ukrayinskyi instytut natsionalnoyi pam'iaty*. <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya-podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/fahovi-vysnovky> (access: 25 April 2024). — In Ukr.
- [Фахові висновки (2023–2024). *Український інститут національної пам'яті*.]
- Fanon, F. (2020). Chernaya kozha, belyye maski. Per. s fr. Dmitriya Timofeyeva. *NLO* 1 (161). https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/161_nlo_1_2020/article/21969/ (access: 23 April 2024). — In Russ.
- [Фанон, Ф. (2020). Черная кожа, белые маски. Пер. с фр. Дмитрия Тимофеева. *НЛО* 1 (161).]
- FDI (2020). Shostyy rik dekomunizatsiyi: stavlennia naseleattia do zaborony symboliv totalitarnoho mynuloho. *Fond "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva*, 16 lypnia. <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (access: 25 April 2024). — In Ukr.
- [ФДІ (2020). Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 16 липня.]
- Feinberg, J. G. (2024). Coloniality or Imperiality (in Eastern Europe, for Example). *dVersia*, 3 April. <https://dversia.net/7940/coloniality-imperiality-eng/> (accessed: 22 April 2024).
- Hanul, D. (2024). Telehram-kanal Demiana Hanula. 7 sentiabria. <https://t.me/ganul93/12647> (access: 25 April 2024). — In Russ.
- [Ганул, Д. (2024). Телеграм-канал Дем'яна Ганула. 7 сентября.]
- Hromenko, S. (2019). Dekomunizatsiia. Deradianizatsiia? Dekolonizatsiia! *Lokalna istoriia*, 11 hrudnia. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/> (access: 29 April 2024). — In Ukr.
- [Громченко, С. (2019). Декомунізація. Дерадіанізація? Деколонізація! *Локальна історія*, 11 грудня.]

- Hrynevych, L. V. (2019). Chy був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. *Storinky istoriyi: zbirnyk naukovykh prats* 49: 190–204. — In Ukr.
- [Гриневи́ч, Л. В. (2019). Чи був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. *Сторінки історії: збірник наукових праць* 49: 190–204.]
- Hrytsak, Ya. (2021). *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy*. Kyiv: Portal. — In Ukr.
- [Грицак, Я. (2021). *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ: Портал.]
- Hutton, P. (2003). *Istoriya kak iskusstvo pamyati*. Per. s angl. Yu. V. Bystrova. SPb.: Vladimir Dal'. — In Russ.
- [Хаттон, П. (2003). *История как искусство памяти*. Пер. с англ. Ю. В. Быстрова. СПб.: Владимир Даль.]
- Ishchenko, V. (2022). Ukrainian Voices? *New Left Review* 138, November–December. <https://newleftreview.org/issues/ii138/articles/volodymyr-ishchenko-ukrainian-voices.pdf> (accessed: 21 April 2024).
- Istorychna pravda (2023). Uriad ukhvalyv rishennia, iake znimaie okhoronnyu status z nyzky pamiatnykiv radianskoyi ta imperskoyi doby. *Istorychna pravda*. 11 lystopada <https://www.istpravda.com.ua/short/2023/11/11/163343/> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Історична правда (2023). Уряд ухвалив рішення, яке знімає охоронний статус з низки пам'ятників радянської та імперської доби. *Історична правда*. 11 листопада.]
- Kamenskikh, A. (2024). "Spetsial'naya istoricheskaya operatsiya". Popytka naratologicheskogo analiza interv'yu V. Putina T. Karlsonu. *Istoricheskaya ekspertiza* 2: 93–105. — In Russ.
- [Каменских, А. (2024). «Специальная историческая операция». Попытка нарратологического анализа интервью В. Путина Т. Карлсону. *Историческая экспертиза* 2: 93–105.]
- Karazub, I., Oleksienko, N. (2023). Demontuvaty chy osuchasnyty. Chomu u dvokh selakh na Frankivshchyni khochut zberehty pamiatnyky radianskym soldatam. *Suspilne. Ivano-Frankivsk*, 6 hrudnia. <https://suspilne.media/632636-demontuvati-ci-osuchasnyty-chomu-u-dvoh-selakh-na-frankivsini-hocut-zberegti-pamatniki-radanskim-soldatam/> (access: 27 April 2024). — In Ukr.
- [Каразуб, І., Олексієнко, Н. (2023). Демонтувати чи осучаснити. Чому у двох селах на Франківщині хочуть зберегти пам'ятники радянським солдатам. *Суспільне. Івано-Франківськ*, 6 грудня.]
- Kasianov, G. V. (2021). "Dekommunizatsiya" v Ukraine, 2014–2021: protsess, akty, rezultaty. *Istoricheskaya ekspertiza* 4: 174–200. — In Russ.
- [Касьянов, Г. В. (2021). «Декоммунізація» в Україні, 2014–2021: процес, актори, результати. *Історическая экспертиза* 4: 174–200.]
- Kasianov, G. (2022a). The War Over Ukrainian Identity. *Foreign Affairs*, 4 May. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-05-04/war-over-ukrainian-identity?fbclid=IwAR0g6XfkmqXWvnxSCPycdiscD-JdSoEuaKn7wXE50F7YmjLUSlO774JjufNU/> (accessed: 25 April 2024).
- Kasianov, G. (2022b). *Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine 1980s–2010s*. Central European University Press: Budapest–Vienna–New York.

- KMIS (2023). Istorychna pamiat: rezultaty sotsiologichnoho opytuvannya doroslykh zhyteliv Ukrayiny. Analytychnyy zvit. Kyivskyu mizhnarodnyu instytut sotsiologiyi. https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf (access: 28 April 2024). — In Ukr.
- [KMIS (2023). Исторична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт. Київський міжнародний інститут соціології.]
- Komitet pidtrymav pereymenuvannya nyzky naselenykh punktiv, nazvy yakykh mistiat symvoliku rosiyskoyi imperskoyi polityky abo ne vidpovidaiut standartam derzhavnoyi movy (2024). Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z pytan orhanizatsiyi derzhavnoyi vlady, mistsevoho samovriaduvannya, rehionalnoho rozvytku ta mistobuduvannya, 21 bereznia. https://komsamovr.rada.gov.ua/news/main_news/84290.html (access: 15 April 2024). — In Ukr.
- [Комітет підтримав перейменування низки населених пунктів, назви яких містять символіку російської імперської політики або не відповідають стандартам державної мови (2024). Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, 21 березня.]
- Koposov, N. E. (2011). Pamyat strogogo rezhima: Istoriya i politika v Rossii. Moskva: NLO. — In Russ.
- [Копосов, Н. Е. (2011). Память строгого режима: История и политика в России. Москва: НЛО.]
- Kotenskyu, A. (2022). Roman Ratushnyy: "Znimayte rozhevi okuliary i vypalyuyte v sobi vsiu rosiysku subkultur". Lvivskyu portal, 15 chervnia. <https://portal.lviv.ua/news/2022/06/15/roman-ratushnyj-znimajte-rozhevi-okuliary-i-vypaliuyte-v-sobi-vsiu-rosijsku-subkultur> (access: 22 April 2024). — In Ukr.
- [Котенський, А. (2022). Роман Ратушний: «Знімайте рожеві окуляри і випалюйте в собі всю російську субкультуру». Львівський портал, 15 червня.]
- Kovtoniuk, V. (2023a). Chomu dekomunizatsiia Lvivshchyny tryvaie tak dovho. Dyvys.info, 10 bereznia. <https://dyvys.info/2023/03/10/chomu-dekomunizatsiya-lvivshhyny-tryvaye-tak-dovgo/> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Ковтонюк, В. (2023а). Чому декомунізація Львівщини триває так довго. Дивись.info, 10 березня.]
- Kovtoniuk, V. (2023b). "Liudiam staie soromno, shcho u nykh ye takyy pam'iatnyk": yaki uspikhy dekomunizatsiyi Lvivshchyny za rik. Dyvys.info, 23 lystopada. https://dyvys.info/2023/11/23/uspiky-dekomunizatsiyi-lvivshhyny-2023/?fbclid=IwAR1koA6x4REkqoLC1YvL-xl_NH4SYtMz4fkuIQsDm5c3hBQ2TR2qg3p7TCA (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Ковтонюк, В. (2023б). «Людам стає соромно, що у них є такий пам'ятник»: які успіхи декомунізації Львівщини за рік. Дивись.info, 23 листопада.]
- Kyrydon, A. (2022). The Politics of Memory in Independent Ukraine: Main Trends. *Constructing Memory: Central and Eastern Europe in the New Geopolitical Reality*, ed. Hanna Bazhenova. Lublin: Instytut Europy Środkowej: 129–162.
- Latysh, Yu. (2024). Retrotopiya Vladimira Putina, ili Kak prevratit imperialisticheskuyu voynu v grazhdanskuyu. *Istoricheskaya ekspertiza* 2: 106–113. — In Russ.

- [Латыш, Ю. (2024). Ретротопия Владимира Путина, или Как превратить империалистическую войну в гражданскую. *Историческая экспертиза* 2: 106–113.]
- Lenyna svalyly, fashysty (2018). Youtube-kanal “Venus Marina”, 4 oktiabria. <https://www.youtube.com/watch?v=IWsv1YLHWio> (access: 28 April 2024). — In Russ.
- [Ленина свалили, фашисты (2018). Youtube-канал «Venus Marina», 4 октября.]
- Lishchenko, Yu. (2023). U Chervonohradi y dali sabotuiut pereymenuvannia mista. *Vysokyy zamok*, 22 lystopada. <https://wz.lviv.ua/ukraine/501696-chervonohradi-j-dali-sabotuyut-perejmenuvan-nya-mista> (access: 19 April 2024). — In Ukr.
- [Ліщенко, Ю. (2023). У Червонограді й далі саботують перейменування міста. *Високий замок*, 22 листопада. <https://wz.lviv.ua/ukraine/501696-chervonohradi-j-dali-sabotuyut-perejmenuvan-nya-mista> (дата доступу: 19 апреля 2024).]
- LMN (2023). Dekomunizatsiia na Sokalshchyni: starosta sela vyliz na radianskyu pamiatnyk, aby yoho ne demontuvaly. *Lvivska manufaktura novyn*, 12 hrudnia. <https://www.lmn.in.ua/dekomunizatsiia-na-sokalshchyni-starosta-sela-vyliz-na-radianskyj-pam-iatnyk-aby-joho-ne-demontu-valy/> (access: 23 April 2024). — In Ukr.
- [ЛМН (2023). Декомунізація на Сокальщині: староста села виліз на радянський пам'ятник, аби його не демонтували. *Львівська мануфактура новин*, 12 грудня.]
- Malinova, O. Yu. (2015). Velikaya Otechestvennaya voyna kak simvolicheskiy resurs: Evolyutsiya otobrazheniya v ofitsial'noy ritorike 2000–2010-kh gg. *Rossiya i sovremennyy mir* 2(87): 6–29. — In Russ.
- [Малинова, О. Ю. (2015). Великая Отечественная война как символический ресурс: Эволюция отображения в официальной риторике 2000–2010-х гг. *Россия и современный мир* 2(87): 6–29.]
- Marples D. (2018). Decommunization, Memory Laws, and “Builders of Ukraine in the twentieth Century”. *Acta Slavica Iaponica* 39: 1–22.
- Meduza (2022). Kogda poyavilsya ukrainskiy narod? Byla li Ukraina rossiyskoy koloniyey? Chto ukraintsy dumayut o Bandere? Ukrainskiy istorik Yaroslav Gritsak otvечayet na glavnyye voprosy rossiyan ob istorii Ukrainy. *Meduza*, 28 noyabrya. <https://meduza.io/feature/2022/11/28/kogda-poyavil-sya-ukrainskiy-narod-by-la-li-ukraina-rossiyskoy-koloniey-cto-ukraint-sy-dumayut-o-bandere> (access: 22 March 2024). — In Russ.
- [Медуза (2022). Когда появился украинский народ? Была ли Украина российской колонией? Что украинцы думают о Бандере? Украинский историк Ярослав Грицак отвечает на главные вопросы россиян об истории Украины. *Медуза*, 28 ноября.]
- Miller, A. (2023). Talking Politics: Vladimir Putin’s Narrative on Contemporary History (2019–2022). *Russia in Global Affairs* 21(2): 58–75.
- МКІР (2023). U 2022 rotsi v Ukrayini pereymenuvaly mayzhe 10 tysiach toponimiv. *Ministerstvo kultury ta informatsiynoi polityky Ukrayiny*, 10 kvitnia. <https://mcip.gov.ua/news/u-2022-rotsi-v-ukraini-pereymenu-valy-mayzhe-10-tysiach-toponimiv/> (access: 23 April 2024). — In Ukr.
- [МКІР (2023). У 2022 році в Україні перейменовали майже 10 тисяч топонімів. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, 10 квітня.]

- Nielsen, C. (2024). Putin's Use and Abuse of History as a Political Weapon. *Studia Philosophica Estonica* 17: 134–145.
- Nkrumah, K. (1965). *Neo-Colonialism, the Last Stage of imperialism*. London & Edinburgh: Thomas Nelson & Sons.
- Nora, P. (2005). Vsemirnoye torzhestvo pamyati. V: *Pamyat' o voynе 60 let spustya: Rossiya, Germaniya, Evropa*. Red. M. Gabovich. Moskva: NLO. — In Russ. [Нора, П. (2005). Всемирное торжество памяти. В: *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа*. Ред. М. Габович. Москва: НЛО.]
- Novaya imperskaya istoriya Severnoy Evrazii (2017). Ch. 2: Balansirovaniye imperskoy situatsii: XVIII–XX vv. Pod red. I. Gerasimova. Kazan': "Ab Imperio". — In Russ.
- [Новая имперская история Северной Евразии (2017). Ч. 2: Балансирование имперской ситуации: XVIII–XX вв. Казань: "Ab Imperio".]
- Omelchenko, M. (2024). Nastup na dekomunizatsiiu: u Konotopi vchytelka sudytsia cherez prospekt Stepana Bandery. *Ukrayinskyu pohliad*, 9 kvitnia. <https://ukrpohliad.org/news/nastup-na-dekomunizacziyu-u-konotopi-vchytelka-sudytsya-cherez-prospekt-stepana-bandery.html> (access: 22 April 2024). — In Ukr.
- [Омельченко, М. (2024). Наступ на декомунізацію: у Конотопі вчителька судитися через проспект Степана Бандери. *Український погляд*, 9 квітня.]
- Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called "Anti-Communist Law" (2015). *Критика*. Март. <https://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law> (дата доступа: 10 сентября 2024).
- Pachaljuk, K. (2024). History as a Lubricant. *Russia's War and Propaganda Machine*. *OE Zeitschrift Osteuropa* 74(5): 147–166.
- Panov, A., Degtyarev, A. (2015). Venediktov: "Yest' vragi i yest' predатели". *Nastoyashcheye vremya*, 2 iyulya. <https://www.currenttime.tv/a/27106695.html> (<https://www.currenttime.tv/a/27106695.html> (access: 18 April 2024)). — In Russ.
- [Панов, А., Дегтярев, А. (2015). Венедиктов: «Есть враги и есть предатели». *Настоящее время*, 2 июля.]
- Perelik nazv naselenykh punktiv, yaki mistiat symvoliku rosiyskoyi imperskoyi polityky (2023). *Ukrayinskyu instytut natsionalnoyi pamiati*. <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/perelik-nazv-naselenykh-punktiv-yaki-mistyat-symvoliku-rosiyskoyi-imperskoyi-polityky> (access: 29 April 2024). — In Ukr.
- [Перелік назв населених пунктів, які містять символіку російської імперської політики (2023). *Український інститут національної пам'яті*.]
- Polivchak, R., Shevchenko, I. (2024). Na Frankivshchyni zalyshylosia demontuvaty 71 pamiatnyk radianskoyi epokhy — zastupnyk holovy OVA Futерko. *Suspilne. IvanoFrankivsk*, 2 kvitnia. https://suspilne.media/719450-na-frankivsini-zalisilosa-demontuvati-71-pamatnik-radianskoi-epohi-zastupnik-golovi-ova-futerko/?fbclid=IwAR1_LrLeX5xNU-jSxf4wodZGGI0Wt5eyKBfCSsFudJWfpSHLBazuSo5GI-M_aem_ASCXuMblLb-Y_snCrsvNMJlbGeGhxn2Fr8yCqMPoIZ7HLOkLVE2bDXIGqB-Ze0-WBOPvWGrBJXWn62naciJY9U_Kw (access: 28 April 2024). — In Ukr.
- [Полівчак, Р., Шевченко, І. (2024). На Франківщині залишилося демонтувати 71 пам'ятник радянської епохи — заступник голови ОВА Футерко. *Суспільне. Івано-Франківськ*, 2 квітня.]

- Poroshenko, P. (2018). Poroshenko: Bezviz — tse ostatochne “proshchavay” Radianskomu soiuзу i Rosiyskiy imperiyi. *Ukrinform*, 3 chervnia. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2473068-poroshenko-bezviz-ce-ostatocne-prosavaj-radanskomu-souzu-i-rosijskij-imperii.html> (access: 21 April 2024). — In Ukr.
- [Порошенко, П. (2018). Порошенко: Безвіз — це остаточне «прощавай» Радянському союзу і Російській імперії. *Укрінформ*, 3 червня.]
- Pravosuddia v konteksti rosiyskoyi zbroynoyi ahresiyi (2024). *Sotsiologichna hrupa “Reytnyh”*. 13 serpnia. <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/justice-context-russian-armed-aggression.html> (access: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Правосуддя в контексті російської збройної агресії (2024). Соціологічна група «Рейтинг». 13 серпня.]
- Pro dekolonizatsiiu toponimiyi: rozporiadzhennia (2024). 25 lypnia. <https://oda.zht.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/449-vid-25.07.2024-1-1.pdf> (access: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Про деколонізацію топонімії: розпорядження (2024). 25 липня.]
- Pro pereyrenuvannia vulyts, provulkiv, ploshch terytorialnykh hromad Vinnytskoyi oblasti, nazvy yakykh symvolizuiut rosiysku impersku polityku: rozporiadzhennia (2024). 26 lypnia. <https://www.vin.gov.ua/oda/normatyvno-pravovi-dokumenty/77-rozporiadzhennia/934-rozporiadzhennia-2024-rik/64529-rozporiadzhennya-79-r-vid-26-lypnia-2024-roku> (access: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Про перейменування вулиць, провулків, площ територіальних громад Вінницької області, назви яких символізують російську імперську політику: розпорядження (2024). 26 липня.]
- Proekt Zakonu (2022, 9 hrudnia) pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro okhoronu kulturnoyi spadshchyny” shchodo nezanesennia do Derzhavnoho reiestru nerukhomyykh pam’iatok Ukrainy ta vyluchennia z Derzhavnoho reiestru nerukhomyykh pam’iatok Ukrainy okremykh ob’ektiv kulturnoyi spadshchyny. *Verkhovna Rada Ukrainy*, 9 hrudnia. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=8273&conv=9> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Проект Закону (2022, 9 грудня) про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо незанесення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України та вилучення з Державного реєстру нерухомих пам’яток України окремих об’єктів культурної спадщини. *Верховна Рада України*, 9 грудня.]
- Pshemyskaya, A. (2023). Derusifikatsiya v Ukraine: primer Konotopa. *Doyche velle*, 18 avgusta. <https://www.dw.com/ru/derusifikacia-v-ukraine-primer-konotopa/a-66564931> (access: 21 April 2024). — In Russ.
- [Пшемьская, А. (2023). Дерусификация в Украине: пример Конотопа. *Дойче велле*, 18 августа.]
- Putin, V. (2014). Address by President of the Russian Federation. *President of Russian Federation*, 18 March. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603> (access: 14 April 2024).
- Putin, V. (2008). Vystupleniye Vladimira Putina na sammite NATO (Bukharest, 4 aprelya 2008 goda). *UNIAN*, 18 aprelya. <https://www.unian.net/politics/110868-vystuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-bukharest-4-aprelya-2008-goda.html> (access: 14 April 2024). — In Russ.

- [Путин, В. (2008). Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года). УНІАН, 18 апреля.]
- Putin, V. (2021). Stat'ya Vladimira Putina "Ob istoricheskom yedinstve russkikh i ukrainsev". *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 12 iyulya. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2021). Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев». *Президент Российской Федерации*, 12 июля.]
- Putin, V. (2022a). Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 21 fevralya. <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2022a). Обращение Президента Российской Федерации. *Президент Российской Федерации*, 21 февраля.]
- Putin, V. (2022b). Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 24 fevralya. <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2022b). Обращение Президента Российской Федерации. *Президент Российской Федерации*, 24 февраля.]
- Putin, V. (2022c). Podpisaniye dogovorov o prinyatii DNR, LNR, Zaporozhskoy i Khersonskoy oblastey v sostav Rossii. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 30 sentyabrya. <http://kremlin.ru/events/president/news/69465> (access: 21.02.2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2022c). Подписание договоров о принятии ДНР, ЛНР, Запорожской и Херсонской областей в состав России. *Президент Российской Федерации*, 30 сентября.]
- Putin, V. (2023a). Plenarnoye zasedaniye Vsemirnogo russkogo narodnogo sobora. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 28 noyabrya. <http://kremlin.ru/events/president/news/72863> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2023a). Пленарное заседание Всемирного русского народного собора. *Президент Российской Федерации*, 28 ноября.]
- Putin, V. (2023b). Pryamaya liniya Vladimira Putina 14 dekabrya 2023 goda: on-layn-translyatsiya. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 14 dekabrya. <https://www.youtube.com/watch?v=nC73ugv9KZ4> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2023b). Прямая линия Владимира Путина 14 декабря 2023 года: онлайн-трансляция. *Президент Российской Федерации*, 14 декабря.]
- Putin, V. (2024). Interv'yu Takeru Karlsonu. *Prezident Rossiyskoy Federatsii*, 9 fevralya. <http://kremlin.ru/events/president/news/73411> (access: 14 April 2024). — In Russ.
- [Путин, В. (2024). Интервью Такеру Карлсону. *Президент Российской Федерации*, 9 февраля.]
- Rekomendatsiyi shchodo pamiatnykiv i monumentiv, poviazanykh iz rosiyskoiu ta radianskoiu imperskoiu istoriieiu (2023). *Ukrayinskyu instytut natsionalnoyi pamiatii*. <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/rekomendaciyi-ekspertnoyi-rady-shchodo-okremykh-kategoriy-pamyatnykiv-i-monumentiv-povyazanyh-iz-rosiyskoiu-ta-radyanskoiu-imperskoiu-istoriyeyu> (access: 12 April 2024). — In Ukr.
- [Рекомендації щодо пам'ятників і монументів, пов'язаних із російською та радянською імперською історією (2023). *Український інститут національної пам'яті*.]

- Sandler S. (2004). 'Pushkin' and identity. In: Franklin S, Widdis E, eds. *National Identity in Russian Culture: An Introduction*. Cambridge University Press: 197–216.
- Sergeytsev, T. (2022). Chto Rossiya dolzhna sdelat' s Ukrainoy. RIA Novosti, 3 aprelya. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (access: 08 April 2024). — In Russ.
- [Сергейцев, Т. (2022). Что Россия должна сделать с Украиной. РИА Новости, 3 апреля.]
- Shyian, O. (2023). Selyany na Lvivshchyni ne davaly znesty pamiatnyk kolhospnytsi cherez yoho skhozhist z Tymoshenko. *Zaxid.net*, 15 chervnia. https://zaxid.net/selyani_na_lvivshhini_ne_davali_znesti_pamyatnik_kolgospnitsi_cherez_yogo_shozhist_z_timoshenko_n1565610 (access: 20 April 2024). — In Ukr.
- [Шиян, О. (2023). Селяни на Львівщині не давали знести пам'ятник колгоспниці через його схожість з Тимошенко. *Zaxid.net*, 15 червня.]
- Sklokina, I. (2024). World War II Monuments in Ukraine. Protection, Dismantling and Reuse since 2022. *Kunsttexte.de* 1: 1–15.
- Solov'yev, V. (2024). Vecher s Vladimirom Solov'yevym. 25 aprelya. <https://yapolitic.ru/62507-vecher-s-vladimirom-solovevym-250424> (access: 27 April 2024). — In Russ.
- [Соловьёв, В. (2024). Вечер с Владимиром Соловьёвым. 25 апреля.]
- Sotsmerezhi pro pryvitannia Zelenskooho: "pravylna ideia" ta "kovbasna rytoryka" (2020). BBC News. *Ukrayina*. 1 sichnia. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50964448> (access: 10 September 2024). — In Ukr.
- [Соцмережі про привітання Зеленського: «правильна ідея» та «ковбасна риторика» (2020). BBC News. Україна. 1 січня.]
- Spetsproekt "Ukraynskuu natsyzm. Zakhvat kulturnoho y unformatsyonnoho prostranstva". <https://tass.kribrum.ru/nazism#policy> (access: 10 September 2024). — In Russ.
- [Спецпроект «Украинский нацизм. Захват культурного и информационного пространства».]
- Starchenko, N. (2022). Pastka chuzhykh symvoliv. Chym ye dla ukrayintsiv pamiatnyky Pushkinu. *dsnews.ua*, 16 kvitnia. <https://www.dsnews.ua/ukr/blog/pastka-chuzhih-simvoliv-komu-potribni-pushkini-brodski-i-tolstoyevski-16042022-457515> (access: 27 April 2024). — In Ukr.
- [Старченко, Н. (2022). Пастка чужих символів. Чим є для українців пам'ятники Пушкіну. *dsnews.ua*, 16 квітня.]
- Stent, A. (2014). Putin's Ukrainian endgame and why the West may have a hard time stopping him. CNN, 4 March. <https://edition.cnn.com/2014/03/03/opinion/stent-putin-ukraine-russia-endgame/index.html> (accessed: 2 April 2024).
- Sudyn, D. (2022). "Povernuty uviaznenu natsiiu sobi". Danylo Sudyn pro dekolonizatsiiu Ukrayiny. *Lokalna istoriia*, 8 lypnia. <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/povernuti-uviaznenu-natsiiu-sobi-danylo-sudin-pro-dekolonizatsiiu-ukrayini/> (access: 12 April 2024). — In Ukr.
- [Судин, Д. (2022). «Повернути ув'язнену націю собі». Данило Судин про деколонізацію України. *Локальна історія*, 8 липня.]
- Sytuatsiia po dekomunizatsiyi na Lvivshchyni (2023). *Bomok*, 1 serpnia. https://bomok.com.ua/novyny/sytuatsiya-po-dekomunizatsiyi-na-lvivshchyni/?fbclid=IwAR3JkiWAtmT9oys0nfSRKKuI88NsOB-jCSLLw0krYk-1Qfa_74aB7mqnrJDw_aem_AYicA07w9ncxOQik6PbcfSIS-

- FvK9izgqKU9t_WsDNepJBpkrXoECNWH0h7cKiG8lv5FfsZ2IQXBpKW4t-G0GO-Mw (access: 21 April 2024). — In Ukr.
- [Ситуація по декомунізації на Львівщині (2023). Бомок, 1 серпня.]
- Taran, S. (2024). Bor'ba za ukrainizatsiyu: pochemu v Rade pereimenovuyayut goroda bez ucheta mneniya na mestakh. Fokus, 21 marta. <https://focus.ua/eksklyuzivnyy/634870-borba-za-ukrainizatsiyu-pochemu-v-rade-pereimenovuyayut-goroda-bez-ucheta-mneniya-na-mestah> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Таран, С. (2024). Борьба за украинизацию: почему в Раде переименовывают города без учета мнения на местах. Фокус, 21 марта.]
- TOP-10 urbanonimiv dlia pereyrenuvannia vid MKIP(2022). Istorychna pravda, 2 serpnia. <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/08/2/161634/> (access: 29 April 2024). — In Ukr.
- [ТОП-10 урбанонімів для перейменування від МКІП (2022). Історична правда, 2 серпня.]
- Törnquist-Plewa, V. (2020). Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits. *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, ed. by Ninna Mörner. Stockholm: Södertörn University: 15–22.
- Tylshchak, V. (2023). Deokupatsiia mynuloho. V: Mariia Takhtaulova (zah. red.) ta in. *Zbirnyk materialiv, rekomen-datsiy i dokumentiv shchodo vykonannya vumoh Zakonu Ukrayiny "Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiyskoyi imperskoyi polityky v Ukrayini i dekolonizatsiiu toponimiyi"*. Kyiv: "Smoloskyp": 5–10.— In Ukr.
- [Тилішчак, В. (2023). Деокупація минулого. В: Марія Тахтаулова (заг. ред.) та ін. *Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій»*. Київ: «Смолоскип»: 5–10.]
- Viatrovych, V. (2018). Feysbuk-storinka Volodymyra Viatrovycha, 26 sichnia. <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10211103788090077> (access: 29 April 2024). — In Ukr.
- [В'ятрович, В. (2018). Фейсбук-сторінка Володимира В'ятровича, 26 січня.]
- Viatrovych, V. (2019). Viatrovych rozpoviv pro zapushchenu v Ukraini dekolonizatsiiu. Apostrof, 30 kvitnia. <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2019-04-09/vyatrovich-rasskazal-pro-zapuschennuyu-v-ukraine-dekolonizatsiyu/159609> (access: 29 April 2024). — In Ukr.
- [В'ятрович, В. (2019). В'ятрович розповів про запущену в Україні деколонізацію. Апостроф, 30 квітня.]
- Viatrovych, V. (2024). Ukrayina maie napysaty istoriiu Rosiyi. Interviu vziav V. Samokhvalov. *Ukrinform*, 13 travnia. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3863083-volodimir-vatrovic-istorik.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR3zqwS27jSL4BNJ1arJp4t7pX-WpC-HTCXyuM9lqS5uz1Pkg62YJ1c1AM_o_aem_AYcsAiwemo8gdI-h0zYM4L7uHgO7GQnQ7ne4W6NTDNaLmgpJGJyIreOw6yV7aL-fz1s6CaZ-mDV3jSWKf2Bw6fL-mt (accessed: 10 September 2024). — In Ukr.
- [В'ятрович, В. (2024). Україна має написати історію Росії. Інтерв'ю взяв В. Самохвалов. *Укрінформ*, 13 травня.]
- Vuiets, P. (2023). Vitaliy Bezghin: Povne ochyshchennia vidbudetsia ne ranishe nizh za pivtora roku. *Hlavkom*, 24 bereznia. <https://glavcom.ua/>

- interviews/zakon-pro-dekolonizatsiju-jak-z-ukrajini-vihanjatimut-zalishki-russkoho-mira-916442.html (access: 8 April 2024). — In Ukr.
- [Вуець, П. (2023). Віталій Безгін: Повне очищення відбудеться не раніше ніж за півтора року. *Главком*, 24 березня.]
- Yablonskyu, V. (2019). *Polityka istorychnoyi pam'iaty v konteksti natsionalnoyi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid*. Za zah. red. V. M. Yablonskoho. Kyiv: NISD.— In Ukr.
- [Яблонський, В. (2019). Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. За заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД.]
- Zakon Ukrainy (2022a) “Pro zaboronu propahandy rosiyskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroynoyi ahresiyi Rosiyskoyi Federatsiyi yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnnennia rosiyskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu”. *Verkhovna Rada Ukrainy*, 22 travnia. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Закон України (2022a) «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну». *Верховна Рада України*, 22 травня.]
- Zakon Ukrainy (2022b) “Pro osnovni zasady derzhavnoyi polityky u sferi utverdzhennia ukrayinskoyi natsionalnoyi ta hromadianskoyi identychnosti”. *Verkhovna Rada Ukrainy*, 13 hrudnia. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Закон України (2022b) «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». *Верховна Рада України*, 13 грудня.]
- Zakon Ukrainy (2023). “Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiyskoyi imperskoyi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimiyi”. *Verkhovna Rada Ukrainy*, 21 bereznia. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (access: 18 April 2024). — In Ukr.
- [Закон України (2023). «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій». *Верховна Рада України*, 21 березня.]
- Zelenskyu, V. (2019). Novorichne pryvitannia Prezydenta Ukrainy. *Prezydent Ukrainy*, 31 hrudnia. <https://www.president.gov.ua/videos/novorichne-pryvitannya-prezidenta-ukrainy-1637> (access: 27 April 2024). — In Ukr.
- [Зеленський, В. (2019). Новорічне привітання Президента України. *Президент України*, 31 грудня.]
- Zelenskyu, V. (2022a). Ne mozhna buty neytralnym do viyny, yaku vede Rosiia proty Ukrainy — Volodymyr Zelenskyu pid chas spilkuvannia z predstavnykamy afrykanskyykh ZMI. *Prezydent Ukrainy*, 4 serpnia. <https://www.president.gov.ua/news/ne-mozhna-buti-nejtralnim-do-vijni-yaku-vede-rosiya-proti-uk-76877> (access: 26 April 2024). — In Ukr.
- [Зеленський, В. (2022a). Не можна бути нейтральним до війни, яку веде Росія проти України — Володимир Зеленський під час спілкування з представниками африканських ЗМІ. *Президент України*, 4 серпня.]
- Zelenskyu, V. (2022b). *Telehram-kanal Zelenskiy / Of cial*, 11 veresnia. https://t.me/V_Zelenskiy_official/3203 (access: 27 April 2024). — In Ukr.
- [Зеленський, В. (2022b). Телеграм-канал Zelenskiy / Official, 11 вересня.]

- Zelensky, V. (2023). Zvernennia Prezydenta Ukrayiny z nahody Dnia Hidnosti ta Svobody. *Prezydent Ukrayiny*, 21 lystopada. <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-gidnosti-ta-svo-87165> (access: 27 April 2024). — In Ukr.
- [Зеленський, В. (2023). Звернення Президента України з нагоди Дня Гідності та Свободи. *Президент України*, 21 листопада.]
- Zelensky, V. (2024). My tochno znaємо, yak bahato mozhe dosiahty hlobalna iednist — vystup Prezydenta Ukrayiny pid chas plenarnoho zasidannia Samitu maybutnoho. *Prezydent Ukrayiny*, 23 veresnia. <https://www.president.gov.ua/news/mi-tochno-znayemo-yak-bagato-mozhe-dosyagti-globalna-yednist-93417> (access: 25 September 2024). — In Ukr.
- [Зеленський, В. (2024). Ми точно знаємо, як багато може досягти глобальна єдність — виступ Президента України під час пленарного засідання Саміту майбутнього. *Президент України*, 23 вересня.]
- Zhurzhenko, T. (2014). A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis. *Die Friedens-Warte* 89(1/2): 249–267.

«НЕ БУДЗЬЦЕ МУДРЫМІ САМІ З САБОЙ»:
ЦІ МАГЧЫМАЯ ДЭКАЛАНІЗАЦЫЯ
АКАДЭМІЧНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ У БЕЛАРУСІ?
(погляд гісторыка)

Максім Каралёў

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024--2-93-104>

“BE NOT WISE IN YOUR OWN CONCEITS”:
IS DECOLONIZING ACADEMIC HUMANITARIAN STUDIES
POSSIBLE IN BELARUS? (a historian’s perspective)

© Maxim Karaliou

Master of Pedagogy, doctoral student at the Institute of History
of the Polish Academy of Sciences (Szkoła Doktorska Anthropos IPAN)
Smyczkowa 9, 02-678 Warszawa

E-mail: max.karaliou@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5365-8365>

Abstract. This article reflects on the possibilities of decolonizing academic research in Belarus. The text is built on the discussions held during the conference *The Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks in Vilnius* (September 2023), as well as the analysis of academic research and the author’s work experience of more than ten years in a state university. The author discusses the impact of initial and technical-procedural factors on the success of decolonization of Belarusian studies. The situation of the memory war, attacks on history, and the current Belarusian academic environment are referred to the former group of factors, while an ambivalent receptivity of Belarusian scholars and lecturers to new ideas, as well as the uncertainty about the foundations for a new postcolonial discourse make up the latter group. The paper concludes that positive changes are possible subject to the success of the following processes: the staff of state universities and academic institutions overcomes their habit to uncritically follow orders from “above”, the lustration of personnel is carried out,

a common language is found that facilitates dialogue with the public, and new research topics are explored (filling in the “knowledge gaps”). Otherwise, decolonial ideas could be quickly discredited and limited to a narrow intellectual sect while also preserving the foundations of the old system.

Keywords: academic research, Belarus, decolonization, memory war, self-colonizing, reforms

Магчымасць самастойна будаваць нарацыю пра саміх сябе з’яўляецца правам і адначасова абавязкам кожнага свядомага грамадства. Існуючая сёння ў Беларусі сістэма адукацыі і навуковых даследаванняў пераважна транслюе закладзеныя ў савецкі час трэнды, якія ў апошнія гады пачалі трансфармавацца пад уздзеяннем расійскіх неаімперскіх наратываў (пераацэнка ролі гістарычных дзеячаў¹, палярызацыя поглядаў на розныя перыяды і г. д.). Усё гэта не дазволіла стварыць паўнаважныя, зладжаныя, незалежны ад знешніх «аўтарытэтаў» аповед пра сваё мінулае, сучаснасць і візію будучыні, а таксама справакавала паглыбленне разрыву ў гуманітарнай думцы з сусветнымі дыскусіямі. Выціснутыя калі не за мяжу, то прынамсі па-за ўніверсітэцка-інстытуцкія структуры інтэлектуалы, якія прапаноўваюць іншы погляд на свет, моцна дыскрэдытуюцца рэжымам.

Уяўляецца, што ў Новай Беларусі неабходна будуць запушчаныя працэсы дэкаланізацыі адукацыі і навуковых даследаванняў. Прадстаўніцтва і дыскусіі падчас леташняй канферэнцыі *The Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks* (Вільня, 28–30 верасня 2023 г.), а раней на палях XI Міжнароднага кангрэса даследчыкаў Беларусі (22–24 верасня 2023 г.), дэманструюць, што значная частка беларускіх навукоўцаў усведамляе выклік і гатовая рухацца ў бок змен. Аднак праблема патрэб і чаканняў беларускай акадэмічнай супольнасці ў шырокім яе разуменні куды больш супярэчлівая і неаднародная. Існуючая сітуацыя не дазваляе праводзіць рэпрэзентатыўныя даследаванні і выяўляць сапраўдныя памкненні беларускіх навукоўцаў. Таму абазначанае напачатку абзаца дапушчэнне базуецца выключна на інтуітыўных адчуваннях аўтара і дыскусіях у пэўных асяродках, а не на аб’ектыўнай сацыялогіі.

1 Найбольш ярка гэта бачна на прыкладзе Кастуся Каліноўскага, ацэнка якога ў савецкі час была пераважна станоўчая і ў гонар якога здымаліся мастацкія фільмы, а цяпер пры падтрымцы адыёзных расійскіх аб’яднанняў робяцца намаганні прадставіць гэтую постаць у выключна змрочных фарбах.

Нам цяжка акрэсліць не толькі суадносіны меркаваных прыхільнікаў і праціўнікаў дэкаланізацыі навуковых даследаванняў, але нават долю тых, хто насамрэч знаёмы з гэтым падыходам. Без гэтых ведаў складана рабіць прагноз, ці стане дэкаланізацыя ў беларускай акадэміі трэндам? Ці яна разрасцецца ад разважанняў невялікай групы да агульнапрынятай нарацыі, альбо застанецца ў сваім гета? Іншымі словамі, накіраваны ёй sui generis лёс хрысціянства альбо толькі адной з сектаў?

Калі прыняць, што такія працэсы ўсё ж такі пачнуцца, то іх поспех будзе абумоўлены шэрагам фактараў і ўмоў. Падаецца, што ў ідучых дыскусіях мы пераважна засяроджваемся на змесце неабходных рэформ, абмінаючы альбо аддаляючы на другі план пытанне аб галоўных актарах, якім будзе накіравана іх рэалізоўваць. І гаворка тут не толькі пра эфект Dunning–Kruger, але дапасаванасць элементаў сістэмы, бо, як вядома, рабілася многа камбінацый, але найлепш самалёт ляціць усё ж на спецыялізаваным паліве. У дадзеным тэксце на падставе ўласных даследчых пошукаў і трынаццацігадовага досведу выкладчыцкай працы ў дзяржаўным універсітэце я паспрабую прааналізаваць магчымасці дэкаланізацыі ў беларускіх акадэмічных гуманітарных даследаваннях. Пад дэкаланізацыяй беларускіх даследаванняў я разумею працэс стварэння ўласнай нарацыі праз адыход ад стаўшага амаль паўсюдна абавязковым суаднясення з трэндамі і высновамі расійскай навукі і дэідэалагізацыю ў шырокім разуменні нацыянальнай акадэмічнай прасторы². У большай ступені ўвага будзе звернутая на гісторыю як на найбольш блізкую мне з пункту гледжання прафесійных інтарэсаў. Асабліва сцю дэкаланізацыі ў гэтай сферы з'яўляецца пераасэнсаванне не толькі ўласнага гістарычнага лёсу, але і стварэння аповеду пра сваіх суседзяў. Адразу хачу падкрэсліць, што «пераасэнсаванне» не трэба разумець па-бальшавіцку («мы стары мир разушым до основания, а затем...»), але як паступовую інтэлектуальную працу.

- 2 Дэідэалагізацыя тут у значнай ступені азначае дэсаветызацыю, бо характэрныя падыходы, трактоўкі і абмежаванні былі закладзеныя ў часы СССР і транслююцца ў межах памкнення «захаваць найлепшыя савецкія досведы». Рудыментамі той ідэалогіі засталіся падзел у апісанні стану даследавання праблематыкі на «отечественную» (чытай — рускамоўную) і «закежную», непажаданасць парушэння пэўных тэматык, а таксама недапушчэнне іншых трактовак па ўразлівых для рэжыму пытаннях (перадусім звязаных з Другой сусветнай вайной), што зараз вылілася ў даволі істэрычную барацьбу з «фальсіфікацыямі гісторыі» (нават да крміналізацыі выказвання альтэрнатыўных поглядаў). Іншы кірунак дэідэалагізацыі — пераадоленне імперскай канцэпцыі «рускага свету».

Дэкаланізацыя ў даследаваннях і дэкаланізацыя даследаванняў

Першае размежаванне, якое трэба зрабіць, гэта вызначыцца з аб'ектам аналізу. Дэкаланізацыя прадугледжвае шырокі комплекс дзеянняў, якія ўсе немагчыма грунтоўна ахапіць у межах аднаго тэксту. Падставова можна акрэсліць дэкаланізацыю ў даследаваннях і дэкаланізацыю даследаванняў. Першае датычыцца зместу навуковых тэкстаў, асабліва ўжывання ў іх фармуліровак і характарыстык. Апошнія стагоддзі расійская імперская ідэалогія намагалася ўвесці на ўзровень пераканання асацыяцыю «рускае = сваё», у тым ліку праз называнне падзей і аб'ектаў. Напрыклад, ваенную кампанію 1812 года Расійскай імперыі супраць напалеонаўскай Францыі навязваюць беларусам як «Айчынную»; да назвы ракі Дзвіна дадаюць прыметнік «Заходняя» (хаця ў Беларусі ніякай іншай Дзвіны няма і геаграфічна яна працякае дакладна не на захадзе нашай краіны³). Такіх кейсаў безліч (дастаткова зазірнуць у так званы «адзіны падручнік па гісторыі Беларусі і Расіі»). Але праца з імі ў пэўнай ступені алгарытмічная: выяўленне — ацэнка — абгрунтаванне неабходнасці змен. Абгрунтаванасць вельмі важная, бо нельга дэкаланізацыю прадстаўляць як адгароджванне ад свету і замыканне ў нейкім уласным агародзе. Працэсы інтэрнацыяналізацыі даследаванняў маюць пазітыўны характар, дзе «супольная мова» з'яўляецца падставай. Сапраўдная інтэрнацыяналізацыя заўсёды ўніверсальная і па-над нацыянальная.

Дэкаланізацыя даследаванняў уключае ў сябе таксама аспект зместу, але засяроджваецца на практыкапрымянімасці вызначаных рэформ і мае на ўвазе пэўны маштаб⁴. Перадусім, гэта адказ на пытанні «хто?», «на якіх падставах?» і «як?» павінен ствараць і трансляваць дэкаланіяльную нарацыю. Сюды можна яшчэ дадаць пытанне «дзе?», бо калі казаць пра сусветную навуку, то беларусістыка зазвычай успрымаецца як невялікі раздзел Slavic studies (калі ўвогуле не Russian studies). Але адказ на яго тычыцца ў значнай ступені міжнародных кантактаў, таму прапаную разважыць першыя тры. Паспяховасць дэкаланізацыі беларускіх

3 Гэта цалкам не пытанне «сусветнай геаграфіі», бо тыя ж латышы спрадвек называюць гэтую раку Даўгавай, не азіраючыся на тэрміналогію суседніх народаў.

4 Можна гаварыць аб нейкіх пачатках, нават калі толькі адзін беларускі навуковец будзе пісаць свае тэксты ў канцэпце дэкаланізацыі. Але толькі тады, калі гэта акцэптуе большасць, дэкаланізацыя даследаванняў стане фактам на ўзроўні дзяржавы.

гуманітарных даследаванняў залежыць ад шэрагу фактараў, сярод якіх можна вылучыць зыходныя і тэхнічна-працэсуальныя.

Зыходныя фактары

Пад зыходнымі фактарамі я разумею розныя аспекты рэчаіснасці, якія будуць мець месца на час з'яўлення «акна магчымасцяў». Сітуацыя ўнутры Беларусі мяняецца, таму актуальнае і характэрнае на сёння можа не быць такім ужо заўтра. Аднак пэўныя трэнды не змяняюцца ўжо на працягу гадоў, таму іх безумоўна трэба ўлічваць.

Першы з іх — гэта стан «memory war». Расійскі наратыў аб паўсюднай «фальсіфікацыі гісторыі» прыжыўся на беларускай глебе, дзе арыентацыя на савецкае мінулае і савецкія трактоўкі падзей даволі хутка заповоліла станаўленне нацыянальнага дыскурсу, а некаторыя тэмы (войны Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай, антысавецкі беларускі нацыянальны рух і інш.) негалосна былі аб'яўленыя «недысертабельнымі», што лёгка прасачыць па тэматыцы абароненых кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый за апошнія 30 гадоў. Палітызацыя памяці праз адукацыю і СМІ скіраваная на яе ідэалагізацыю, замену памяці камунікацыйнай на штучную, якая фрагментаваная праз лакуны «адсутных ведаў» (пра масавыя рэпрэсіі, нонканфармізм у грамадстве і г. д.), што стварае спрыяльныя варункі для маніпуляцый. Як падкрэсліваў Leonidas Donskis, «страціўшы памяць, людзі становяцца не здольныя ні да якіх крытычных ацэнак сябе і свету навокал» (Bauman&Donskis 2019: 48). Такім чынам будуюцца новы гістарызм, які, на задумку сваіх творцаў (асабліва з Масквы), павінен быць прыняты грамадствам і стаць часткай сямейнай гісторыі. Постпраўда ўсё больш пранікае ў рэчаіснасць і пачынае вызначаць яе (Чугров 2019: 46, 57–58). Сярод моладзі распаўсюджваюць такі светапогляд пакліканы руцінныя заняткі па «патрыятычным выхаванні» на ўсіх ступенях адукацыі (Korosov 2017: 224). Крыміналізацыя пэўных пастулатаў фактычна забараняе навуковую дыскусію. Гэта набліжае нас да наступнага трэнду — атакі на гісторыю.

Паняцце «атакі на гісторыю» не сінанімічнае цензуры, пераследу, парушэнню прафесійнай этыкі. Antoon De Baets гэтым тэрмінам акрэслівае пагрозы або прымяненне сілы з боку дзяржаўных або недзяржаўных актараў супраць гісторыкаў або іх даследаванняў з мэтай прымусіць іх замаўчаць (Baets 2024: 6). Такім чынам, задача атак на гісторыю не стварыць фальшывую нарацыю (падмануць), а менавіта стрымаць усе нязручныя галасы, для чаго могуць быць

выкарыстаныя шырокія рэсурсы ад заахвочвання («пакупкі маўчаньня»⁵) да рэпрэсій. Створаны ў 1995 годзе Network of Concerned Historians робіць штогадовыя рапартаў аб атаках на гісторыю ў розных краінах свету. У рапарце 2022 года Беларусі было прысвечана амаль 4 старонкі (*Annual Report 2022*: 12–16), а ў рапарце 2023 года — больш за 5 (*Annual Report 2023*: 10–16), што само па сабе характарызуе дынаміку працэсаў.

Трэцяе, якое лагічна выцякае з першых двух, гэта агульная дэградацыя сацыяльнай і гуманітарнай думкі, асабліва ў метадалагічным плане. Не апошнюю ролю тут адыгралі масавыя звальненні і эміграцыя шэрагу навукоўцаў за апошнія гады. Андрэй Казакевіч на XI Міжнародным кангрэсе даследчыкаў Беларусі ў Гданьску прадставіў даследаванне сучаснага стану беларускай навукі, падмацаваўшы вынікі аналізам колькасці і тэматыкі абароненых дысертацый па гісторыі, філасофіі, сацыялогіі і эканоміцы (*Kazakevich 2023*: 27–38). Асобная размова — беларускія навуковыя канферэнцыі, асабліва ўнутрыўніверсітэцкія, дзе публікацыя тэкстаў для супрацоўнікаў кафедраў з’яўляецца абавязковай. Такія мерапрыемствы праходзяць зазвычай фармальна, а ў выніку паўстаюць тамы (апошнім часам толькі ў электронным выглядзе) з сотнямі тэкстаў па 2–3 старонкі, 99% якіх ніколі нікім не будуць знойдзеныя і прачытаныя⁶. Гэта разумеюць і аўтары, але яны павінны ўдзельнічаць у гэтай імітацыі навуковай дзейнасці (у тым ліку для захавання бонусаў да акладу). Праблема тут не толькі ў нікчэмных тэкстах і страце часу, але ў стварэнні ў вачах студэнтаў скажонага ўяўлення пра навуковую дзейнасць і ролю ведаў у грамадстве.

Відавочна, ужо цяпер мы маем не вельмі спрыяльную сітуацыю, і нішто не ўказвае на магчымасць кардынальных змен у лепшым кірунку. Стан палітычна зададзеных нарацый і захавання на кафедрах толькі лаяльных супрацоўнікаў быў акрэслены Мікалаем Копасавым як «памяць строгага рэжыма» (*Копосов 2011*). Самае небяспечнае, што пры інтэрыярызацыі гэта вядзе да

5 На прыкладзе Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Нацыянальнай бібліятэкі і архіваў можна пабачыць, якія тэмы і трактоўкі прасоўваюць розныя расійскія «гістарычныя» таварыствы, даючы гранты на мерапрыемствы і публікацыі.

6 Тут у першую чаргу я маю на ўвазе менавіта ўнутраныя канферэнцыі, якія не маюць акрэсленай тэматыкі. З выніковымі матэрыяламі можна азнаёміцца ў рэпазіторыях любога ўніверсітэта і ацаніць сярэднюю якасць тэкстаў. Такая «традыцыя» зусім не азначае, што ў беларускіх ВНУ няма добрых спецыялістаў і даследчыкаў. Узровень ужо тэматычных рэспубліканскіх канферэнцый значна вышэй.

паўстання своеасаблівага «False Memory Syndrome»⁷, пераадоленне якога непазбежна будзе ўспрымацца як траўміруючы досвед.

Тэхнічна-працэсуальныя фактары

Гэтая група фактараў задае абмежаванні ў адказах на пастаўленыя вышэй пытанні «хто?» і «на якіх падставах?».

Змены магчымыя толькі там, дзе ёсць адчуванне іх неабходнасці і існуе візія пажаданай будучыні. Zygmunt Bauman трапна заўважыў, пратэстныя імгненні «даволі многа паведамляюць нам пра тое, чаго людзі не хочуць, і зусім мала, а зазвычай увогуле нічога, пра тое, чым яны жадаюць замяніць тое, што ёсць зараз» (Bauman&Donskis 2019: 158–159). Невідавочна, што пэўная незадаволенасць прафесарска-выкладчыцкага складу сучасных беларускіх ВНУ прадугледжвае змены менавіта ў кірунку дэкаланізацыі⁸. А замяніць адразу ўсіх будзе немагчыма. Невідавочна, што ў асяродку ўніверсітэцкіх выкладчыкаў і акадэмічных навукоўцаў існуе кансэнсус у разуменні таго, што лічыць праявамі каланіялізму і як гэтага можна пазбыцца (калі ўвогуле трэба пазбыцца). Тым больш што звальненні і міграцыя папярэдніх вядучых даследчыкаў стварылі сацыяльны ліфт для іншых, частка якіх, каб не гэта, ніколі не патрапілі б на ўніверсітэцкія кафедры і ў навуковыя інстытуты. Такія «лаяльныя рэжымы выканаўцы» будуць трымацца свайго места, але наўрад ці здольныя змагацца ў інтэлектуальнай дыскусіі (стварыць уласную канцэпцыю і адстойваць яе без адміністрацыйнага рэсурсу).

Істотным з’яўляецца таксама аспект самакаланізацыі (self-colonizing) акадэмічнай супольнасці як своеасаблівай спадчыны савецкай эпохі. Гэта тычыцца не толькі пераважна тых, хто застаўся, а і добрага адсотка з’ехаўшых. Энтузіязм ад набыцця незалежнасці быў даволі хутка нівеліраваны ўстанаўленнем рэжыму, падобнага да таго папярэдняга. У спадчыну разам з агульным светапоглядам і стэрэатыпамі ў разгалінаванні «свае — чужыя» былі прынятыя і засвоеныя мгілістыя, а часам карыкатурныя вобразы саміх сябе («малая перыферычная нацыя», «тутэйшасць», «вывучаная бездапаможнасць»). Канкрэтызуючы, сюды можна дадаць тэзы

7 Па аналогіі з псіхалогіяй. Падрабязней: The False Memory Syndrome Foundation, <https://www.fmsfonline.org/index.php> (accessed 22 April 2024).

8 Як ужо адзначалася, у існуючых абставінах немагчыма правесці рэпрэзентатыўнае сацыялагічнае даследаванне гэтага пытання. Аднак яно будзе неабходным на стадыі планавання праграмы змен.

Андрэя Лаўрухіна, выказаныя на летаўшай канферэнцыі ў Вільні, аб сімптомах самакаланізацыі: (а) прызнанне савецкага досведу як дамінуючага і мадэрнізацыйнага⁹, (б) візія будучага як паўтарэння мінулага (як вынік падазронасці да ўсяго новага)¹⁰. Таму Масква захоўвае сваю нейкую прыцягальную трансэндэнтную аўру, а яе прызнанне і права выступаць ад імя яе аўтарытэту атаясамліваецца некаторымі з вяршыняй кар’еры. Пры гэтым усведамленне хібаў расійскай сістэмы таксама прысутнічае, але самакаланізаваная свядомасць ніколі не дазволіць у крытыцы дайсці да знішчальнай жорсткасці (Kiossev 2011). Акрамя такой «знешняй» існуе самакаланізацыя «ўнутраная», калі ўніверсітэтка-акадэмічныя асяродкі ў абласцях прызнаюць сваю перыферыйнасць перад калегамі з Мінска (пар. Domańska 2017: 46).

Яшчэ адной рысай прафесарска-выкладчыцкага складу ёсць яго амаль поўная гатоўнасць бездыскусійна выконваць усе загады «зверху». Leonidas Donskis, характарызуючы стан сучасных універсітэтаў, падкрэсліваў, што іх місія і прызначэнне ўсё больш зводзяцца да павярхоўнасці, пакорлівасці пануючым элітам і адаптыўнасці ў адносінах да патрабаванняў і задач, якія ім выстаўляюцца (пар. Bauman & Donskis 2019: 13). На думку Аляксандра Мілінкевіча, якую ён неаднаразова трансляваў (у тым ліку ў Вільні), гэта можа быць добрым інструментам для хуткага ажыццяўлення рэформ, але мае свае падводныя камяні і абмежаванні. Таму хаця пытанне з выканаўцамі пераўтварэнняў застаецца адкрытым, яно не выглядае зусім безнадзейным.

Але на чым павінен будавацца беларускі дэкаланіяльны дыкурс? У нас няма арыгінальных інтэлектуальных традыцый, да якіх можна было б папроста звярнуцца. Тут я не кажу аб адсутнасці такіх канцэпцый увогуле, але аб іх лакалізацыі ў малых асяродках (эфект ужо згаданай фрагментацыі). Мадзіна Тластанавя

9 У гэтым праяўляецца засваенне навязанай бальшавікамі перспектывы адмаўлення ад бесперспектыўных нацыянальных, рэлігійных, культурных і іншых адметнасцяў у працэсе пабудовы камунізму (а разам з ім новай сацыяльнай супольнасці — савецкага народа). Такі падыход прамаваўся як безальтэрнатыўны, а яго ажыццяўленне — як пацвярджэнне памылковасці нацыянальных праектаў 1916–1920 гг. Пры гэтым забыццю падлягалі як усе бесчалавечныя праявы бальшавіцкага рэжыму, так і любыя станоўчыя з’явы на тэрыторыях, якія толькі пасля 1939 г. былі ўключаныя ў склад СССР, а на першы план выносіліся гераічныя дасягненні.

10 Сюды таксама трэба дадаць феномен імкнення да пажыццёвага знаходжання на кафедры, выкліканае нежаданнем (страхам?) даволі значнай часткі прафесарска-выкладчыцкага складу сыходзіць на пенсію, што немагчыма вытлумачыць выключна фінансавымі праблемамі.

прапаноўвае ў такой сітуацыі звяртацца да памежнай эпістэмы, якая базуецца на ператвораных у падпарадкаваныя формы ведаў (традыцыя, фальклор, рэлігія і г. д.). Такая практыка можа дазволіць выйсці па-за межы навязаных катэгорый, але адначасова не прывядзе да замены эпістэміялогій — усе яны працягнуць існаваць як крыніцы і мішэнні крытыкі (Тлостанова 2009: 10). Ва ўмовах Беларусі пошук такіх падстаў не выглядае лёгкім, аднак можна для інспірацыі прыгледзецца лінгвістычным даследаванням і спадчыне ўніяцкага светапогляду. Інакш будзе вялікая спакуса выдаць за дэкаланізацыю банальную змену аўтарытэту (у спрошчаным выглядзе, замяніць «рускі свет» на шырока трактаваны «Захад»). Тым больш што ў эміграцыйным асяродку не склалася выразнага навуковага цэнтра, які б мог задаваць трэнды¹¹. Гэта можна разглядаць адначасова і як хібу, і як запрашэнне для інтэлектуальнага пошуку.

Магчымасці дзеяння

«Акно магчымасцяў» можа ўзнікнуць у любы момант. Таму трэба быць гатовымі да хуткай працы і рабіць ужо зараз, інакш рэакцыя зноў возьме сваё. Не падаецца праблемай, што найбольш актыўныя актары вернуцца на радзіму з-за мяжы. Значная частка сусветных дэкаланіяльных даследчыкаў звязаная з нацыянальным рухам, і многія былі вымушаныя з'ехаць у свой час. Галоўнае — знайсці агульную мову для дыялогу, што мае таксама мноства адценняў. Перадусім пад агульнай мовай я тут маю на ўвазе гатоўнасць абмяркоўваць адны і тыя ж праблемы, ужываючы адны і тыя ж тэрміны ў аднолькавым значэнні. Ва ўмовах слабога ангажавання беларускіх даследчыкаў у міжнародныя дыскусіі знаходжанне гэтай агульнай мовы можа быць зусім не простым. Калі ж гэтага не адбудзецца, то, ва ўмовах засвоенай звычкі прымаць усе ўказанні «зверху», інтэлектуальныя разважанні аб дэкаланізацыі могуць быць прынятыя ў найлепшым выпадку за моду (Skórczewski 2008: 45), у найгоршым — за «заходнюю дурасць», як сённяшнімі супрацоўнікамі ВНУ і даследчых інстытутаў, так і грамадствам у цэлым, дзе будзе пэўны час адчувацца ўплыў лукашэнкаўскай і расійскай прапаганды. У выніку можа ўзнікнуць *sui generis* ізаляцыя прагрэсіўнай інтэлектуальнай думкі і кансервацыя пры нязначных зменах існуючай сістэмы адукацыі і навукі. Гэтыя засцярогі абапіраюцца на мой крыху больш за дзесяцігадовы досвед працы ў сістэме

11 Напрыклад, для ўкраінскіх даследаванняў такім цэнтрам стаў Harvard Ukrainian Research Institute, які дзейнічае з 1973 г.

вышэйшай адукацыі Беларусі. За гэты час прыйшлося паслядоўна перажыць прапагандаваныя з міністэрства адукацыі асабова-арыентаваны падыход, інавацыйную педагогіку, рэйтынгавую сістэму ацэнкі ведаў, сістэму менеджменту якасці, кампетэнтнасны падыход... Штогод (а часам штосеместр) пра гэта ладзіліся канферэнцыі, дзе кожны павінен быў з нечым выступіць, і пісаліся кафедральныя справаздачы. Аднак, у выніку была адзіная прафанацыя і pro-forma. Дэкаланіяльны падыход можа спаткаць такі самы лёс.

Пунктамі выйсця можа быць шырокая грамадская дыскусія на фоне масавай папулярызатарскай дзейнасці. Непазбежна ўзнікне пытанне люстрацыі¹² і яе дапасавання да агульных працэсаў дэмакратызацыі. Але ці можам мы сёння выразна сфармуляваць крытэрыі? Досвед Латвіі паказвае, што прынесла плён люстрацыя абароненых дысэртацый. Навуковых ступеней былі пазбаўлены тыя, чые тэзы пераважна абапіраліся на партыйныя ідэалагічныя «каляनावуковыя» разважанні. У Польшчы, напрыклад, такога не рабілі, з-за чаго распаўсюдзілася меркаванне, што былыя гісторыкі партыі і марксісцка-ленінскія філосафы навуковага атэізму хутка пераапрунуліся і захавалі месцы на ўніверсітэтах і ў інстытутах, а стварэнне Інстытуту нацыянальнай памяці ажывіла дыскусію пра палітызацыю гісторыі. Таму падаецца, што ўзважаная люстрацыя неабходна.

Пытанне мовы і зместу новай нарацыі таксама будзе вострым. Слушным уяўляецца выходзіць у даследаваннях у новую тэматычную праблематыку, якая раней сур'ёзна не разглядалася ў беларускай акадэміі. Запаўненне лакун «адсутных ведаў» адначасова стане зброяй з каланіяльным дыскурсам. Такіх лакун існуе шмат. Нават у дачыненні да Вялікай Айчыннай вайны, напрыклад, дагэтуль не раскрытыя тэмы адносінаў мясцовага насельніцтва з акупантамі ў першыя месяцы вайны, унутранага жыцця ў гэта, засялення нанова вызваленых гарадоў і г. д. Не паўсталі паўнаважныя сінтэзы пра этнічныя групы, якія стагоддзямі жылі на беларускіх землях (яўрэяў, палякаў, латышоў і інш.), пра беларускую дыяспору і г. д. І гэта толькі калі казаць пра гісторыю. Зварот да новай

12 Стаўленне да люстрацыі ў акадэмічным асяродку неадназначнае. Ёсць кейсы даносаў і рэпрэсій на сваіх калег, ёсць выпадкі навязвання кафедрам супрацоўнікаў, якія ў большай ступені павінны выходзіць ідэалагічную (у т. л. прамавання ідэй «рускага свету»), чым акадэмічную работу. Люстрацыя не азначае, што гэтым людзям павінна быць забаронена выказваць і адстойваць свае перакананні. Але знаходжанне на пэўных кафедрах павінна рэгулявацца таксама пэўнымі этычнымі нормама і адпаведнасцю мэтам і місіі ўстановаў. Інакш мы зноў вяртаемся да савецкай практыкі страху перад зменай месца працы і пажыццёвым сядзеннем на кафедрах.

проблематыкі дазволіць пазбегнуць спрошчаных абвінавачванняў у «перапісванні падручнікаў» і «фальсіфікацыі гісторыі». Тут таксама лягчэй будзе ўводзіць аповед на беларускай мове, бо на рускай пра гэта проста нічога раней не было. Паступовае яе пашырэнне незаўважна прывядзе да змены ў нарацыі.

Увогуле моўнае пытанне выглядае складана. Ёсць думка, што зараз трэба максімальна пісаць пра Беларусь і беларусаў на англійскай мове, каб выводзіць беларусістыку на новы ўзровень. Безумоўна, рацыя ў тым ёсць. Але да дэкаланізацыі гэта мае апасродкаванае дачыненне. Большасць індэксаваных часопісаў і выдавецтваў сапраўды англамоўныя. І гэта такі новы спосаб каланізацыі сусветнай інтэлектуальнай прасторы. Можна імкнуцца стварыць у свеце вобраз беларусаў, адрозных ад расіян, але ці зменіць гэта нешта ўнутры краіны і ў галовах саміх беларусаў? Я ўпэўнены, што не. Адзінкі ў Беларусі будуць чытаць тэксты пра сябе на англійскай мове (узровень якой яшчэ павінен адпавядаць складанасці тых тэкстаў), бо без аніякіх перашкод і цяжкасцяў можна звярнуцца да рускамоўных кніжак і часопісаў. Англійская мова — «уцёкі» для асобнага даследчыка, спосаб атрымаць рэсурсы на працяг сваёй дзейнасці. Гэта натуральна і нармальна. Гэта ўласны ўнёсак у сусветную навуковую думку, але, на жаль, нішто ў скарбонку нацыянальнай нарацыі. Таму толькі стварэнне тэкстаў на зразумелай мове для жыхароў Беларусі можа быць шляхам да дэкаланізацыі даследаванняў. Адначасова важны пераклад гэтых тэкстаў на англійскую мову, каб гэта быў наш голас у сусветнай дыскусіі, а таксама замежных тэкстаў на беларускую, каб чуць голас у адказ. Лявон Баршчэўскі паказвае прыклад такой працы.

Такім чынам, адказам на пастаўленае ў загалюку пытанне можа быць «так». Дэкаланізацыя акадэмічных гуманітарных даследаванняў магчымая. Яе паспяховасць залежыць ад нас усіх, ад гатоўнасці гаварыць і чуць, ад гатоўнасці пазбыцца ўласных забабонаў і ўжо зараз працаваць у гэтым кірунку. Эміграцыя можа сыграць тут таксама станоўчую ролю, бо ў крайнім выпадку мы атрымаем групу даследчыкаў, якія сваімі тэкстамі пашыраць метадалагічную разнастайнасць беларускай навукі. Няхай гэта і не прывядзе да дэкаланізацыі беларускіх даследаванняў, але прынамсі прыўнесе дэкаланізацыю ў іх.

Вялікая праблема існуючага ў Беларусі рэжыму — сталы позірк назад, у мінулае, і адсутнасць вобразу будучыні. Новая Беларусь павінна глядзець наперад, выходзіць за межы навіязаных катэгорый і, змяняючы даследчую тактыку, рэфлексіраваць над сучаснасцю. Гэта дазволіць акрэсліць уцямную візію саміх сябе і нашага

месца ў свеце, якую можна будзе прапанаваць шырокай грамад-
скасці. Увогуле сучаснасць павінна стаць аб'ектам цікавасці для
ўсіх гуманітарных дысцыплін. Без гэтага ўсё замкнецца ў чарго-
вай «інтэлектуальнай секце». Як папярэджваў апостал Павел, «не
будзьце мудрымі самі з сабой» (Рым. 12:16).

References

- Annual Report 2022* Network of Concerned Historians, August 2022. https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/ar/22.pdf (accessed: 22 April 2024).
- Annual Report 2023* Network of Concerned Historians, July 2023. https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/ar/23.pdf (accessed: 22 April 2024).
- Baets, Antoon De (2024). *Palgrave Handbook of Attacks on History: Introduction* (Version: 21 April). <https://www.concernedhistorians.org/content/handbook.html> (accessed: 22 April 2024).
- Bauman, Z. & Donskis, L. (2019). *Tekucheye zlo*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Ivana Limbakha. — In Russ.
- [Бауман, З. и Донскис, Л. (2019). *Текущее зло*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.]
- Chugrov, S. V. (2019). *Epokha postpravdy kak novaya real'nost'*. In: Sal'nikova, L. (red.) *Strategicheskiye kommunikatsii v tsifrovuyu epokhu. Novyye tekhnologii*. Moscow: 45–59. — In Russ.
- [Чугров, С. В. (2019). *Эпоха постправды как новая реальность*. В: Сальникова, Л. (ред.) *Стратегические коммуникации в цифровую эпоху. Новые технологии*. Москва: Издательский дом Научная библиотека: 45–59.]
- Domańska, E. (2017). *Sprawiedliwość epistemiczna w humanistyce zaangażowanej. Teksty drugie* 1: 41–59.
- Kazakevich, A. (2023). *Belarusian science: status, trends and main challenges*, 20 September. <https://palityka.org/wp-content/uploads/2024/04/Belarusian-Science-2023.pdf> (accessed: 22 April 2024).
- Kiossev, A. (2011). *The Self-Colonizing Metaphor*. <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html> (accessed: 22 April 2024).
- Koposov, N. (2017). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koposov, N. (2011). *Pamyat' strogogo rezhima: istoriya i politika v Rossii*. Moskva. — In Russ.
- [Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима: история и политика в России*. Москва: Новое литературное обозрение.]
- Skórczewski, D. (2008). *Wobec eurocentryzmu, dekolonizacji i postmodernizmu. O niektórych problemach teorii postkolonialnej i jej polskich perspektywach. Teksty drugie* 1–2: 33–55.
- Tlostanova, M. (2009). *Dekolonizatsiya gumanitarnogo znaniya. Vestnik RUDN. Seriya Filosofiya* 1: 5–14. — In Russ.
- [Тлостанова, М. (2009). *Деколонизация гуманитарного знания. Вестник РУДН. Серия Философия* 1: 5–14.]

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ СИНДРОМИ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ВИБІР МОВИ
В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ
ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Тарас Ткачук

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-105-128>

POSTCOLONIAL SYNDROMES: PSYCHOLOGICAL INFLUENCE
ON LANGUAGE CHOICE IN A UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUAL
ENVIRONMENT

© Taras Tkachuk

PhD, Associate Professor (Chair for Philology and Humanitarian
Sciences) in CHEI «Vinnytsia Academy for Continuing Education»

Monastyr'ska str, ap. 3/2, Vinnytsia, Ukraine

E-mail: tkachuktp@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1553-8033>

Abstract: The article presents the results of a survey that is a follow up of research on Ukrainian-Russian bilingualism, which began in 2011 in Vinnytsia (Central Ukraine). The target audience comprised high school students aged 15–18 (483 respondents). In this survey, we aimed to determine whether there have been changes in the psychological factors influencing language choice in bilingual settings compared to a similar survey run in 2016. The survey was conducted using a questionnaire distribution method.

The survey results reveal an increase in interest in the Ukrainian language compared to 2016. According to the findings, most students identify Ukrainian as their mother tongue. Throughout the observation period, the percentage of students recognizing Ukrainian as their native language has remained high (from 87% in 2011 to 96% in 2024).

Regarding language tolerance, the latest survey indicates that the number of Ukrainian-speaking respondents switching to Russian when addressed in Russian has sharply decreased: in 2016, 31% of respondents stated they

would respond in Ukrainian, while in 2024, this figure was 67%. Since 2018, the percentage of high school students starting a conversation with a stranger in Ukrainian has increased from 70% to 94%.

A comparison of psychological factors indicates polarization of attitudes between Ukrainian-speaking and Russian-speaking high school students. Among Ukrainian speakers, the three main reasons why respondents do not use Russian are: 1) “no need to use Russian” (59% in 2016 and 73% in 2024); 2) “secondary unattractive language” (increased from 24% in 2016 to 62% in 2024); 3) “consider Russian language unprestigious” (13% in 2016 and 45% in 2024).

External factors (war with Russia) and internal factors (willingness/unwillingness to be tolerant towards someone who speaks another language) affect the change of attitude towards the choice of language in bilingual conditions.

Keywords: Ukrainian-Russian bilingualism, bilingualism, psychological factors influencing bilingualism formation, language tolerance, language stability, language prestige, language pendulum effect.

Вступ

Динаміка використання мови в білінгвальному середовищі часто спричиняє пошук шляхів розв’язання проблеми толерантності в ставленні до носіїв певної мови та сприйняття одне одного в комунікативних ситуаціях. Коли ми говоримо про стосунки між мовами, то насамперед розуміємо, що насправді йдеться про взаємини між носіями цих мов або навіть між державами (народами), на що вказують, наприклад, такі дослідники, як Даніель Юрафський та Джеймс Мартін (Jurafsky and Martin 2009). У ситуації, коли з’являється будь-який — історичний, культурний, соціальний, морально-етичний, психологічний чи політичний — підтекст, стосунки між мовами (носіями мов) можуть загострюватися та спричиняти певний дисбаланс, який із часом або вирівнюється, або безповоротно зміщується на користь однієї з мов. Якщо ж йдеться про стосунки між українською та російською мовами, то історичний контекст завжди був непростим, адже територія України майже 400 років перебувала в колоніальній залежності від Російської імперії, а згодом — Радянського Союзу, який продовжив імперську політику нищення української ідентичності, зокрема, української мови¹.

1 Про статус України (йдеться про частину сучасних земель) як колонії Російської імперії говорять такі науковці, як Ярослав Грицак та Юрій Шаповал:

Спалахи ксенофобії, неофашизму, фанатизму, етнічного насильства в сучасній Росії фіксують дослідники питання толерантності в білінгвальному середовищі (Shakhbanova et al. 2018). Це прямий наслідок того, що впродовж декількох століть на державному рівні в Російській імперії та СРСР підтримували ідею зневажливого ставлення до нацменшин і їхніх мов, що в Україні було помітно на різних рівнях, зокрема й у вигляді заборон щодо функціонування української мови (Масенко та ін. 2005). У часи революційних змін (і в 1918–1922 роках, і в 1991 чи 2004 та 2014 роках) в Україні гостро поставало питання національної самоідентифікації і, відповідно, загострювалося мовне питання, адже українська мова тривалий час не мала таких прав, як російська: такі права Гарольд Ф. Шіффман назвав «універсальними правами», або «примусом між рівними» (Schiffman 2001). Л. Біланюк зміну повсякденних мовних практик із метою вираження особистої ідентичності називає мовною конверсією (Bilaniuk 2020: 61). Однак майже кожен національний підйом закінчувався поверненням проросійських настроїв, підсилених ззовні. Не можна ігнорувати й внутрішніх чинників, які примушують звичайного мовця в ситуації білінгвізму перемикатися з однієї мови на іншу, а з часом обирати якусь одну для постійного спілкування.

У зв'язку зі зміною ставлення українців до російської мови пропонуємо використовувати поняття «мовний маятник» для опису явища, коли соціально-політичні або історичні події в умовах білінгвізму впливають на мовців так, що відбувається зміна співвідношення користувачів однієї мови на користь іншої, однак із часом, коли ситуація стабілізується, частина мовців повертаються до тієї мови, якою користувалися раніше. Підтвердженням такого розгойдування є проведені опитування до і після подій в Україні в 2004 та 2014 роках (Ткачук 2017а). Подібну тенденцію помічаємо і тепер, станом на 2024 рік, коли інтерес до української мови зріс (що підтвердили результати нашого нещодавнього опитування),

«З огляду на складність питання, чи була Україна колонією, варто його перефразувати так: до якої міри Україна була колонією, а до якої міри не була? Відповідь на це питання значною мірою залежить від того, про який період ми говоримо. Ризикнемо висловити таку тезу: найбільш колоніальний характер політики Росії щодо України припав на час ліквідації козацької держави, на останні десятиліття існування Російської імперії та на час правління Сталіна» (Чи була Україна російською колонією? *Україна модерна*, 2023). Андреас Каппелер пов'язує початок колонізації козацьких земель із Андрусівським договором 1667 року, відповідно до якого землі України (Гетьманщини) були розділені між Польщею та Московською державою (Каппелер 2005: 53).

однак припускаємо, що з часом можливе повернення частини мовців назад до російської. Уже тепер ЗМІ час від часу повідомляють про випадки, коли відомі блогери, співаки, спортсмени й інші публічні діячі повертаються до російської, хоча ще декілька років тому заявляли про перехід на українську мову. Наприклад, станом на кінець 2023 – початок 2024 року з'явилися заголовки на зразок: «Чому українці, які перейшли на українську з російської, повертаються до мови агресора?» (Волошин 2024)².

Вивчення ситуації двомовності на Вінниччині є важливим, оскільки ця територія, перебуваючи під рівномірним впливом південних, східних та західних регіонів, розташована в центрі України й межує із сімома областями: Житомирщиною, Чернівецькою, Хмельницькою, Київщиною, Черкащиною, Кіровоградщиною та Одещиною. Така локалізація дає змогу робити висновки про можливі тенденції в мовній ситуації, яка розвивається під рівномірним і водночас різнобічним впливом наявних векторів на лінгвальній карті всієї країни, що засвідчують опитування, проведені впродовж останніх десяти років Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту (Канада). Результати у Вінницькій області:

- у 2015 році: 70% мешканців Вінницької області спілкуються вдома українською мовою, 15% – російською, 5% – українською та російською (Муніципальне опитування IRI 2015);

- у 2021 році: 81% – українською, 34% – російською (Муніципальне опитування IRI 2021);

- у 2024 році: 89% – українською, 29% – російською (Муніципальне опитування IRI 2024).

Зрозуміло, що для соціолінгвістів, які вивчають явище білінгвізму, цікавою є ситуація, коли більшість мешканців Вінниччини – українці (за результатами перепису населення в Україні 2001 року, на Вінниччині вважали себе росіянами лише 4,7% (Всеукраїнський перепис 2021)), однак деякі з цих українців визнають рідною мовою російську (від 15% до 34%).

У нашому дослідженні акцент зроблено на вивченні ситуації двомовності серед старшокласників Вінниччини, оскільки аналіз

2 Для ознайомлення пропонуємо декілька таких заголовків у жовтій пресі: Пашкевич І. (2024) Влад Яма перейшов на російську і показав, як розважається у США; Сулима В. (2024) Гайтана неочікувано повернулася до російської мови; Галущенко К. (2024) Відома блогерка з Одеси «перезулася в повітрі» і перейшла на російську мову через падіння охоплень у мережі; Гичко М. (2023) «Холостяк» Топольський перейшов на російську та назвав її «рідною» мовою.

стану двомовності серед учнів віком 15–18 років дає змогу відстежити певні тренди розвитку мови на найближчі десятиліття.

Презентовані результати опитування є продовженням дослідження, розпочатого в 2011 році з метою з'ясувати можливі фактори впливу на вибір мови, до якого вдається респондент, у двомовній ситуації. Із-поміж виокремлених нами чинників є бажання/небажання мовця перемикатися з однієї мови на іншу, спричинене зовнішнім впливом або певними психологічними причинами, які ми намагалися відстежити в цьому дослідженні. Опитування, проведене в 2024 році, є повторним до того, яке ми провели в 2016 році, однак на результати останнього мають вплив суспільно-історичні зміни, що відбулися за цей час, зокрема повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 році.

Загалом із 2011 року ми опитали понад 10 тисяч респондентів (учнів віком 15–18 років).

Мета цього дослідження — з'ясувати, наскільки мова відображає стан постколоніального суспільства на прикладі певного регіону України, що потребує розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати різні підходи до виокремлення внутрішніх (психологічних) чинників³, які впливають на вибір мови, що його робить білінгв, зокрема, з'ясувати значення поняття «мовна толерантність/терпимість»; 2) порівняти результати дослідження з попереднім, проведеним у 2016 році й відстежити зміни в ставленні до української чи російської мов, які відбулися за 8 років; 3) виявити особливості функціонування мови у період соціально-історичних змін (після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році), зокрема, відстежити гіпотезу про «мовний маятник», який відображає періодичну зміну ставлення мовців до вибору мови у білінгвальних умовах.

Огляд літератури

Психологічні фактори впливу на вибір мови в білінгвальних умовах досліджували насамперед у країнах, де поруч живуть носії різних мов. Саме білінгв обирає з певних внутрішніх причин, якою мовою йому користуватися у відповідних комунікативних ситуаціях. А. Норвілас на прикладі литовсько-англійської двомовності досліджує внутрішні причини вибору мови, що його роблять учні

3 До внутрішніх факторів впливу на вибір мови зараховуємо моральні цінності мовця, а також психологічні чинники, на кшталт: «Не хочу бути білою вороною серед тих, хто спілкується іншою мовою» або ж «Не хочу піддаватися тискові з боку інших мовців» тощо.

в різних формальних і неформальних ситуаціях, зазначаючи, що вибір мови (сильнішої або слабшої) є функцією двох найважливіших принципів: морального ставлення до іншої людини та чутливості до володіння власною мовою. Норвілас зауважує, що ці два принципи можуть бути порушені під впливом інших обставин, наприклад, коли мовець свідомо переходить на «слабшу» мову, бо цього вимагає певний контекст (Norvilas 2007: 225, 227).

Про мовну толерантність (або ж терпимість) переважно говорять фахівці з психології, психолінгвістики або соціології, виокремлюючи проблему стосунків білінгвів і монолінгвів. Результати таких праць засвідчують насамперед поведінкові, однак не мовні реакції респондентів (Golabi & Hajilou 2016: 26)⁴. Мовна толерантність також цікавить науковців, які вивчають процес засвоєння нових знань серед учнів шкіл, де поширена практика навчання кількома мовами, тобто таких дослідників, очевидно, цікавлять питання когнітивістики (Yang 2016).

У соціолінгвістиці підґрунтя для поняття «мовна толерантність» заклав Г. Клосс, виокремивши її з-поміж релігійної та расової толерантності (Kloss 1977). Клосс аналізує мовну толерантність на прикладі взаємодії мовців, а також держави з мовцями, вказуючи на декілька рівнів мовної толерантності: широка сфера — право використовувати мову в публічних і приватних, світських та релігійних ситуаціях; вузька сфера передбачає право мовців збиратися й організовуватися в межах «маленьких традицій», найчастіше релігійних, що іноді вважається химерним, милим або веселим явищем для туристів; найвужча — передбачає право мовців на приватну національну школу.

У сучасній соціолінгвістиці про мовну толерантність/мовну терпимість згадують переважно в контексті мовного різноманіття і мовного білінгвізму. Найчастіше йдеться про вплив однієї з офіційних (державних) мов, яка є (була) поширеною на певній території, та іншої мови, яка стала менш уживаною в певних сферах. Водночас поняття мовної толерантності деякі соціолінгвісти трактують разом з іншим поняттям: «мовна стійкість». Проблемі мовної стійкості в українській лінгвістиці досліджували такі мовознавці, як О. Ткаченко, Б. Ажнюк, Л. Масенко, Т. Симоненко, Г. Стойкова, Л. Підкуймуха, І. Ренчка та інші. Орест Ткаченко одним із перших почав розрізняти мовну стійкість та мовну

4 «Двомовні студенти мають гнучке ставлення до груп, переконань і вчинків, а також ті, хто вільно володіє більш ніж однією мовою, поведуться краще, ніж одномовні люди, в тому, що стосується соціальної толерантності, навичок подолання та групової ідентичності».

стабільність: «Мовна стабільність і мовна стійкість народу — різні речі. Утративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Утративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найпливовішу, найпоширенішу в світі мову» (Ткаченко 1990: 3). Лариса Масенко вважає, що поняття «мовна стійкість» і «мовна стабільність» не належать до термінологічних, однак із часом можуть набути поширення, «оскільки позначають надзвичайно актуальні для аналізу нашої мовної ситуації явища» (Масенко 2002). Л. Масенко пропонує досліджувати мовну стійкість та мовну толерантність як два взаємопов'язані явища: «Рівноважність двомовної ситуації може зберігатися лише тоді, коли поряд із групами, відкритими до мовного впливу, існують групи одномовців, які, виявляючи мовну стійкість, чинять опір впливові контактної мови» (Масенко 2002: 12).

На нашу думку, мовну толерантність потрібно вивчати з урахуванням різних аспектів, оскільки мовна толерантність і мовна стійкість залежать від зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на сприйняття чи несприйняття особою певної мови/мовця:

1) мова відображає стосунки між особами, які є носіями різних культурних та морально-етичних цінностей. У такій інтерпретації мова є маркером, що вказує на ознаку «свій/чужий»;

2) мова віддзеркалює вплив суспільно-історичних факторів, котрі позначаються на стосунках між державами чи народами і, відповідно, переносяться на стосунки між їхніми представниками. У ситуації українсько-російської двомовності — це війна, яку Росія почала проти України 2014 року, тобто мова комунікації вказує на ознаку «свій/ворог»;

3) залежність від особистого рівня толерантності, конфліктності, принциповості мовця в ставленні до будь-яких ситуацій спілкування з незнайомцем. Тоді мова є індикатором показника «приємний/неприємний співбесідник».

У цьому дослідженні трактуватимемо мовну толерантність як рису, притаманну носіям певної мови в ситуації двомовності, що відображає прагнення мовця бути терпимим до носія іншої мови, здатність і бажання білінгва перемикатися на іншу мову, якщо цього потребує комунікація. Цій рисі ми протиставляємо мовну стійкість — здатність мовця вести спілкування, не перемикаючись на мову співбесідника в білінгвальних умовах. Явища мовної толерантності й мовної стійкості, зрозуміло, можливі лише в ситуації, коли обидва мовці розуміють дві мови, які побутують на певній території.

Методологія дослідження

Опитування старшокласників віком 15–18 років проводили методом роздаткового анкетування. Регіон дослідження — місто Вінниця (належить до Центральної України, 370 тисяч мешканців, за даними Міністерства фінансів України станом на 2022 рік (Мінфін 2022)). Для уточнення результатів опитування було обрано два населені пункти, менші за кількістю населення: містечко Тульчин (22 тисячі мешканців) та село Кожухів (1400 мешканців). Вибірка в цьому опитуванні склала 417 учнів, що становить майже 20% від усіх старшокласників міста Вінниці, та містечка Тульчин і села Кожухів (66 учнів).

У фокусі нашої уваги також були старшокласники-переселенці, які приїхали до Вінниці з інших регіонів. Їхня кількість не є репрезентативною, однак дає змогу оцінити певні тренди в мовній картині різних регіонів.

Результати опитування, проведеного в 2024 році, ми зіставили з результатами анкетування 2016 року (Ткачук 2017б). Традиційно наша анкета складається з двох блоків. Перший блок — загальні (повторювані в кожному нашому опитуванні) питання щодо рідної мови респондента, мови щоденного спілкування з рідними, друзями, незнайомцями тощо. Другий блок запитань стосувався психологічних факторів, які впливають на вибір респондентом мови в ситуації двомовності. В анкету 2024 року ми додали два нові питання, які мали відобразити стан респондентів, пов'язаний із повномасштабним вторгненням Росії в Україну 2022 року. Рейтинг цих питань дасть змогу порівняти результати останнього опитування з наступним, яке плануємо провести через деякий час, щоб з'ясувати, наскільки суспільно-історичні події впливають на ставлення до мови та до носіїв мови ворога.

Анкети всіх респондентів було розділено на дві групи: україномовні старшокласники (на всі питання щодо використання мови з рідними та друзями вони відповіли, що їхньою мовою спілкування є українська) та російськомовні (на всі питання щодо використання мови з рідними та друзями вони відповіли, що їхньою мовою спілкування є російська).

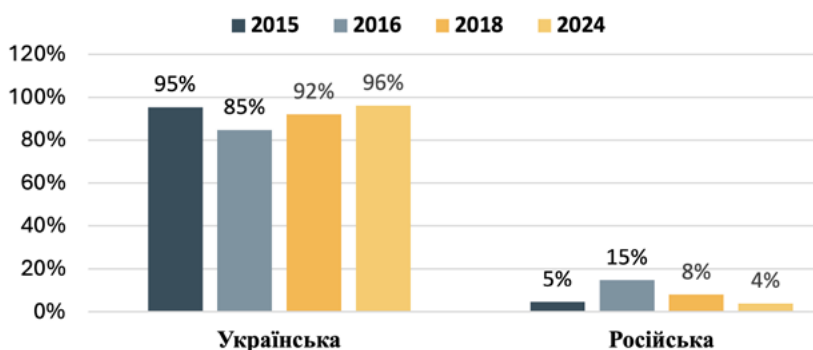
Питання анкети, які стосувалися факторів відмови від користування певною мовою, ми сформуваємо на основі опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України та НІСД у 2006 році, де було виокремлено чотири групи чинників: 1) небажання бути «білою вороною», незнання мови та її непрестижність; 2) «психоідеологічна впертість» — ідейні вполювання, небажання поступатися «тискові», страх перед зміною

власної особистості; 3) зневажливе ставлення, «непривабливість» української мови; 4) ставлення до спілкування українською мовою як до другорядного, відсутність україномовного середовища, потреби спілкуватися українською («всі розуміють російську»). (Мовна 2006).

Мова щоденного спілкування респондентів

За результатами опитувань 2011–2024 років, більшість учнів міста Вінниці вважає українську рідною мовою. Протягом усього періоду спостережень відсоток учнів, які вважають українську мову рідною, залишався високим. Для наочності ми порівняли результати 2015, 2016, 2018, 2024 років (Див. діаграми № 1–7, 9).

Діаграма 1. Відповідь на питання «Яку мову вважаєш рідною?» в місті Вінниця⁵

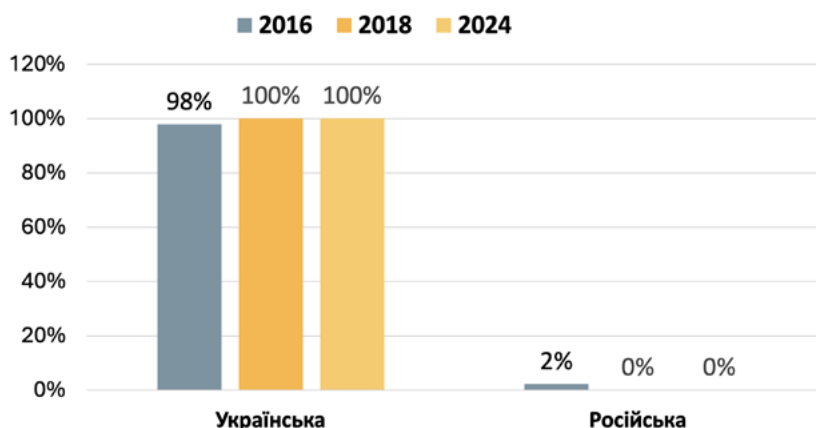
Частка учнів, які вважають російську мову рідною, показує спад за результатами трьох останніх хвиль досліджень. У 2024 році лише 4% учнів вважають російську мову рідною, що може свідчити про тенденцію до зменшення впливу російської мови серед молодого покоління в місті. Однак хочемо звернути увагу на той факт, що результати 2015 року відрізняються від результатів 2016 року. Вважаємо, що тут зафіксований вплив Революції гідності 2014 року, коли інтерес до української мови зріс під впливом національно-патріотичного руху. Згодом відбулося згасання цікавості до суспільно-історичних подій, підсилене тиском із боку проросійських

5 N = 327(2015), 514 (2016), 874 (2018), 417(2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.146$.

сил. Подібну тенденцію було зафіксовано в 2004 році під час Помаранчевої революції, зокрема в «Аналізі динаміки мовної ситуації в сім'ях громадян України впродовж 1994–2007 років» помітним є ефект мовного маятника: на питання «Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся в сім'ї (вдома)?» у 2003 році (до революційних подій) відповіли, що це українська, 38,1% респондентів, у 2005 році (одразу після Революції 2004 року) — 41,8%, а в 2006 році відбулося повернення до рівня 2003 року — 38,0% респондентів (Мовна 2008: 76).

В іншій групі майже всі опитані старшокласники районних чи сільських шкіл вважають українську мову рідною. Із 2016 року було лише декілька випадків, коли учень/учениця вважав/ла російську мову рідною.

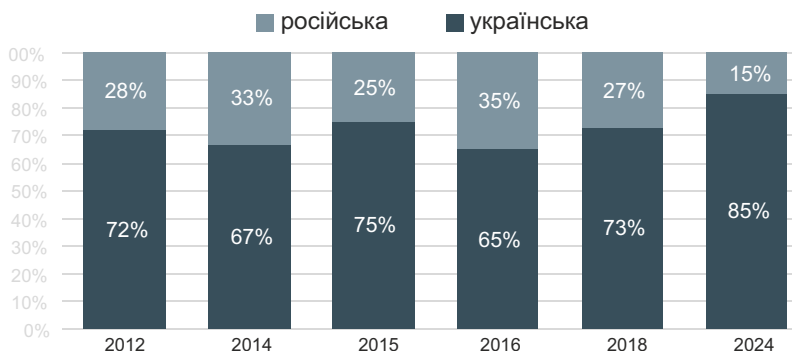
Діаграма 2. Відповідь на питання «Яку мову вважаєш рідною?» (периферія)⁶

Загальна тенденція за 2016–2024 роки показує зростання використання української мови серед старшокласників у спілкуванні з друзями. Якщо у 2016 році 63% учнів назвали українську основною мовою друзів, то в 2024 році цей показник виріс до 85%. Водночас спостерігаємо зменшення використання російської мови у спілкуванні з друзями. Відсоток учнів, які переважно спілкуються російською мовою, зменшився з 38% у 2012 році до 15% у 2024 році.

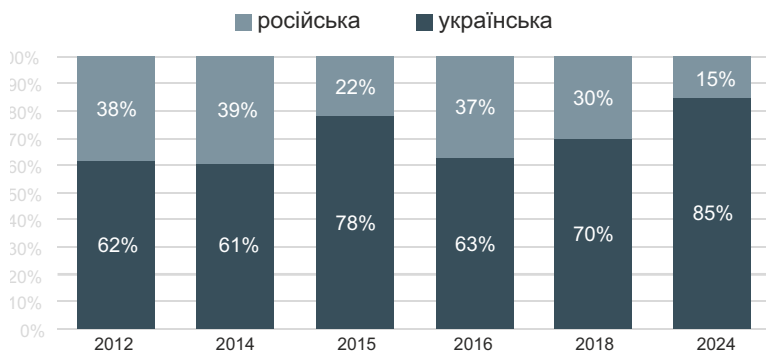
6 N = 45 (2016), 63 (2018), 66 (2024), учні районних або сільських шкіл Вінницької області. Не було виявлено статистично значущих відмінностей між групами ($p > 0.05$).

Діаграма 3. Відповіді на питання «Якою мовою переважно спілкуєшся з друзями?»⁷

Порівняння питань «Якою мовою переважно спілкуєшся з друзями?» та «Якою мовою друзі переважно спілкуються з тобою?» дають змогу точніше з'ясувати, яка мова побутує в найближчому оточенні респондента. Помітною є різниця у відповідях на схожі питання в попередніх опитуваннях, однак в останньому анкетуванні така різниця зникає. Нам складно пояснити цей факт, однак тенденція до скорочення різниці в результатах опитування зберігалася в останні роки (за винятком 2014 та 2015 років): у 2012 році різниця становила 10%, у 2016 році – 8%, у 2018 році – 3%.

Діаграма 4. Відповіді на питання «Якою мовою друзі переважно спілкуються з тобою?»⁸

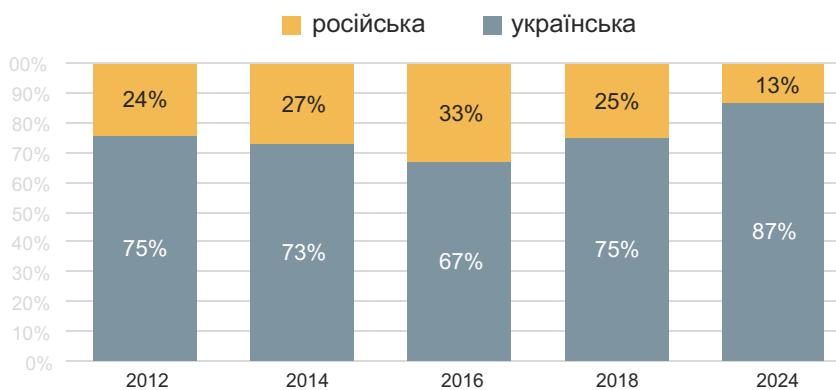
У кожному з опитувань нас цікавила мова спілкування в сім'ї респондента, тому в анкеті є дзеркальні питання: «Якою мовою ти

7 N = 249 (2012), 135 (2014), 327 (2015), 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.164$.

8 N = 249 (2012), 135 (2014), 327 (2015), 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.212$.

переважно спілкуєшся з мамою?» / «Якою мовою переважно мама спілкується з тобою?» тощо. Впадає у вічі стабільне переважання української мови в спілкуванні з мамою в усіх хвилях дослідження. В опитуваннях 2012, 2014, 2016 та 2018 років у середньому четверта частина учнів спілкувалася з мамами російською. У 2024 році цей показник знизився майже вдвічі. Протягом перших чотирьох хвиль дослідження в середньому близько 30% матерів переважно спілкувалися російською мовою. В останній хвилі дослідження цей показник зменшився вдвічі. Можливо, частина матерів перейшла на українську мову після початку повномасштабної війни або ж російськомовні матері частіше виїжджали за кордон після початку війни. Використання російської мови матерями одинадцятикласників у 2024 році значно зменшилося.

Діаграма 5. Відповіді на питання «Якою мовою переважно спілкуєшся з мамою?»⁹

Різниця у відповідях на дзеркальні питання теж дуже показова: «Якою мовою переважно спілкуєшся з мамою?» та «Якою мовою переважно спілкується мама?» – у 2012 році становила 2%, у 2016 році – 3%, у 2024 році – 1%, що може підтверджувати тезу щодо більшого поширення української мови в спілкуванні з рідними.

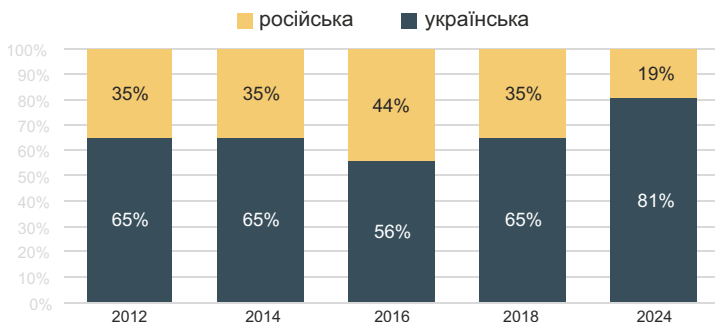
Імовірно, у сім'ях учнів почали частіше використовувати українську мову в спілкуванні, що засвідчують показники у відповідях на питання про мову спілкування з татами, хоча в середньому старшокласники спілкуються з татом російською трохи частіше, ніж із

9 N = 249 (2012), 135 (2014), 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.148$.

мамою. Відсоток учнів, які переважно спілкуються російською мовою з татом, зменшився з 29 % у 2018 році до 15 % у 2024 році, тобто з татом спостерігається схожа динаміка використання мови, з великим переважанням української мови та зменшенням впливу російської. У середньому тати спілкуються російською трохи частіше, ніж мами, що засвідчують усі попередні дослідження.

Протягом перших чотирьох хвиль дослідження в середньому близько 35 % татів переважно спілкувалися російською мовою. Використання російської мови серед татів одинадятикласників у 2024 році зменшилося майже вдвічі: до 19 % (у 2012 році 35 % татів спілкувалися, за свідченням старшокласників, російською).

Діаграма 6. Відповіді на питання «Якою мовою переважно спілкується твій тато?»¹⁰

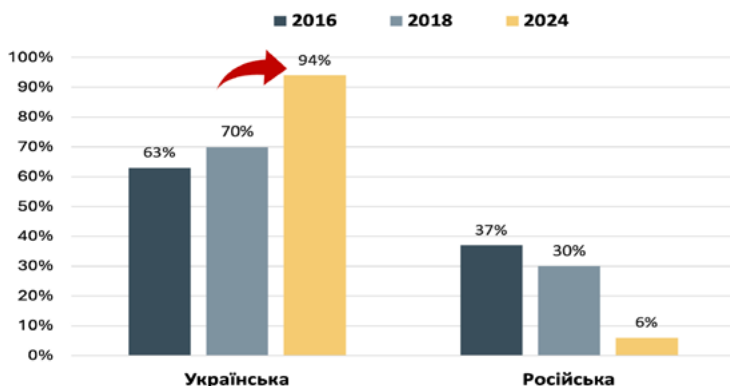

Процес перемикання з мови на мову під час спілкування з незнайомцями можна було б окреслити як своєрідну мовну конформність старшокласників. Наші спроби з'ясувати рівень такої конформності й залежність від мови спілкування не показали значущої кореляції, однак ми зафіксували зростання показника мовної стійкості україномовних респондентів. Учні частіше починають розмову з незнайомцем українською. З 2018 року відсоток тих старшокласників, які починають розмову з незнайомцем українською мовою, виріс із 70 % до 94 %. Розмову з незнайомцем російською мовою починають лише 6 % одинадятикласників, яких ми опитали в 2024 році.

Так само зріс відсоток старшокласників, які починають розмову з незнайомцем по телефону українською (з 66 % у 2016 році до 95 % у 2024 році).

10 N = 249 (2012), 135 (2014), 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.156$.

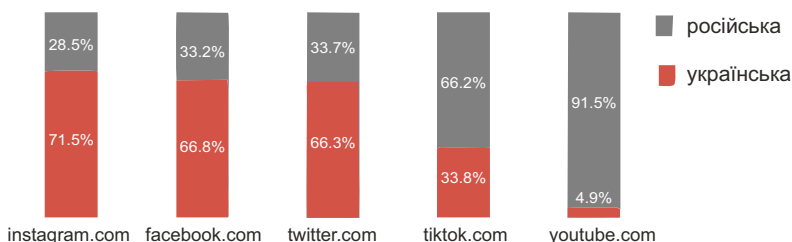
Діаграма 7. Відповіді на питання «Якою мовою переважно починаєш розмову з співрозмовником, якого не знаєш?»¹¹

Найсуттєвіше зміщення в бік української мови ми зафіксували у ставленні до мови в користуванні соціальними мережами. У 2016 та 2018 роках тут домінувала російська мова.

На всеукраїнському рівні таку тенденцію зафіксував Центр контент-аналізу, який проаналізував 866 тисяч дописів респондентів із усієї України (включно з тимчасово окупованими районами Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької та Херсонської областей, а також Кримом і Севастополем). У 2020 році, відповідно до аналізу, лише 16% постів у соцмережах були написані українською мовою, а в 2022 році їхня кількість зросла більше ніж удвічі: до 37%; у приватних акаунтах збільшення частки української мови відбулося втричі: з 15% до 45%. У різних соціальних мережах, за даними Центру контент-аналізу, розподіл між українською та російською мовами в червні 2022 року відбувся по-різному (Див. діаграму 8), що частково можна пояснити впливом закону про обслуговування клієнтів державною мовою, який набув чинності в січні 2021 року (Центр 2021).

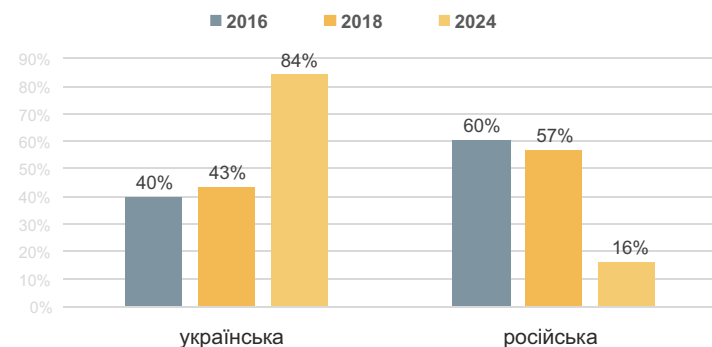
Діаграма 8. Результати аналізу змісту соцмереж, що його провів Центр контент-аналізу в 2022 році

11 N = 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.266$.

У нашому опитуванні зафіксована така сама тенденція: у 2016 та 2018 роках частка учнів, які вели соціальні мережі українською, була менша, ніж частка тих, хто вів їх російською, і сягала 40%. У 2024 році українською ведуть сторінку 84% учнів і лише 16% – російською. Для порівняння, результат Центру контент-аналізу на Вінниччині в 2022 році показує співвідношення 73,5% – української та 26,5% – російської мови.

Діаграма 9. Відповідь на питання «Якою мовою переважно ведеш сторінку в соціальних мережах?»¹²

Як бачимо, в усіх досліджуваних нами сферах комунікації старшокласників на Вінниччині (і в місті, і в містечку чи селі) упродовж останніх років (особливо помітною тенденція є з 2018 року) відбулося збільшення частки використання української мови. Сплеск зацікавленості до української мови є найпомітнішим у часи суспільно-історичних подій (Революція гідності 2014 року та повномасштабне вторгнення Росії 2022 року), що підтверджує гіпотезу про наявність ефекту мовного маятника.

Психологічні фактори впливу на вибір мови в білінгвальних умовах

Загальний порівняльний аналіз двох опитувань, проведених у 2016 та 2024 роках, засвідчив перерозподіл психологічних факторів впливу і в україномовних, і в російськомовних респондентів:

12 N = 514 (2016), 874 (2018), 417 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Отримані результати є статистично значущими на рівні $p < 0.001$, Cramer's $V = 0.361$.

Діаграма 10. Причини, чому україномовні старшокласники не користуються російською¹³

Помітною є поляризація ставлення до російської, порівняно з 2016 роком, коли респонденти переважно обирали такі варіанти, як «Немає потреби спілкуватися російською» (59% у 2016 та 73% у 2024), «Вважаю цю мову непривабливою» (24% у 2016 та 62% у 2024) і «Не дуже добре володію цією мовою» (24% у 2016 та 26% у 2024). Натомість у 2024 році три найсильніші аргументи звучать так: «Немає потреби спілкуватися російською» (73%), «Російська — мова ворогів» (66%), «Російська — неприваблива і другорядна» (62%).

У 2016 році жодна з причин не набирала більше ніж 59%, натомість у 2024 році у відповідях на новий варіант про російську як мову ворогів зафіксовано аж 66%. Найбільшою є різниця між даними 2016 та 2024 років у відповідях на такі питання: «Вважаю російську мову непривабливою» — кількість відповідей зросла на 38%, «Вважаю російську непрестижною» — кількість відповідей зросла на 32%, та «Не хочу поступатися своїми ідеологічними переконаннями» — кількість відповідей зросла на 23%, що загалом підтверджує тезу про несприйняття російської через втрату престижності й ідеологічні переконання, сформовані, очевидно, під впливом військової агресії Росії.

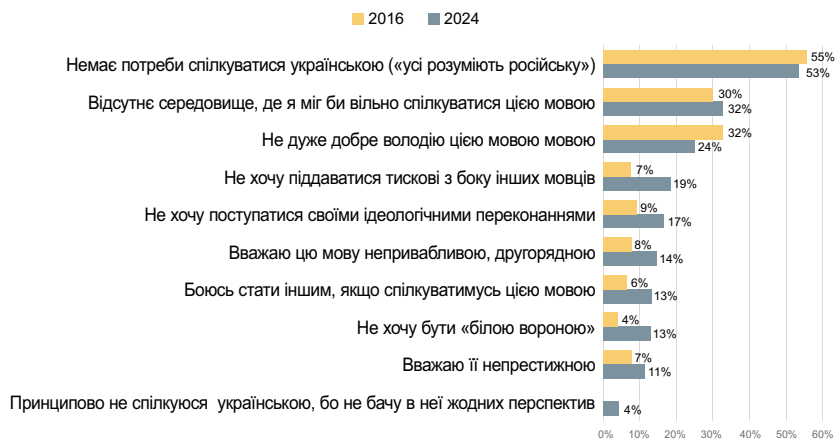
Найменша різниця у відповідях (2–3%) припадає на загалом нейтральні питання про володіння російською мовою, а також про середовище, у якому можна користуватися російською, та

13 N = 432 (2016), 329 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Результати учнів, які спілкуються українською мовою з друзями, мамою і татом (2024), та результати всіх учнів (2016).

небажання бути «білою вороною», що може свідчити про реальну відсутність середовища, де спілкуються цією мовою.

Респонденти, яких ми виокремили як російськомовних, обирали інші фактори, що, як стверджують деякі старшокласники, пояснюють їхнє небажання спілкуватися українською мовою.

Діаграма 11. Причини, чому російськомовні старшокласники не користуються українською¹⁴

Відповіді на питання «Немає потреби спілкуватися українською» (53%, 2024 рік) та «Відсутнє середовище, де я міг би вільно спілкуватися українською» (32%, 2024 рік) засвідчують певну замкнутість російськомовних респондентів у своєму колі спілкування, а поляризація відповідей на питання «Не хочу піддаватися тискові з боку інших» (різниця на 12% між опитуваннями 2016 та 2024 років), «Не хочу поступатися своїми ідеологічними переконаннями» (зростання з 9% до 17%) або «Вважаю цю мову непривабливою» (зростання з 8% до 14%) вказують на відсторонення цієї групи мовців і налаштованість її проти україномовних.

Отже, як бачимо, основними факторами, що їх виокремлюють україномовні респонденти, є такі пояснення, чому старшокласники не користуються російською мовою:

1. «Немає потреби спілкуватися цією мовою» (59% у 2016 та 73% у 2024).
2. «Мова ворогів»: у 2024 році 66% учнів вказали, що не спілкуються російською через переконання, що це мова ворогів.

14 N = 70 (2016), 50 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Результати учнів, які спілкуються російською мовою з друзями, мамою і татом.

3. «Другорядна неприваблива мова»: зростання від 24% у 2016 до 62% у 2024 році.

Російськомовні старшокласники найчастіше стверджують, що вони не користуються українською мовою, тому що:

1. «Немає потреби спілкуватися цією мовою» (55% у 2016 та 53% у 2024).

2. «Немає україномовного середовища» (30% у 2016 та 32% у 2024).

3. «Не дуже добре володіють українською мовою» (32% у 2016 та 24% у 2024).

Мовний портрет старшокласника-переселенця

В анкетуванні взяли участь три учні, які зазначили, що вони переселенці з таких міст: Києва, Луганська та Северодонецька.

В аналізованих анкетах опитані переселенці визначили українську мову як рідну. Двоє з трьох учнів вказали, що спілкуються з друзями та в сім'ї російською. Батьки і друзі двох учнів із трьох теж спілкуються російською.

Як засвідчують дані анкетування, всі учні відповідають українською, якщо до них звертаються українською. Якщо ж звертаються російською, двоє з трьох відповідають російською.

Усі переселенці зазначили у своїх відповідях, що не хочуть піддаватися тискові з боку інших мовців. Цікаво, що двоє учнів із трьох вказали, що ведуть свої соціальні мережі українською, а також українською починають розмову з незнайомцем або по телефону. Двоє з трьох учнів зазначили, що не хочуть спілкуватися російською мовою, бо вважають її неперестигною.

Серед переселенців була лише одна особа, яка, як видно з анкети, має російськомовних друзів і батьків, а також спілкується російською. Цей/ця респондент/-ка стверджує, що веде соціальні мережі українською, а також говорить із незнайомцями та по телефону українською.

Висновки

Процес деколонізації в Україні триває з 1991 року і стосується всіх суспільних сфер, зокрема й мовної. Саме мова стала індикатором, який у певних обставинах є маркером колонізатора (носія російської імперської ідентичності) та колонізованого (носія української ментальності). Дослідження, що триває з 2011 року, охоплює одну

вікову категорію: старшокласників міста Вінниці та невеликих містечок і сіл Вінниччини, що дає змогу робити висновки про сучасний стан функціонування двох мов та можливі сценарії розвитку білінгвізму на найближче майбутнє, коли опитувані респонденти стануть дорослими. Анкетування, які загалом охопили понад 10 тисяч респондентів, засвідчують поступове і невинне зменшення частки російської мови, а хвилі, спричинені суспільно-політичними сплесками (революціями, війною), чітко демонструють загострення національного питання і, у зв'язку з цим, збільшення кількості тих, хто переходить на українську мову як символ звільнення від імперських претензій на нашу державність.

Порівняльний аналіз анкетувань засвідчує такі тренди:

1. Порівняння даних двох опитувань вказує на загальну тенденцію збільшення кількості людей, які асоціюють себе з українською мовою як рідною, і водночас на зменшення кількості тих, хто вважає рідною російську мову. Можливо, такі зміни зумовлені соціально-політичними подіями в Україні, посиленням національної ідентичності й популяризацією української мови в суспільстві. Більшість старшокласників міста Вінниці вважають українську мову рідною (96% за результатами 2024 року). Відсоток тих одинадцятикласників, що вказують російську мову як рідну, з року в рік зменшується, хоча суспільно-політичні події в країні (революції 2004, 2014 років та повномасштабне вторгнення Росії 2022 року) впливають на ставлення до мови, формуючи своєрідний хвилеподібний ефект, який ми називаємо ефектом маятника.

2. Українська мова є основною мовою спілкування старшокласників із друзями та сім'єю, а використання російської мови в цих сферах станом на 2024 рік зменшується. За результатами останньої хвилі дослідження, кількість респондентів, які спілкуються російською із друзями або в сім'ї, зменшилась удвічі (порівняно з результатами 2011 року). Аналогічно, дані засвідчують, що мами і тати учнів спілкуються українською частіше.

3. Останні дані показують, що учні рідше переходять на російську в спілкуванні та частіше починають розмову з незнайомцями українською мовою. Порівняно з результатами 2018 року, відсоток тих, хто починає розмову українською, зріс із 70% до 94%, а тих, хто не переходить на російську в спілкуванні з російськомовним співрозмовником, — із 33% до 67%.

4. Тенденція до використання української мови в соціальних мережах також зростає. Порівняно з 2018 роком, відсоток учнів, які ведуть соціальні мережі українською, виріс із 43% до 84%.

5. Протягом періоду з 2016 до 2024 року серед старшокласників, котрі вказують українську мову як рідну, спостерігаємо помітне

зростання і політичних, і культурних причин для відмови від російської мови. Значно зросли переконання про неprestижність, непривабливість та ідеологічні мотиви. Це вказує на зміцнення української мовної ідентичності й негативне ставлення до російської мови внаслідок політичних подій, що відбулися в цей період.

6. Результати опитування показують, що основні причини неспілкування українською мовою серед російськомовних старшокласників залишаються стабільними з 2016 до 2024 року, зокрема, відсутність потреби й україномовного середовища. Проте збільшилися показники таких причин, як тиск із боку інших, ідеологічні міркування та страх виділитися або втратити свою групову ідентичність. Також зросло негативне сприйняття української мови як неprestижної чи непривабливої.

Діаграма 12. Порівняння відповідей старшокласників, які не спілкуються російською/українською мовами (м. Вінниця)¹⁵

7. Якщо порівнювати результати учнів із міста й села (деяких сіл і містечок Вінницької області), то учні з сіл частіше не спілкуються російською, тому що не хочуть бути білою вороною (29% проти 8%) і рідше вважають російську непривабливою (52% проти 62%), неprestижною (29% проти 45%) та не хочуть поступитись ідеологічними переконаннями (17% проти 44%).

15 N = 289/22 (2024), учні міста Вінниці, 11 клас. Результати учнів, які спілкуються російською мовою з друзями, мамою і татом, відповідають українською, хоч би якою мовою до них зверталися (українською або російською), починають розмову українською та ведуть соціальні мережі українською.

Діаграма 13. Порівняння результатів аналізу анкет учнів із міста й із периферії¹⁶

Загалом дані вказують на поступове зміцнення української мови та зменшення впливу російської серед старшокласників у м. Вінниці та Вінницькій області. Результати можуть відображати зміцнення мовної самосвідомості й патріотичного настрою серед молодого покоління. Що стосується психологічних факторів впливу, відбувалася певна поляризація настроїв старшокласників порівняно з результатами 2016 року; зокрема, в російськомовних респондентів зріс внутрішній опір щодо тиску з боку україномовних та ідеологічної поляризації настроїв. Також зросло небажання спілкуватися українською через її непривабливість і непрестижність. Серед україномовних старшокласників відбулася подібна поляризація, однак російська мова в них насамперед асоціюється з мовою ворога, що, безперечно, пов'язано із суспільно-політичними змінами, які відбулися впродовж останніх років в Україні.

Подальшого дослідження потребує гіпотеза про ефект мовного маятника.

References

Bilaniuk, L. (2020). Linguistic conversion in Ukraine: Nation-building on the self. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* 6(1): 59–82.

16 N = 329 (2016), 48 (2024), учні з міста та з периферії, 11 клас. Результати учнів, які спілкуються українською мовою з друзями, мамою і татом (2024) та результати всіх учнів (2016).

- Golabi, F. & Hajilou, F. (2016). Bilingualism, identity, and social tolerance. *Global Journal of Guidance and Counseling in Schools: Current Perspectives*. Vol. 5: 26. https://www.researchgate.net/publication/312278206_Bilingualism_identity_and_social_tolerance (accessed: 20 April 2024).
- Halushchenko, K. (2024). Vidoma bloherka z Odesy "perevzulasia v povitri" i pereyshla na rosiysku movu cherez padinnia okhoplen u merezhi. <https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/vidoma-bloherka-z-odesi-perevzulasya-v-povitri-i-pereyshla-na-rosiysku-movu-cherez-padinnya-ohopen-u-merezhi.htm> (accessed: 02 September 2024). – In Ukr.
- [Галущенко, К. (2024). Відома блогерка з Одеси «перевзулася в повітрі» і перейшла на російську мову через падіння охоплення мережі.]
- Hychko, M. (2023) "Kholostiak" Topolskyu pereyshov na rosiysku ta nazvav yiyi "ridnoiu" movoiu. <https://www.unian.ua/lite/stars/holostyak-topolskiy-pereyshov-na-rosiysku-ta-nazvav-jiji-ridnoyu-12357429.html> (accessed: 02 September 2024). – In Ukr.
- [Гичко, М. (2023) «Холостяк» Топольський перейшов на російську та назвав її «рідною» мовою.]
- Jurafsky, D. & Martin J. (2009). *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Speech Recognition, and Computational Linguistics*. 2nd edition. Prentice-Hall.
- Kappeler, A. (2005). *Rosiiia yak polietnichna imperiia: Vynyknennia. Istoriia. Rozpad*. Lviv: Vyd-vo Ukrayinskoho Katolytskoho universytetu. – In Ukr.
- [Каппелер, А. (2005). Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. Львів: Вид-во Українського Католицького університету.]
- Kloss, H. (1977). *The American Bilingual Tradition*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Masenko, L. (2002). *Movna stiykist i movna stabilnist. Naukovi zapysky NaUKMA*. Т. 20. Filolohichni nauky. Kyiv, 11–14. – In Ukr.
- [Масенко, Л. (2002). Мовна стійкість і мовна стабільність. Наукові записки НаУКМА. Т. 20. Філологічні науки. Київ, 11–14.]
- Masenko L., Kubaychuk V., Demska-Kulchytska O. (2005). *Ukrayinska mova u XX storichchi: istoriia lnhvotsydu. Dokumenty i materialy*. Za red. L. Masenko. Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". – In Ukr.)
- [Масенко Л., Кубайчук В., Демська-Кульчицька О. (2005). Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали. За ред. Л. Масенко. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».]
- Minfin Ukrayiny (2022). <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/town/vinnica/> (accessed: 20 April 2024). – In Ukr.
- [Мінфін України (2022).]
- Movna sytuatsiia v Ukrayini: tendentsiyi hromadskoyi dumky u 2005–2006 rr. ta propozytsiyi shchodo derzhavnoi movnoi polityky (2006). http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor_4/03.htm (accessed: 12 December 2023). – In Ukr.
- [Мовна ситуація в Україні: тенденції громадської думки у 2005–2006 рр. та пропозиції щодо державної мовної політики (2006).]
- Movna sytuatsiia v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom (2008). Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. – In Ukr.)
- [Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом (2008). Київ: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України.]
- Munitsyalne opytuvannya IRI (2015). – In Ukr.
- [Муніципальне опитування IRI (2015).]

- Munitsypalne opytuvannia IRI (2021). https://www.iri.org/wp-content/uploads/2015/05/2015-05-19_ukraine_national_municipal_survey_march_2-20_2015.pdf (accessed: 04 September 2024). – In Ukr.
- [Муниципальне опитування IRI (2021).]
- Munitsypalne opytuvannia IRI (2024). <https://www.iri.org/resources/ninth-annual-ukrainian-municipal-survey-april-may-2024/> (accessed: 04 September 2024). – In Ukr.
- [Муниципальне опитування IRI (2024).]
- Norvilas, A. (1990). Which language shall we speak? Language choice among young Lithuanian bilinguals. *Journal of Baltic Studies*, 21(3): 215–230. <https://doi.org/10.1080/01629779000000101>.
- Pashkevych, I. (2024). Vlad Yama pereyshov na rosiysku i pokazav, yak rozvazhaetsia u SShA. <https://www.rbc.ua/rus/styler/vlad-ma-pereyshov-rosiysku-i-pokazav-k-rozvazhaetsya-1720347278.html> (accessed: 02 September 2024). – In Ukr.
- [Пашкевич, І. (2024). Влад Яма перейшов на російську і показав, як розважається у США.]
- Shakhbanova, M., Susimenko, E., Shalin, V., Samygin, S., Sumina, V., Serbinovskaya, A., Yaroslavtseva, E. (2018). The problem of bilingualism and tolerance in the multiethnic regional community. *Revista San Gregorio*, No. 27, Special edition. December (22–33).
- Sulyma, V. (2024). Haytana neochikuvano povernulasia do rosiyskoyi movy. <https://tsn.ua/glamur/gaytana-neochikuvano-publichno-zagovori-la-rosiyskoyu-ta-narvalasya-na-rizku-kritiku-2606820.html> (accessed: 02 September 2024). – In Ukr.
- [Сулима, В. (2024). Гайтана неочікувано повернулася до російської мови.]
- Tkachenko, O. (1990). Problema movnoyi stiykosti ta yiyi dzherel. *Movoznavstvo*. 1990. No 4: 3–10. – In Ukr.
- [Ткаченко, О. (1990). Проблема мовної стійкості та її джерел. *Мовознавство*. 1990. № 4: 3–10.]
- Tkachuk, T. (2017a). Vplyv chytannia na vybir movy respondentom u bilinhvalnomu seredovyshchi. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriia: Filolohiia (literaturoznavstvo, movoznavstvo)*. 2017. Vyp. 26: 173–183. http://nbuv.gov.ua/UJRN/tdff_2017_26_18 (accessed: 15 April 2024). – In Ukr.
- [Ткачук, Т. (2017а). Вплив читання на вибір мови респондентом у білінгвальному середовищі. *Теоретична і дидактична філологія. Серія: Філологія (літературознавство, мовознавство)*. 2017. Вип. 26: 173–183.]
- Tkachuk, T. (2017b). Do pytannia pro movnu tolerantnist (rezultaty opytuvannia, provedenoho u Vinnytskiy oblasti. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*. Vyp. 3: 68–76 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Langcmp_2017_3_10 (accessed: 20 April 2024). – In Ukr.
- [Ткачук, Т. (2017б). До питання про мовну толерантність (результати опитування, проведеного у Вінницькій області. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Вип. 3: 68–76.
- Tsentr kontent-analizu (2021). *Ukrayinska mova u sotsmerezkhakh: shcho zminilosia pislia pochatku povnomasshtabnoyi viyny?* <https://ukrcontent.com/reports/ukrayinska-mova-u-socmerezkhakh-shho-zminilosya-pislya-pochatku-povnomasshtabnoi-vijni.html> (accessed: 21 April 2024). – In Ukr.
- [Центр контент-аналізу (2021). *Українська мова у соцмережах: що змінилося після початку повномасштабної війни?*]

- Schiffman, H. (2001). *Linguistic Tolerance Policies: Can a Viable Model be Constructed for Moldova?* Paper for Roundtable Discussion “Educating Tolerance in Multi-cultural Societies”. Chisinau, Moldova, October 4–6, 2001. <https://eric.ed.gov/?id=ED423706> (accessed: 21 April 2024).
- Voloshyn, M. (2023). Чому українці, які перейшли на українську з російської, повертаються до мови агресора? 24 Освіта. 11 листопада. https://24tv.ua/education/mova-maye-znachennya-chomu-ukrayintsi-pover-tayutsya-do-movi-agresora_n2425589 (accessed: 18 April 2024).— In Ukr. [Волошин, М. (2023). Чому українці, які перейшли на українську з російської, повертаються до мови агресора? 24 Освіта. 11 листопада.]
- Vseukrayinskyu perepys naseleння. <https://www.ukrcensus.gov.ua/> (accessed: 18 April 2024). — In Ukr. [Всеукраїнський перепис населення.]
- Yang, C. (2016). The Price of Linguistic Productivity: How Children Learn to Break the Rules of Language. <https://www.researchgate.net/publication/345155789> (accessed: 20 April 2024).

«МІНУЛАЕ ПЕРАД НАМІ», АЛЬБО
ПАДАРОЖЖА Ё АДНУ З МАГЧЫМЫХ
ГІСТОРЫЙ БЕЛАРУСКАГА ТЭАТРА

Таня Арцімовіч

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-129-144>

“THE PAST IS IN FRONT OF US”, OR APPROACHING ONE POSSIBLE
HISTORY OF BELARUSIAN THEATRE

© Tania Arcimovich

PhD, Postdoctoral Fellow, University of Erfurt

E-mail: tania.arcimovich@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6691-3409>

Abstract: The article navigates both the existing models of the Belarusian theatre history, challenging the narratives constructed by Soviet historiography, and the nationally oriented models that emerged during the post-Soviet era. By focusing on the decolonial methodology and performative theory, particularly the bodily approach, the author suggests a reevaluation of key concepts such as “tradition” and “experiment” as the primary categories for structuring the theatre framework concept. The central argument is that decolonizing the theatre history goes beyond the emancipation of the cultural narrative within the geopolitical binary “centre-periphery”. The issue is more complex, as it involves a mode of imagination including the emancipation/decolonization/decentralization of theatrical production methods. This approach might facilitate the emergence of multiple historical narratives.

Keywords: Belarusian theatre, history, decoloniality, body, performance

14 верасня 2020 года Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя Янкі Купалы (Купалаўскі тэатр) планаваў адзначыць свой юбілей. Менавіта ў гэты дзень сто гадоў таму прэм'ерным паказам спектакляў «Рысь» паводле аповесці Элізы Ажэшкі (у выкананні беларускай трупы), «Людзі» Шолам-Алейхема (у выкананні габрэйскай трупы) і «Вяселле» Антона Чэхава (у выкананні рускай трупы) адбылося афіцыйнае адкрыццё Купалаўскага тэатра (тады Першага Беларускага Дзяржаўнага Тэатра, БДТ-1). Акрамя лакальнага значэння гэтая дата лічыцца эпохальнай для гісторыі беларускага тэатру (Бабкова et al. 2020), таму што менавіта на Купалаўскі тэатр спасылаюцца як на ўзорную прафесійную нацыянальную мадэль (Масквін 2016: 30). І ў гэтым сэнсе, як я пакажу ніжэй, падыходы як савецкай гістарыяграфіі (Няфёд 1959), так і антысавецкіх (нацыянальна-арыентаваных) тэатральных гісторыкаў (Аляхновіч 1924; Seduro 1955) супадаюць (разыходзячыся ў іншых ацэнках), бо ў цэнтры ўмоўнага арыенціра на «традыцыйны» і «нацыянальны» абедзве мадэлі ставяць менавіта дзейнасць Купалаўскага тэатра¹.

Нягледзячы на маналітны характар сцвярджэння аб тым, што беларускі тэатр пачынаецца менавіта з Купалаўскага тэатра, гэты артыкул спрабуе ўявіць сабе (пра ролю ўяўлення для дэкаланіальнай тэорыі гл. напрыканцы) акурат альтэрнатыўную гісторыю беларускага тэатра — тую, якая б апелявала да іншага ўспрыняцця панятка «традыцыя» (які часта ідзе ў звязку з «нацыянальным»), выкрываючы яго канструктывісцкі (умоўны) характар. У кантэксце гэтага артыкула «традыцыя» адсылае не да чагосьці «да» мадэрнага, але да «мінулага», якое прадстаўляецца ў пэўных эстэтычных, у дадзеным выпадку тэатральных формах, не абавязкова звязаных з «нацыянальным» дыскурсам (Mignolo 2012: 64). І таму правамерна задацца пытаннем, чаму менавіта Купалаўскі тэатр абраны асновай для канструявання гісторыі беларускага тэатра?²

- 1 Юбілей Купалаўскага тэатра так і не быў адзначаны. Пасля жорсткага падаўлення пратэстных дэманстрацый супраць вынікаў выбараў Прэзідэнта Беларусі 9 жніўня і хвалі гвалту, пад якую трапілі тысячы людзей за выказанне сваёй грамадзянскай пазіцыі, большая частка трупы напісала заявы на звальненне ў знак салідарнасці з дырэктарам Паўлам Латушкам, з якім Міністэрства культуры напярэдадні скасавала кантракт з прычыны яго адкрытай падтрымкі пратэстнага руху. Акцёры сышлі, усе мерапрыемствы, якія рыхтаваліся да юбілею, былі адмененыя.
- 2 У параўнанні з іншымі тэатрамі найбольшая колькасць артыкулаў і маніграфій прысвечаная менавіта гісторыі Купалаўскага тэатра, яго акцёрскаму складу і розным аспектам дзейнасці.

З аднаго боку, тэатр у Беларусі не з'явіўся з усталяваннем бальшавіцкай улады і меў багатую гісторыю. Калектыў БДТ-1 фармаваўся з актэраў і актрыс розных дзеючых тэатральных груп; асаблівую ролю адводзяць трупам Першага таварыства драмы і камедыі Ігната Буйніцкага, у тым ліку ягоны ўплыў на фармаванне менавіта прафесійнага тэатра (Аляхновіч 1924; Дыла 1981). Акрамя таго адкрыццё новага тэатра адбылося ў будынку Мінскага гарадскога тэатра, дзе да гэтага размяшчаліся Беларускі тэатр, Беларускі пралетарскі тэатр, Беларускі савецкі тэатр. То-бок БДТ-1 не быў «першы». Гэтая тэза Няфёда крытыкавалася яшчэ падчас абмеркавання яго манаграфіі «Беларускі тэатр: нарыс гісторыі» ў 1959 годзе («З працягу абмеркавання кнігі Няфёда» 1959: 6). З іншага боку, «падзеі» ў беларускім тэатры адбываліся і да верасня 1920 года. Напрыклад, 6 лютага 1920 года на сцэне Латышкага клуба ў Віцебску ў межах вечара, прысвечанага дэкларацыі мастацкай суполкі УНОВІС (Сцвярджалнікі новага мастацтва; з рас. Утвердители нового искусства) Народнай мастацкай вучэльні, адбыліся прэм'еры оперы «Перамога над сонцам» Веры Ермалаевай і «Супрэматычнага балету» Ніны Коган (Котович 2020: 6–14). Гэтыя выбітныя перформансы, як і ў прынцепах тэатральная дзейнасць Віцебскай мастацкай вучэльні, аказаліся выкрасленымі з гісторыі новага беларускага тэатра. Хоць яны маглі б пакласці пачатак яшчэ адной версіі гісторыі тэатра ў Беларусі, якую я і паспрабую ўявіць у межах гэтага артыкула³. Мэта палягае не ў тым, каб замяніць адну «гісторыю» на «іншую». Наадварот, мне хацелася б праблематызаваць спробу стварэння любога ўніверсальнага наратыву, які спрашчае, аб'ядняе і не дае магчымасць расказаць гісторыю складана.

У сваіх разважаннях я буду абапірацца на дэкаланіяльную тэорыю як на адзін са спосабаў агульнай дэцэнтралізацыі/правінцыялізацыі гісторыі сусветнага тэатра, наратыву якой будаваўся на гісторыях буйных дзяржаў (імперый) з «вялікай» культурнай традыцыяй. Напрыклад, аснову для такога ўніверсальнага распаведу складаюць гісторыі нямецкага, польскага, рускага, французскага ці брытанскага тэатраў. Але якім чынам у гэтую мадэль, у тым ліку сучасную сітуацыю, упісваюцца беларускі, славенскі, балгарскі, латвійскі ці эстонскія тэатры? Гэта нават не ўлічваючы культурныя кантэксты, напрыклад, краін Лацінскай Амерыкі ці Афрыкі.

3 У межах гэтага артыкула я не звяртаюся да «спрэчак» аб культурнай прыналежнасці Віцебскай народнай мастацкай вучэльні, якую расейскія і замежныя даследчыцы і даследчыкі адносяць да «рускага авангарду». Я разглядаю гэты феномен як неад'ёмную частку культурнага наратыву Беларусі, а дакладна, як кропку адліку для авангарду ў Савецкай Беларусі, што культурна і тэрытарыяльна не падлягае сумневу (Arcimovich 2024).

Ці прадуктыўна параўноўваць і шукаць уплывы («цэнтра» на «перыферыю»), альбо ёсць сэнс інтэрпрэтаваць з’явы кантэкстуальна і такім чынам даваць голас гісторыям, якія прамаўляюцца тымі, каго ідэнтыфікуюць як «прыгнечаных»? (Elkins 2002; Vlachou 2019). «Прыгнечанасць» у дадзеным выпадку я разумею ў шырокім сэнсе — культурным, палітычным, эпістэмалагічным, то-бок як вынік няроўнага размеркавання ўлады, што ўплывае не толькі на доступ да рэсурсаў, але і на тое, якім чынам тая ці іншая культура аказваецца ўпісаная ў гісторыю.

Метадологія працы абапіраецца на дзве асноўныя катэгорыі — *цела* і *перформанс*. Па пэўных прычынах гэтыя дзве катэгорыі таксама аказаліся «маргіналізаванымі», г. зн. малаістотнымі і незаўважнымі для беларускага тэатразнаўства, якое і да гэтай пары арыентуецца на мадэль драматычнага літаратурацэнтрычнага тэатра. Але менавіта жанр перформанса, які пачаў акрэслівацца ў пачатку XX стагоддзя ў колах авангардных мастакоў і мастачак (Fischer-Lichte 2004), кінуў выклік дамінуючай мадэлі драматычнага тэатра і цалкам змяніў уяўленне пра тэатр у другой палове мінулага стагоддзя (Siegmond 2020). Цела было і ёсць адным з найважнейшых медыя ў мастацтве перформанса. З аднаго боку, менавіта *цела* дазваляе расказаць са сцэны больш, чым хацелі аўтары і выканаўцы (Phelan 1993: 27). З іншага боку, як адзначае Дафна А. Брукс (2008), *цела* выканаўцы становіцца архівам імправізаваных культурных рэакцый на традыцыйныя канструкцыі гэндару, расы і сэксуальнасці, а перформанс артыкулюе магутныя спосабы нязгоды і супраціву, то-бок тэатральныя *целы* ёсць «цялеснай маніфэстацыяй турбулентных часоў» (с. 22).

Гісторыя беларускага тэатра як дэтэктыў

Аўтарам першай афіцыйнай гісторыі беларускага тэатра, апублікаванай у 1959 годзе, лічыцца рускі тэатразнаўца Уладзімір Няфёд, які прыехаў у Беларусь пасля Другой сусветнай вайны і стаў «бацькам» беларускага тэатразнаўства⁴. Спробы пісаць гісторыю ўжо былі, напрыклад, даследаванне «Беларускі тэатр» Францішка Аляхновіча 1924 года. Але з прычыны ідэалагічнага несупадзення праца Аляхновіча і публікацыі іншых аўтараў 1920-х былі «забытыя» (забароненыя), а Няфёд запрошаны ўзначаліць групу

4 Падрабязней пра ролю Няфёда ў канструяванні беларускага тэатразнаўства і гістарыяграфіі гл. Артёмович, Т. (2020); Арцімовіч, Т. (2022).

беларускіх тэатральных крытыкаў, якія павінны былі на заказ беларускай савецкай дзяржавы (з аглядкай на Маскву) распрацаваць «кананічную» мадэль ведаў у галіне тэатра. У выніку цэнтральнай тэзай гэтай версіі гісторыі стала сцвярджэнне аб тым, што беларускі тэатр як феномен абавязаны свайму з’яўленню рускаму тэатру і культуры (Няфёд 1954: 7–8).

Гэтая мадэль не фармавалася сама па сабе, а абпіралася на агульныя «гістарычныя» тэзісы, якія былі апублікаваныя ў «Бальшавіку Беларусі» ў 1948 годзе і ляглі ў аснову першай «Гісторыі Беларусі», якая выйшла ў 1954 годзе. Вось некаторыя з іх: «1) гісторыя эксплуатацыі беларускага народа літоўскімі князямі і польскімі панамі XIV–XVIII стст.; [...] 3) адсталасць гарадскога жыцця Беларусі ў XV і XVI стст. і абвяржэнне тэорыі “залатога стагоддзя”; [...] 7) “прагрэсіўная місія” Расеі ў справе “вызвалення” Беларусі ад ярма літоўскіх феадалаў і польскіх паноў; [...] 10) “прагрэсіўны характар” уз’яднання Беларусі і Украіны з Расеяй — у першую чаргу, з пункту гледжання гаспадарчага развіцця і росту гарадоў». Як адзначае нямецкі гісторык Райнэр Лінднэр (2005), «прадэманстраванае тут бачанне гісторыі ставіла беларускія тэрыторыі ў “прагрэсіўную” сістэму ўзаемаадносін з Расеяй» (с. 333). Акрамя таго, «найважнейшыя інтэрпрэтацыйныя схемы [...] падаваліся Масквой» (там жа: 342). І вось як выглядала апісанне гісторыі беларускага тэатра ў накідах Няфёда ў 1950 годзе: «Беларусь была пад прыгнётам літоўска-польскіх князёў і магнатаў, якія бязлітасна распраўляліся з усялякімі праявамі беларускай культуры. У канцы XVIII ст. Беларусь увайшла ў склад Расеі. Гэта мела вядомае прагрэсіўнае значэнне ў эканамічных і палітычных адносінах. Як следства гэтага, ужо ў сярэдзіне XIX ст. у Беларусі з’яўляецца прафесійная драматургія» (Нефед 1950: 3). Паводле версіі Няфёда, п’есы «Пінская шляхта» і «Залёты» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча былі напісаныя пад непасрэдным уплывам Мікалая Гоголя і Аляксандра Сухава-Кабыліна, а «Паўлінка» і «Раскіданае гняздо» Янкі Купалы з’яўляюцца прамымі спадкаемцамі творчасці М. Горкага (тамсама).

Практычна ў гэты ж час у 1955 годзе ў Нью-Ёрку ў рамках гранту праграмы Research Program on the U.S.S.R. на англійскай мове выйшла манаграфія Уладзіміра Сядуры «Беларускі тэатр і драма»⁵.

5 Уладзімір Сядура (псеўданімы: Уладзімір Глыбінны; Кастусь Старажоўскі) нарадзіўся ў Мінску ў 1910 годзе. У канцы 1920-х пісаў пра беларускіх літаратараў. У 1931 годзе стаў сябрам Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў. Быў арыштаваны ў 1933 годзе, высланы на тры гады ў Сібір. Пасля вяртання, утойваючы судзімасць, спачатку паступіў у Маскоўскі ўніверсітэт, затым зноў збег і ў 1938 годзе паступіў у Ленінградскі педагагічны

Менавіта гэтую кнігу трэба акрэсліваць як храналагічна першую фундаментальную працу ў галіне гістарыяграфіі і аналізу беларускага тэатру ад вытокаў і да пачатку 1950-х. Акрамя таго, кніга змяшчае факты і імёны, доўгі час «невядомыя» ў Беларусі (па ідэалагічных прычынах, бо шмат хто з драматургаў і рэжысёраў быў рэпрэсаваны ў 1930-я гады), а таксама прапануе зусім іншую перспектыву на працэсы, якія адбываліся ў беларускім тэатры пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Ці ведаў Няфёд і іншыя савецкія крытыкі пра выданне манаграфіі Сядуры? Прамых звестак няма. Можна меркаваць, што гэтая кніга магла паскорыць з’яўленне манаграфіі Няфёда «Беларускі тэатр. Нарыс гісторыі», якая выйшла ў 1959 годзе, хаця, паводле запісак аўтара, яе падрыхтоўку ён пачаў яшчэ да вайны. Магчыма, прычынай адтэрміноўкі выхаду кнігі былі бюракратычныя затрымкі. Па-першае, зацягваўся працэс выдання агульнай «Гісторыі Беларусі», па-за кантэкстам якога немагчыма было мадэляваць іншыя гістарычныя наратывы. Кніга пісалася на працягу ўсяго пасляваеннага дзесяцігоддзя, яе прымалі на некалькіх узроўнях, а фінальную рэцэнзію давалі маскоўскія гісторыкі. Толькі пасля канчатковай ухвалы ў Маскве выхад «Гісторыі Беларусі» стаў магчымым (Лінднэр 2005: 327–339). Па-другое, падобныя «акты-прыёмкі» маглі адбывацца і з кнігай «Беларускі тэатр. Нарыс гісторыі», рэдактарам якой выступаў савецкі тэатразнавец Г. Гаян, які ўзначальваў аддзяленне гісторыі тэатра народаў СССР у толькі што створаным Інстытуце гісторыі мастацтваў АН СССР у Маскве.

Нягледзячы на больш менш падобную структуру абедзвюх версій (фактычна гісторыя прафесіянальнага беларускага тэатра пачынаецца пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і расказваецца праз дзейнасць БДТ-1, БДТ-2, БДТ-3), фундаментальным адрозненнем манаграфій Няфёда і Сядуры з’яўляецца перспектыва, з якой аўтары мадэлююць гэтую гісторыю. Калі савецкі крытык канструюе наратывы «перыферыі», якая была падпарадкаваная «цэнтру» (рускай культуры), то версія беларуска-амерыканскага даследчыка арыентаваная на Еўропу (беларускі тэатр як частка еўрапейскай культуры) з адначасовым выбудоўваннем мадэлі ўнікальнай культурнай сітуацыі. У адрозненні ад Няфёда, версія Сядуры сцвярджае

ўніверсітэт ім. М. Пакроўскага. Абараніў дысертацыю ў Мінску ў 1941 годзе. Арыштаваны зноў у 1942 годзе, але ўцёк у акупаваны Мінск. У 1943 годзе падрыхтаваў да публікацыі кнігі «Беларускае мастацтва», «Жыве Беларусь», «Беларускі тэатр», якія не выйшлі. У 1944 годзе пераехаў у Германію. З 1951 года і да смерці (1997) жыў у ЗША, з 1959 года ўзначальваў кафедру сучасных моў і рускай літаратуры ў Школе гуманітарных навук Рэнселерскага політэхнічнага інстытута ў Тройі.

самастойны наратыў беларускага тэатра, які дагэтуль увесь час апісваўся ў цеснай сувязі з рускім альбо польскім тэатрамі. На яго думку прыйшоў час, калі беларускія даследчыкі «павінны вылучыць гісторыю беларускага тэатра як самастойную дысцыпліну» (Seduro 1955: xix). У прадмове да гэтага выдання амерыканскі прафесар Эрнэст Дж. Сіманс адзначае:

Як удзельнік і назіральнік апісаных падзей, праф. Сядура ў сваёй кнізе апісвае спробу рэалізацыі, пад уплывам Рэвалюцыі, цудоўнай мары беларускай культуры аб нацыянальным тэатры і драме, мары, якая неўзабаве ператварылася ў кашмар умяшання, пераследу і рэпрэсій з боку Камуністычнай партыі, якая ў канчатковым рахунку ўсе культурныя маніфестацыі ў нацыянальных рэспубліках прывяла да адпаведнасці канонам, створаным у Крамлі (тамсама: viii–ix).

Як ужо адзначалася, у савецкай версіі адсутнічае вялізная колькасць імёнаў, звязаных з беларускім тэатрам гэтага перыяду, а таксама выпадае авангарднае мастацтва і яго ўплыў на беларускі мастацкі кантэкст. У першую чаргу, гаворка ідзе пра феномен рэвалюцыйнага тэатра, які быў арыентаваны на тэатральную мадэль, распрацаваную рускім рэжысёрам Усеваладам Меерхольдам на мяжы 1910–1920-х. Гэтая мадэль стала кананічнай для ўсіх рэспублік Савецкага саюза на дзесяцігоддзе. Але калі Няфёд апісвае 1920-я гады бегла і павярхоўна («забываючы» ўсе спектаклі, якія пазней былі названыя «фармалісцкімі»), то Сядура згадвае феномен рэвалюцыйнага тэатра, але акрэслівае яго як экспансію беларускай культуры (Seduro 1955: 68)⁶. Такая тэатральная мадэль, на яго думку, адносілася толькі да рускага тэатра і была для тутэйшага культурнага кантэксту «другаснай». Паводле яго слоў, першачарговай задачай беларускай культуры ў тыя гады было вынаходніцтва нацыянальных форм, што знайшло сваё ўвасабленне ў мадэлі сінтэтычнага тэатра, якая абапіралася на псіхалагічныя (рэалістычныя) прынцыпы. Крытычны падыход Сядуры да рэвалюцыйнага мастацтва тлумачыцца яго нацыянальна арыентаваным поглядам на мастацтва. Тэатр ён лічыў сродкам развіцця і канстрування нацыянальнага ўяўлення і «яго непасрэдныя задачы

6 Гэтая ідэя пазней паўтаралася іншымі мастацтвазнаўцамі і тэатразнаўцамі, што на дзесяцігоддзі «адлучыла» беларускае мастацтва ад авангарду 1920-х. Гл. напрыклад, сцвярджанне Уладзіміра Мальцава (2008) аб тым, што рускія мастакі, якія прыежджалі ў Беларусь, выкарыстоўвалі «сцэны нацыянальных акраін [...] для распаўсюджвання сваіх ідэй» (с. 222).

[...] былі звязаныя з нацыянальнай [у палітычным сэнсе] культурай» (тамсама: 67). Такім чынам, ягоная «версія» гісторыі і тыя акцэнтны, якія ён расстаўляў, прадстаўляюць сабой таксама канвенцыянальную ідэалагічную праграму, таму што прасоўваюць і станоўча ацэньваюць толькі тыя тэатральныя мадэлі, якія могуць выконваць пэўныя ідэалагічныя функцыі, у дадзеным выпадку канструяванне нацыянальнай культуры⁷. Напрыклад, Сядура высока ацэньваў такія спектаклі як «Кастусь Каліноўскі» (аўтар і рэжысёр Я. Міровіч, афармленне О. Марыкса; быў пастаўлены ў традыцыях псіхалагічнага тэатра) і крытычна ставіўся, напрыклад, да «фармалісцкіх» эксперыментаў Льва Літвінава (Арцімовіч 2022).

Але цікаўнасць тут, у першую чаргу, выклікаюць не гэтыя дзве розныя асновы для канструявання гісторыі беларускага тэатра, бо акурат вытокі гэтых адрозненняў паміж падыходамі Няфёда і Сядуры зразумелыя і тлумачацца рознымі ідэалагічнымі праграмамі. Пасля распаду Савецкага саюза наратыў Няфёда быў перагледжаны; гаворка збольшага ішла пра вяртанне імёнаў і выкрэсліванне бальшавіцкіх ідэалагічных устаноў. Але фундаментальна ягоная мадэль засталася і працягвае з'яўляцца «ўзорнай» для новых публікацый пра беларускі тэатр, якія за аснову бяруць тую ж структуру (БДТ-1, БДТ-2 і БДТ-3) і перспектыву напісання праз катэгорыю «нацыянальнага» замест ранейшай «сацыялістычнае» (Масквін 2016; Смольскі 2012).

У гэтых новых версіях, гэтак жа як і ў старых, тэатральныя эксперыменты УНОВІС (а акрамя вышэйназваных перформансаў пры вучэльні дзейнічала тэатральная студыя пад кіраўніцтвам Веры Ермалаевай) таксама не згадваюцца. Адна з прычын палягае ў тым, што гэтыя працы былі створаныя мастакамі па-за канвенцыянальнай прасторай тэатра, а значыць, яны не разглядаюцца як «сур'ёзныя» ці «сапраўдныя» тэатральныя пастаноўкі (як і перформансы мастакоў і мастачак ужо ў познесавецкай Беларусі, аб чым я буду гаварыць ніжэй). З іншага боку, тэатральная дзейнасць УНОВІС не супадала з ідэалагічнымі ўстаноўкамі ні савецкага тэатразнаўства (арыентацыя на праграмы сацыялістычнага і пралетарскага

7 Тут яго падыход супадае з агульнай канцэпцыяй мадэлі беларускага мастацтва, прапанаванай мастацтвазнаўцам Мікалаем Шчакаціхіным у 1920-я, якая абапіралася на ідэю «беларускага нацыянальнага мастацкага стылю». У гэтай мадэлі не знаходзілася месца авангарднаму мастацтву. Шчакаціхін (1929) сцвярджаў, што ў беларускім мастацтве няма месца левому (авангарднаму) мастацтву, а мастакі груп Шагала і Малевіча Віцебскай мастацкай школы былі «рускімі выпадковымі мастакамі». Увогуле «нацыянальнае» даследчык звязваў з этнічна беларускім, што вельмі звужала поле беларускага мастацтва (с. 13).

тэатра), ні нацыянал-арыентаваных гісторыкаў (як праява «чужога» беларускаму нацыянальнаму дыскурсу мастацтва). У выніку, замест аднаго ідэалагічна звужанага наратыву гісторыі паўстаў другі — хоць з ідэалагічнай перспектывы іншы, але гэтак жа звужаны і «выбіральны».

«Перамога над сонцам» В. Ермалаевай
і «Супрэматычны балет» Н. Коган

6 лютага 1920 года на сцэне Латышкага клуба ў Віцебску адбыўся адмысловы вечар, прысвечаны дэкларацыі мастацкай суполкі УНОВІС, які завяршаўся «спектаклем-мітынгам» «Перамога над сонцам» Веры Ермалаевай і «Супрэматычным балетам» Ніны Коган. Згадваючы гэтыя спектаклі, даследчыкі і даследчыцы звычайна засяроджваюцца толькі на гістарычных перадумовах оперы «Перамога над сонцам», якая звязаная з аўтарамі першай версіі 1913 года ў Пецярбургу. Першапачаткова спектакль быў створаны Аляксеем Кручоных (лібрэта), Велямірам Хлебнікавым (пралог), Міхаілам Мацюшыным (музыка), Казімірам Малевічам (візуалізацыя, сцэнаграфія і касцюмы), а вечар яго прэм'еры вызначаецца як важны момант для рускага футурызму (Clark, 2010: 38). Аднак, нягледзячы на агульную задачу рэканструкцыі першай версіі, віцебскую пастаноўку трэба лічыць унікальнай падзеяй. Опера была створаная па тэксце Кручоных і Хлебнікава, але выкананая без музыкі (з-за адсутнасці спевакоў) з новай сцэнаграфіяй і касцюмамі Ермалаевай (Малевіч распрацаваў толькі фігуру Футурыста Асілка). Ермалаева таксама кіравала працэсам канцэптуалізацыі і рэпетыцыямі са студэнтамі школы, якія выступілі і акцёрамі, і дэкаратарамі пастаноўкі. Невядома, чаму Малевіч не ўзяў на сябе ролю рэжысёра, а даручыў спектакль Ермалаевай. Ідэя паўтарыць оперу, верагодна, узнікла падчас абмеркавання таго, якім чынам больш заўважна заявіць пра УНОВІС. Малевічу патрэбна была такая ж «гучная» падзея, як прэм'ера 1913 года. Хоць часу на падрыхтоўку было няшмат, Ермалаева справілася. Але гэта быў іншы спектакль з іншымі — аўтаркай, структурай, выканаўцамі і, што больш важна, месцам і гістарычным і культурным кантэкстам.

«Супрэматычны балет» Ніны Коган увогуле практычна «забыты» і недаацэнены даследчыкамі. Хоць гэты перформанс адыграў асаблівую ролю не толькі ў гісторыі авангарду. Напрыклад, паводле даследчыцы Святланы Уланоўскай, гэта быў пачатак новага беларускага танца, таму што перформанс сцвярджаў «новуую візуальную эстэтыку [як] сінтэз візуальнага і фізічнага тэатра»

(Ulanovskaya, 2016). Фактычна гэта адзінкавая спроба ўпісаць перформанс менавіта ў беларускі тэатральны дыскурс, калі тэатр разумеецца ўжо не толькі ў катэгорыях інсцэніроўкі драматычнага тэксту, а як пэўная сітуацыя, альбо прастора для [цялеснага] досведу паміж выканаўцамі і глядачамі (Siegmund 2020)⁸.

Прычын, па якіх балет быў «страчаны», можа быць некалькі. Па-першае, цень Малевіча зрабіла твор Коган (як і Ермалаевай) менш «каштоўным», як быццам важна было не тое, што яна зрабіла, а чыёй паслядоўніцай яна была. Па-другое, не засталося рэцэнзій і сведчанняў пра прэ'меру, калі не лічыць згадак у анонсах і нататках мастачкі. У адзінай рэцэнзіі на той вечар «Віцебскія Бутэдляне» ад 2 лютага 1920 г. «Супрэматычны балет» нават не згадваецца. Адзіным спосабам рэканструкцыі спектакля застаецца афіша, эскізы Коган і сцэнарый балета, надрукаваныя ў першым нумары альманаха «УНОВІС» (Коган 2010: 15). Яшчэ адной прычынай можна назваць канвенцыянальнасць тэатра, калі такія перфарматыўныя працы як «Перамога над сонцам» і «Супрэматычны балет» не распазнаваліся як тэатр, дамінуючая мадэль якога арыентавалася на драматургію і псіхалагізм (міметычны прыныцп).

Тым не менш, калі ўявіць сабе менавіта гэтыя дзве пастаноўкі як храналагічны пачатак новага паслярэвалюцыйнага беларускага тэатра, то гэта дазволіць не толькі перагледзець панятка «традыцыя», але і «эксперымент», да якога звычайна адносяць акурат падобныя мастацкія практыкі. Такі падыход можа цалкам змяніць іерархічны характар гісторыі беларускага тэатра, якая дзесяцігоддзямі абаяралася на дзейнасць драматычных тэатраў, ігнаруючы, напрыклад, тэатральныя перформансы мастакоў і мастачак у 1980–1990-х ці літаратурна-мастацкай суполкі «Бум-Бам-Літ» у 1990-я (Арцімовіч і Клінаў 2014; Лепішава et al. 2023). Трэба зазначыць, што спектаклі мастакоў і мастачак, а таксама літаратараў познесавецкай і постсавецкай Беларусі арыентаваліся ўжо не на тэкст (хоць тэксты і гучалі), але на цялеснасць, акцэнт на якой і павінен быў стаць маніфестам для новага беларускага тэатра.

Цела-перформанс

Такім чынам, калі за кропку адліку для «традыцыйнага» новага беларускага тэатра, то–бок таго, што адсылае да «памяці», а не да

8 «Супрэматычны балет» згадваецца толькі ў кантэксце гісторыі Віцебскай мастацкай вучэльні і УНОВІС. Першая і адзіная рэканструкцыя адбылася ў Віцебску ў 2003 годзе і так і засталася вельмі «лакальнай» падзеяй.

«мадэрнасці», узяць менавіта «Перамогу над сонцам» і «Супрэматычны балет», якія былі арыентаваныя на дэканструкцыю дамінуючага тэатральнага канону, то акурат тыя спектаклі, якія звычайна ў беларускім сучасным тэатразнаўстве апісваюцца як «альтэрнатыўныя» ці «эксперыментальныя», становяцца «традыцыйнымі». Паняткам «эксперымент» можна маніпуляваць гэтак жа, як і «традыцый», выкарыстоўваючы яго для ўтварэння розных іерархічных мадэляў. Калі «традыцыя» адсылае да дамінавання, то «эксперымент» у пэўным сэнсе азначае маргіналізацыю, то-бок адмову ў доступе да рэсурсаў (Arcimovich 2013).

Разважаючы пра розныя мадэлі тэатра ў Беларусі ў 1920-я гады, Сядура падкрэслівае палітычны характар барацьбы за стыль і форму ў беларускім тэатры, якая, з майго пункту гледжання, была таксама барацьбой за рэпрэзентацыю пэўнага цела на сцэне (як цялеснай маніфестацыі). Але калі для мастакоў і мастацка зварот да перформанса як жанру стаў сродкам вызвалення ад тэатральнага «канона» і здзяйснення рэвалюцыі ў мастацтве, то для крытыкаў гэта стала нагодай для маргіналізацыі і «выкрэслівання» гэтых прац з гісторыі тэатра. З канца 1970-х — пачатку 1980-х, менавіта мастакі і мастачкі альтэрнатыўнай мастацкай нонканфармісцкай сцэны ў Беларусі пачынаюць звяртацца да жанру перформанса. Вядома, што ў 1986 годзе ў зале кінатэатра «Піянер» (па іншай версіі на малой сцэне Купалаўскага тэатра) мастак Алесь Родзін разам з Алесем Тарановічам і Ігарам Ермаковым у рамках сваёй выставы зладзілі перформанс «Нехта паваліўся». Прыблізна ў гэты ж час Людміла Русава і Ігар Кашкурэвіч запрашалі сваіх сяброў-мастакоў да сябе ў загарадны дом у Яфімаве, дзе яны зладзілі перформансы, прысвечаныя сонцу, агню і супрэматызму. У 1988 годзе ў Віцебску ў рамках выставы, прысвечанай Казіміру Малевічу, яны зрабілі знакавы перформанс «Уваскрашэнне Казіміра». У гэтым жа годзе студэнты Мастацкай вучэльні імя Івана Ахрэмчыка зрабілі акцыю «Барыкады» — у знак пратэсту супраць палітыкі дырэктара вучылішча, а таксама кансерватыўнай сістэмы адукацыі. Паралельна іншыя студэнты розных мінскіх ВНУ, якія абазначылі сябе як група «Беларускі клімат», зладзілі спантанныя акцыі на мінскіх вуліцах. А ў 1989 годзе Алесь Пушкін атрымаў свой першы турэмны тэрмін — 2 гады ўмоўна — за арганізацыю перформанса ў гонар 71-й гадавіны Беларускай Народнай Рэспублікі. То-бок актыўны зварот да перформанса менавіта ў мастацкіх колах, пазней у літаратурных і тэатральных, стаў рэакцыяй на сацыяльна-палітычныя зломы і сведчаннем пэўных (эмансіпацыйных) працэсаў у грамадстве.

Але наколькі правамерна разглядаць гэта як адну з магчымых спроб эмансipaцыі беларускага тэатра, калі сам па сабе жанр перформанса адсылае ў першую чаргу да дыскурсу заходніх мастацкіх практык, то-бок можа таксама разглядацца як «экспансія» ўжо заходнім канонам? Але, як прыклады «Перамогі над сонцам» і «Супрэматычнага балету» паказваюць, нараджэнне мастацкіх формаў (якія пазней будуць акрэсленыя як авангард) не належаць пэўнаму культурнаму кантэксту, а з'яўляюцца хутчэй транскультурнымі феноменамі (Harding 2013). Акрамя таго падобная інтэрпрэтацыя акурат узаўляе іерархічную логіку цэнтра і перыферыі, калі перыферыя можа толькі «паўтараць» і «мімікраваць», але не «ствараць» самой. Аналізуючы ўзаемаадносіны паміж мастацкімі авангарднымі дыкурсамі ў Лондане і Дакары, Элізабэт Харні (2010), напрыклад, адзначае,

Еўрапейскія мастакі ў класічным авангардзе часта пазіцыянавалі культурныя артэфакты і практыкі каланізаваных незаходніх «іншых» як матэрыял для сваіх уласных пошукаў рэінтэграцыі або рэканфігурацыі мастацтва і жыцця. Тады лагічна было б спытаць, чаму падобныя прысвойвальныя практыкі з боку нееўрапейскіх мастакоў нельга разглядаць такім жа чынам? (с. 734).

То-бок нават калі жанр перформанса разглядаць як «пазычаны», то ў новай культурнай сітуацыі ён становіцца толькі «матэрыялам» — «спосабам» для ўласных лакальных маніфестацый.

Такім чынам, як будзе выглядаць гісторыя новага беларускага тэатра, напрыклад, калі яе апісваць праз тэатральныя эксперыменты УНОВІС і іншыя пастаноўкі, якія былі выкрасленыя з гісторыі за іх «фармалізм»? Праз познесавецкія перформансы мастакоў і мастачак альбо перфарматыўную падзею «Галандскі архітэктар», пастаўленую і выкананую студэнтамі Мінскай мастацкай вучэльні? Альбо акцыямі і перфарматыўнымі чытаньнямі «Бум-Бам-Літа»? Але, паўтаруся, прапаноўваючы такую альтэрнатыву, мая мэта палягае не ў тым, каб замяніць адну «гісторыю» на «іншую». Наадварот, мне хацелася паспрабаваць уявіць сабе іншыя гісторыі беларускага тэатра, што ёсць, на маю думку, асноўнай задачай дэкаланіяльнага спосабу мыслення.

Права на ўяўленне

Развіваючы канцэпцыю дэкаланіяльнага ўяўлення як альтэрнатыву прагматычнаму спосабу мыслення, Мадзіна Тластанава

і Тэры Флай (2020) спасылаюцца на асаблівую сувязь паміж тымі, каго «каланізавалі», і сцвярдзеннем «мінулае перад намі» (с. 163). Даследчыкі будуць сваю аргументацыю на канцэпцыі дэкаланіяльнай эстэзы (decolonial aesthethis) Тластанавай як больш складанага спосабу мыслення аб (дэ)каланізацыі, якая «пачынаецца з досведу тых, хто не павінен быў мець уяўлення, служачы толькі пасіўнымі аб'ектамі для практыкаванняў уяўлення [так званых каланізатараў]» (тамсама: 164). У гэтым кантэксте эстэза як спалучэнне пачуццёвага (эстэтыка) і рацыянальнага (тэза) азначае «механізм стварэння і рэгулявання пачуццяў (адчуванняў), які цесна звязаны з цэлам як інструментам успрымання, пасрэднікам нашага пазнання» (тамсама). На асаблівую функцыю цэла спасылаецца і Вальтэр Мін'ёла, адзначаючы, што дэкаланіяльны даследаванні спасылаюцца, перш за ўсё, на цялесны досвед каланізаваных («субалтэрная перспектыва»), які амаль немагчыма замяніць рацыянальнасцю і інтэлектуалізмам (Mignolo 2012: 162). І ў гэтым сэнсе, вяртаючыся да тэатральнага дыскурсу, пераход ад драматургічнага тэксту (як «канона») да цялеснасці акурат дазваляе выявіць эмансіпацыйны патэнцыял тэатра, а таксама тое, пра што цэла можа расказаць, нават калі не збіралася.

Калі посткаланіяльнасць, як сцвярджае Тластанава (2020), з'яўляецца геапалітычным і геагістарычным станам, то дэкаланіяльны дыскурс — гэта «опцыя, свядома абраная як палітычная, этнічная і эпістэмічная пазіцыянальнасць і кропка ўваходу ў дзейнасць» (с. 165). Посткаланіяльнасць і дэкаланіяльнасць — гэта два «розныя спосабы мыслення і быцця ў свеце» (тамсама); у той жа час яны могуць развівацца побач і перакрывацца адзін з адным. Але менавіта рэжым дэкаланіяльнасці дапамагае парушыць «канвенцыйную» геаграфічную бінарнасць, адкрываючы магчымасці для вытворчасці ведаў грамадствамі, якім да гэтага адмаўлялі ў праве на ўласнае ўяўленне, альбо, як заўважае Валянцін Акудовіч (2023), «ім было забаронена мысліць. І гэтая забарона была татальнай» (с. 4).

Такім чынам, прапанаванае мною «падарожжа» ў адну з магчымых гісторый беларускага тэатра можна разглядаць як правакацыю да акурат сцвярджэння свайго права на ўяўленне — а можа быць і так. Мэтаю ёсць не ўпісацца ў існуючы дамінуючы наратыў сусветнай гісторыі, маўляў, мы такія ж як вы. Але прапанаваць іншыя спосабы мысліць гэтую гісторыю, у цэнтры якой стаіць адмова ад універсальнага наратыву як такога.

References

- Akudovich, V. (2023). *Treba uyavits' Sizifa schastlivym*. Vilnius: Lohvinau. — In Bel.
- [Акудовіч В. (2023). *Трэба ўявіць Сізіфа шчаслівым*. Хронікі беларускага інтэлектуала. Вільнюс: Логвінаў.]
- Aliachnovich, F. (1924). *Bielaruski teatr*. Vilnya: Vydannie Bielaruskaha hramadzianskaha sabrannia. — In Bel.
- [Аляхновіч Ф. *Беларускі тэатр*. Вільня: Выданне Беларускага Грамадзянскага сабрання.]
- Arcimovič, T. (2013). "Independent theatre in Belarus. 1980–2013". In: *Dictionary of Performance Art in Eastern Europe*. Lublin: Eastern European Platform Project Performance Art.
- Arcimovich, T. (2020). *Belarusskij eksperymentalnyj teatr v period ottepeli. Mezhdru modernizmom i avangardom*. Vilnius: European Humanities University. — In Rus.
- [Арцімовіч, Т. (2020). *Беларускі эксперыментальны тэатр в перыод оттепели. Между модернизмом и авангардом*. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет.]
- Arcimovich, T. (2022). *Spyektakl' Pawlinka (1944–2021) L'va Litvinava yak prastora barats'by za pamyać*. *Studia Białorutenistyczne* 16: 159–175. — In Bel.
- [Арцімовіч, Т. (2022). *Спектакль Паўлінка (1944–2021) Льва Літвінава як прастора барацьбы за памяць*. *Studia Białorutenistyczne* 16: 159–175.]
- Arcimovich, T. (2024). *Vitebsk as a 'Third Space' of Belarusian Avant-garde*. In: Kosiński, D., ed. *A Lexicon of the Central-Eastern European Interwar Theatre Avant-garde*. Warsaw: The Zbigniew Raszewski Theatre Institute in Warsaw; Performance Research Books: 153–162.
- Arcimovich, T. i Klinau, A. red. (2014). *Minsk. Non-kanfarmizm 1980-kh*. Minsk: Lohvinau. — In Bel.
- [Арцімовіч, Т. і Клінаў, А. рэд. (2014). *Мінск. Нон-канфармізм 1980-х*. Мінск: Логвінаў.]
- Babkova, V., Yaromina, K., Yermalovich-Dashchynski, Dz., Yarmalinskaya V., Maskvin, A. (2020). *Historyya Kupalawskaha teatra. Epokha. Horad. Lyudzі*. Minsk: Vyelarus'. — In Bel.
- [Бабкова, В., Яроміна, К., Ермаловіч-Дашчынскі, Дз., Ярмалінская В., Масквін, А. (2020). *Гісторыя Купалаўскага тэатра. Эпоха. Горад. Людзі*. Мінск: Беларусь.]
- Brooks, D. A. (2008). *Bodies in Dissent: Spectacular Performances of Race and Freedom*. Durham: Duke University Press.
- Clark, K. (2010). *Petersburg: Crucible of Cultural Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dyla, J. (1981 [1961]). *Pyershy prafyesyiny teatr*. In: *Tvory*. Minsk: Mastackaya litaratura. — In Bel.
- [Дыла, Я. (1981 [1961]). *Першы прафесійны тэатр*. В: Дыла, Я. *Творы*. Мінск: Мастацкая літаратура.]
- Elkins, J. (2002). *Stories of Art*. New York: Routledge.
- Harding, J. M. (2013). *The Ghosts of the Avant-Garde(s): Exorcising Experimental Theater and Performance*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Harney, E. (2010). *Postcolonial Agitations: Avant-Gardism in Dakar and London*. *New Literary History*, Vol. 41, No. 4: 731–751.

- Kogan, N. (2010). *Suprematicheskiiy balet*. In: Malevich. *Klassicheskiy avangard* 12. Minsk: Ekonompress: 15. — In Rus.
- [Коган, Н. (2010). Супрематический балет. В: Малевич. *Классический авангард* 12. Минск: Экономпресс: 15.]
- Kotovich, T. (2020). *UNOVIS. Utverditeli novogo iskusstva*. Minsk: Belarus'. — In Rus.
- [Котович Т. (2020). УНОВИС. Утвердители нового искусства. Минск: Беларусь.]
- Lyepishava, A., Vishnyou, Z. i Zhybul', V., red. (2023). *Nyetuteyshyya: Reversion. Byelaruskaya ekspyerymental'naya dramaturhiya*. Zürich: Diaphanes. — In Bel.
- [Лепішава, А., Вішнёў, З. і Жыбуль, В., рэд. (2023). *Нетутэйшыя: Reversion. Беларуская эксперыментальная драматургія*. Цюріх: Diaphanes.]
- Lindner, R. (2005). *Historyki i wlada: natsyyatvorchy pratses i historychnaya navuka w Byelarusi XIX–XX st.* Sankt-Pyetsyarburh: Nyewski prastsyah. — In Bel.
- [Лінднер, Р. (2005). *Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная навукa ў Беларусі XIX–XX ст.* СПб: Неўскі прасцяг.]
- Maltsev, V. (2008). *Russkiy avangard i formirovaniye natsional'nykh traditsiy (Stsenografiya belorusskikh teatrov 1920–kh godov)*. V: *Avangard i teatr 1910–1920–kh godov*. Moskva: Nauka: 221–279. — In Russ.
- [Мальцев, В. (2008). *Русский авангард и формирование национальных традиций (Сценография белорусских театров 1920-х годов)*. В: *Авангард и театр 1910–1920-х годов*. Москва: Наука: 221–279.
- Maskvin, A. (2016). *Byelaruski teatr 1920–1930–kh: adabranaya pam'yats'*. Vil'nya: Lohvinau. — In Bel.
- [Масквін, А. (2016). *Беларускі тэатр 1920–1930-х: адабраная памяць*. Вільня: Логвінаў.]
- Mignolo, W. D. (2012). *Local Histories/Global Designs*. Princeton: Princeton University Press.
- Nefed, V. (1950). *Vystupleniye o sostoyanii teatrovedeniya i teatral'noy kritiki v Belorussii*. Belarusian State Museum-Archive Literature and Art, f. 471, op. 1, d. 82, l. 2–3. — In Russ.
- [Нефед, В. (1950). *Выступленіе о состоянии театроведения и театральной критики в Белоруссии*. Беларусский государственный музей-архив литературы и искусства, ф. 471, о. 1, д. 82, л. 2–3.]
- Nyafyod, U. (1954). *Shlyakh byelaruskaha dramatychnaha teatra*. Minsk: Dzyarzhawnae vydavyetstva BSSR. — In Bel.
- [Няфёд, У. (1954). *Шлях беларускага драматычнага тэатра*. Минск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР.]
- Nyafyod, U. (1959). *Byelaruski teatr: narys historyi*. Minsk: Vydavyetstva Akademii navuk. — In Bel.
- [Няфёд, У. (1959). *Беларускі тэатр: нарыс гісторыі*. Минск: Выдавецтва Акадэміі навук.]
- Phelan, P. (1993). *Unmarked. The Politics of Performance*. London: Routledge.
- Seduro, V. (1955). *The Byelorussian Theater and Drama*. New York: Research Program on the U.S.S.R.
- Siegmund, G. (2020). *Theater- und Tanzperformance: zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Shchakatsikhin, M. (1929). *Suchasnaye byelaruskaye mastatstva. U: Suchasnaye byelaruskaye mastatstva*. Minsk: Inbyelkult': 9–14. — In Bel.

- [Шчакаціхін, М. (1929). Сучаснае беларускае мастацтва. У: *Сучаснае беларускае мастацтва*. Мінск: Інбелкульт: 9–14.
- Shishanov, V. (2010). “Vitebskiye budetlyane” (K voprosu ob osveshchenii teatrl’nykh opytov UNOVISA v Vitebskoy periodicheskoy pechati). V: *Malevich. Klassicheskiy avangard 12*. Minsk: Ekonompress: 57–63. — In Russ.
- [Шишанов, В. (2010). “Витебские бюджетляне” (К вопросу об освещении театральных опытов УНОВИСа в Витебской периодической печати). В: *Малевич. Классический авангард 12*. Минск: Экономпресс: 57–63.]
- Smol’ski, R. and others. (2012). *Byelarusy: Teatral’naye mastatstva*. Minsk: Byelaruskaya navuka. — In Bel.
- [Смольскі, Р. і іншыя. (2012). *Беларусы: Тэатральнае мастацтва*. Мінск: Беларуская навука.]
- Tlostanova, M. (2020). The postcolonial condition, the decolonial option, and the post-socialist intervention. In: Albrecht, M. ed. *Postcolonialism Cross-Examined. Multidirectional Perspectives on Imperial and Colonial Pasts and the Neocolonial Present*. London: Routledge: 165–177.
- Ulanovskaya, S. (2016). New Belarusian Dance: the Beginnings. *The Theatre Times*, 12 July. <https://thetheatretimes.com/new-belarusian-dance-beginnings/>.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Ästhetik des Performativen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fly, T. and Tlostanova, M. (2020). *A New Political Imagination. Making the Case*. Oxfordshire: Taylor & Francis.
- Vlachou, F. (2019). “Notes from the Periphery: History and Methods”. *Visual Resources*, 35, no. 3–4: 193–199.

РАСТЛУМАЧЫЦЬ «УЭСТСПЛЭЙНЕРАЎ»:
ЦІ МОЖА ЗАХОДНІ ДАСЛЕДЧЫК БЫЦЬ
ЭКСПЕРТАМ ПА ЦЭНТРАЛЬНА-УСХОДНЯЙ
ЕЎРОПЕ?

Аляксей Кажарскі

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-145-155>

EXPLAINING THE “WESTSPLAINERS”: CAN A WESTERN SCHOLAR
BE AN EXPERT ON CENTRAL AND EASTERN EUROPE?

© Aliaksei Kazharski

Ph.D., researcher and lecturer, Charles University, Faculty of Social Sciences
U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Czech Republic

E-mail: aliaksei.kazharski@fsv.cuni.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9782-7746>

Abstract: Following the 2022 full-scale invasion of Ukraine, the terms “Westsplaining” and “Westsplainer” gained momentum. They are used as a reaction to commentaries that are delivered by established Western intellectuals who lack proper knowledge of the region. Many people from Central and Eastern Europe, as well as some of their Western colleagues, tend to find such commentaries not only useless but also harmful. Far from being a purely theoretical academic contemplation, this type of commentary uses influential Western media forums to provide policy advice that is often based on false assumptions and projections. At the same time, some Westerners may feel wronged here, as the term “Westsplaining” could sound as a strong attempt to deny them the right to participate in expert debate based solely on their personal background. Without claiming a monopoly on the definition, the author attempts to explain why the term makes sense and how it can be used critically without being reduced to a vulgar *ad hominem*.

Keywords: Belarus, Central and Eastern Europe, knowledge production, Russia, Ukraine, Westsplaining,

Праблемы заходняй экспертызы

Пасля эскалацыі расійскай агрэсіі супраць Украіны да ўзроўню поўнамаштабнага ўварвання ў 2022 годзе тэрміны «ўэстсплэйнінг» (Westsplaining) і «ўэстсплэйнер» (Westsplainer), здаецца, набылі шырокую папулярнасць. Паняткі гэтыя, як відавочна, былі створаныя шляхам зліцця двух ангельскіх слоў, г. зн. West – Захад і explain – тлумачыць. Пошук літаральнага беларускага аналага, мабыць, прывёў бы нас да дзіўных моўных канструктаў кшталту «заходатлумачэння», таму на дадзеным этапе я, бадай, дазволю сабе пакінуць гэтую праблему беларускім філолагам і скарыстаюся адносна новым для беларускай мовы англіцызмам.

Вышэйзгаданыя тэрміны часта выкарыстоўваюць у адказ на каментарыі салідных заходніх інтэлектуалаў, сярод якіх трапляюцца і амерыканскія рэалісты (гл. Dutkiewicz & Smolenski 2023), і нямецкія ідэалісты, і, часамі, нават крытычныя канструктывісты з Ірландыі (Toal 2022). Шмат хто ў рэгіёне, які звычайна называюць Цэнтральна-Усходняй Еўропай, а таксама па-за яго межамі, на Захадзе, лічыць што гэтыя каментарыі не толькі не нясуць ніякай карысці, але з'яўляюцца наўпрост шкоднымі. Звязана гэта ў тым ліку з тым, што каментаванне гэтае не абмяжоўваецца чыста акадэмічнымі ці тэарэтычнымі развагамі. Уся моц заходніх медыяпляцовак выкарыстоўваецца для таго, каб даваць заўвагі і парады, якія часта грунтуюцца на няслушных дапушчэннях і хібных праекцыях.

Трэба, аднак, заўважыць, што некаторыя людзі з заходнім бэкграўндам могуць палічыць выкарыстанне гэтых тэрмінаў несправядлівым, паколькі яны могуць гучаць як спроба забараніць камусьці ўдзел у экспертных дыскусіях выключна на падставе асабістага бэкграўнду. Гэта, безумоўна, трэба браць да ўвагі. Вядома ж, я не прэтэндую на манаполію ў тым, што датычыцца дэфініцыі «ўэстсплэйнінгу». Тым не менш, я паспрабую растлумачыць, чаму, на маю думку, гэты тэрмін мае права на існаванне і як ім можна карыстацца без таго, каб не абрынуцца на ўзровень банальнага *ad hominem*.

Ад мэнсплэйнінгу да ўэстсплэйнінгу: як нарадзілася портманто

Відавочна, што тэрмін «уэстсплэйнінг» быў утвораны па аналогіі з «мэнсплэйнінгам» (англ. mansplaining). Апошні таксама вынайшлі колькі гадоў таму, каб пазначыць супадзенне дзвюх рыс у мужчынскіх паводзінах: маскулінай самаўпэўненасці і неразумення

праблем, з якімі сутыкаюцца жанчыны (Solnit 2012). Тэрмін звычайна дастасоўвалі да выпадкаў, у якіх мужчына спрабаваў у аўтарытатывунай манеры патлумачыць жанчыне штосьці, што яна і так ведае лепш за яго (Rothman 2012).

У прынцыпе, тэрмін можна разглядаць як частку значна больш шырокай тэндэнцыі ў крытычнай думцы, якая патрабуе ад нас рэфлексаваць над асабістым бэкграўндам удзельнікаў дыскусіі, прычым перш за ўсё над сваім уласным бэкграўндам, і задумвацца пра тое, як гэты бэкграўнд можа паўплываць на індывідуальнае бачанне свету. На сённяшні дзень, шмат хто ў сучасных сацыяльных навукх надае вялікае значэнне т. зв. *пазіцыянальнасці* (англ. *positionality*) даследчыкаў. Трэба адзначыць, што ўплыў т. зв. крытычнай тэорыі на даследаванні ў галіне сацыяльных навук не заўжды прыносіў станоўчыя вынікі, паколькі постмадэрнісцкая рэлятывізацыя эпістэمالогій акром іншага спрыяла і ўзмацненню ідэалагічнага ціску ў акадэмічным асяродку. Гэта, кажучы мякка, не заўжды вяло да падвышэння якасці акадэмічных дыскусій і апублікаваных навуковых тэкстаў (Mounk 2018; Morthorst Rasmussen 2020).

Акром таго, па-за межамі акадэмічнай «вежы са слановай косці», тэрміны кшталту мэнсплэйнінг ці ўэстсплэйнінг могуць быць лёгка выкарыстаныя як зброя, накіраваная не супраць аргументаў чалавека, а супраць яго асобы. Анлайн-абмеркаванні, напрыклад, добра паказваюць нам, што шмат людзей хутчэй нязвольна ўстаяць перад спакусай *argumentum ad hominem*.

Тым не менш, нам было б варта памятаць і пра заповіт Дэльфійскага аракула: γνῶθι σαυτόν, г. зн. *спазнай сябе самога*. Узгадайма, што ён на тысячагоддзі старэйшы за любую постмадэрнісцкую крытычную тэорыю, і таму, у рэшце рэшт, рэфлексія над сабой і над уласнымі абмежаваннямі выглядае надзвычай карысным заняткам.

«Уэстсплэйнінг» — гэта
пра асабісты бэкграўнд?

Адразу спойлер: *не*, зусім не абавязкова.

Выкарыстанне тэрміну «мэнсплэйнінг», які быў тым самым першапачатковым портманто — г. зн. новым словам, утвораным з двух іншых слоў, — у прынцыпе, можна часткова абгрунтаваць і наступным чынам. Акром розніцы ў сацыяльных ролях паміж мужчынамі і жанчынамі, якая часам можа быць даволі значнай,

гендарныя адрозненні таксама маюць свае карані ў досведзе, які можна лічыць, так бы мовіць, экзистэнцыйным і неперадавальным. Сюды трапляе, напрыклад, боль, які адчувае жанчына падчас нараджэння дзіцяці.

Аднак, у нашым выпадку мы маем справу з культурнымі адрозненнямі, якія, на шчасце, ніяк не звязаныя з біялогіяй. Нягледзячы на тое што даводзяць прыхільнікі Самюэля Хантынгтана і псеўда-навукавай канцэпцыі «сутыкнення цывілізацый», культурныя адрозненні можна пераадолюваць — хоць гэта і не адбываецца лёгка і бесклапотна, а часта вымагае значную колькасць часу і інтэлектуальнай працы.

Таму пытанне пра тое, ці можа «заходнік» быць экспертам па Цэнтральна-Усходняй Еўропе ці якімсьці іншым рэгіёне, відавочна мае рытарычны характар. Асабіста кажучы, маім улюбёным прыкладам заўжды быў нарвежскі даследчык міжнародных адносін Івер Б. Нойман (Iver B. Neumann). Яго даследаванні сувязяў паміж расійскай ідэнтычнасцю і знешняй палітыкай, на мой густ, прынамсі, сведчаць пра больш глыбокае разуменне праблематыкі, чым тое, якое даступнае шмат каму з расійцаў (Neumann 2017). І калі хутка агледзецца навокал, то ў поле зроку адразу трапляе многа падобных людзей, у т. л. Андрэас Умланд (Andreas Umland) ці Цімаці Снайдэр (Timothy Snyder), чые засцярогі пра ўздых фашызму ў Расіі мы, мабыць, не слухалі з належнай увагай, а таксама і цудоўная паліглотка Марсі Шор (Marcy Shore), і бліскучая эрудытка Марлен Ляруэль (Marlène Laruelle) — і гэта толькі пара сусветнавадомых імёнаў у спісе, які можна было б працягваць досыць доўга.

Разам са шматлікімі іншымі заходнімі даследчыкамі, гэтыя людзі рэгулярна даказваюць нам, што іншы культурны бэкграўнд можа быць не перашкодай, а наадварот, выгодай. Аджа ён дапамагае нам пераадолець феномен т. зв. *слепаты на сваё*¹ (англ. home blindness, шведск. hemmablind), г. зн. няздольнасці заўважаць рэчы, да якіх мы доўгатэрмінова прызвычаеныя.

То калі ўэстсплэйнінг не пра бэкграўнд,
тады пра што?

Насамрэч, усё досыць проста. «Уэстсплэйнінг» азначае, што хтосьці выказваецца без дастатковых ведаў па тэме, але з пазіцыі аўтарытэту, і пры гэтым звычайна робіць хібныя праекцыі і няслушныя

1 Аўтар удзячны ўдзельнікам суполкі «Толькі пра мову» за дапамогу ў знаходжанні беларускага тэрміналагічнага адпаведніка.

дапушчэнні, якія засноўваюцца на заходнім досведзе, але не абавязкова пасуюць да іншых рэгіёнаў. Іншымі словамі, рэч тут не ў тым, адкуль мы паходзім геаграфічна і культурна. Важна тое, ці мы маем належныя веды, і ці, перад тым як пачаць раздаваць каментарыі, мы прыклалі ґрунтоўныя высілкі да вывучэння дадзенага рэгіёну, авалодалі тутэйшымі мовамі і набылі сапраўды глыбокае разуменне адпаведных краін, іх грамадстваў, гісторыі, палітыкі, культуры.

Аджа тут праблема, якая, напрыклад, існуе з ужо згаданымі выбітнымі амерыканскімі даследчыкамі са школы неарэалізму. Некаторыя з іх вельмі любяць каментавачь тэму Расіі і Украіны, але пры гэтым маюць досыць цьмянае разуменне сапраўдных рухавікоў расійскай знешняй палітыкі, не кажучы ўжо пра суцэльную гісторыю рэгіёна і яго асобных краін. У пэўнай ступені, такі неадказны падыход — гэта вынік, так бы мовіць, першароднага граху т. зв. «структурных» тэорый міжнародных адносін, да якіх належыць частка вышэйзгаданых рэалістаў. Яны, як вядома, дэманстравалі ігнаруюць унутраную палітыку краін пры пабудове сваіх тэарэтычных канструкцый. Паводле іх меркавання паводзіны дзяржаў вызначаюцца, перш за ўсё, размеркаваннем сіл у міжнароднай сістэме, якое, калі і не прадвызначае паводзіны абсалютным чынам, то ў значнай ступені вымушае дзяржавы дастасоўваць падобныя стратэгіі выжывання, у незалежнасці ад тыпу палітычнага рэжыму і іншых унутраных чыннікаў (гл. Kazharski 2024).

Такі «структурны» падыход да разумення міжнародных адносін, пэўна ж, падаецца вельмі зручным, паколькі ён дазваляе каментавачь падзеі ў розных краінах і рэгіёнах у тым ліку тым, хто не мае пра іх дастатковых экспертных ведаў, але выказваецца з пазіцыі быццам бы ўніверсальнай тэорыі. І, нават выходзячы за межы школы рэалізму, тут назіраецца пэўнае супадзенне з досыць наіўным, але распаўсюджаным ліберальным вобразам глабалізаванага свету, дзе розныя культурныя і палітычныя кантэксты быццам бы маюць знаходзіцца ва ўсё большай паступовай канвергенцыі. Гэты вобраз стварае хібнае пачуццё ўніверсальнай «празрыстасці» глабалізаванага свету для даследчыкаў і аналітыкаў і адсоўвае на другі план важнасць экспертных ведаў па канкрэтных краінах і рэгіёнах, т. зв. краіназнаўства ці таго, што па-ангельску называюць *area studies*.

Аднак, пры больш блізкім вывучэнні, такія псеўда-ўніверсальныя тлумачэнні, што прапануюць нам некаторыя вядомыя заходнія даследчыкі, аказваюцца заснаванымі на пэўным кшталце інтэлектуальнага правінцыялізму. Гэты правінцыялізм прымае як дадзенае тое, што яго ўласныя дапушчэнні, зробленыя на падставе

заходняга досведу, маюць універсальнае дастасаванне. Напрыклад, вышэйзгаданым амерыканскім неарэалістам іх універсалісцкія тэорыі міжнародных адносін, здаецца, надаюць дастаткова самаўпэўненасці для таго, каб не толькі каментавалі, але і давалі парады датычна Украіны. У выніку, яны рэгулярна робяць шэраг надта наіўных дапушчэнняў што да Расіі і некрытычна прыпісваюць ёй формы рацыянальнасці, звязаныя з рэалісцкімі ўяўленнямі пра ўзважаны рацыянальны разлік і абачлівасць (англ. prudence), г. зн. тыя формы рацыянальнасці, якімі паводле рэалістаў меліся б кіравацца дзяржавы і іх кіраўнікі. Гэтыя ўзоры рацыянальных паводзін можна з лёгкасцю сустрэць у тэарэтычных пабудовах саміх рэалістаў, але, на жаль, іх часамі відавочна бракуе ў Крамлі – як яскрава прадэманстравалі падзеі 24 лютага 2022 г. Цікава, што апошняе даводзяць нават некаторыя аналітыкі, якія самі наўпрост звязаныя з расійскімі ўладнымі структурамі: паводзіны Расіі тут відавочна не супалі з базавымі чаканнямі рацыяналістаў (Timofeev 2022).

Расійскацэнтрычнасць заходняга погляду як частка праблемы ўэстсплэйнінгу

Да ўсяго сказанага вышэй трэба дадаць, што заходні погляд на Цэнтральна-Усходнюю Еўропу сам па сабе досыць моцна скажоны сваім расійскацэнтрызмам (гл. Mälksoo 2023; Smoleński & Dutkiewicz 2022). Аджа зачаста ў мінулыя гады абмеркаванне розных краін рэгіёна пераходзіла ў абмеркаванне таго, што на гэты конт лічыць Расія, ці развагі пра т. зв. «законныя інтарэсы» ці «законную сферу ўплыву» Масквы, і пра тое, як гэтыя інтарэсы трэба ўлічваць каб, крыў божа, раптам не пакрыўдзіць ці не «прынізіць» Расію. Такі расійскацэнтрызм сапраўды з'яўляецца структурнай, сістэмнай праблемай у працэсе «прадукавання ведаў» (англ. knowledge production) у шматлікіх вымярэннях. Нават на ўзроўні дыскурсу СМІ гэта відавочна праяўлялася, напрыклад, у тым, што некаторыя заходнія рэдакцыі не бачылі асаблівай праблемы, калі іх замежныя карэспандэнты пісалі пра такія краіны як Беларусь, самі пры гэтым знаходзячыся ў Маскве. Відавочна і тое, што некаторыя заходнія акадэмічныя даследчыкі былі перакананыя, што для вывучэння постсавецкіх грамадстваў дастаткова ведання выключна расійскай мовы.

Калі глядзець на сувязі паміж прадукаваннем ведаў і палітыкай, то гэты погляд на рэгіён таксама шчыльна звязаны з тым, што даследчыкі міжнародных адносін называюць *great power*

management. Па-беларуску сэнс гэтага ангельскага тэрміна можна перадаць як кіраванне міжнароднай сістэмай праз прывілеі вялікіх дзяржаў, узорам для якога з'яўляецца т. зв. «канцэрт дзяржаў» у XIX стагоддзі. На практыцы гэта азначае, што моцныя міжнародныя гульцы меліся б дамаўляцца непасрэдна з Масквой, не зважаючы на меркаванні і інтарэсы меншых краін Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Шэраг дыскусій, якія адбыліся ўжо пасля пачатку поўнамаштабнай расійска-ўкраінскай вайны, паказаў, што суб'ектнасць украінскага народа, як і іншых народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы, занадта часта застаецца ў цені рознага кшталту «геапалітычных» разваг, а таксама на першы погляд быццам бы разумных падыходаў, выпрацаваных аматарамі *great power management* у духу т. зв. «рэальнай палітыкі» (ням. *Realpolitik*). У гэтым пункце панятак «уэстсплэйнінг» зноў набліжаецца да першапачатковага «мэнсплэйнінг», паколькі за аўтарытэтным тонам, якім прамаўляе «ўэстсплэйнер», хаваецца сістэма іерархічных адносін, пабудаваных на няроўнасці. Адзінае што, у гэтым выпадку мы ўжо кажам пра няроўнасць паміж народамі і дзяржавамі.

«Уэстсплэйнінг» — гэта выключна заходняя з'ява?

Не, зусім не. Здаецца, што схільнасць каментавачь без належных ведаў і разумення, гэта, на жаль, «чалавечае, надта чалавечае». Між іншым, гэтая схільнасць цалкам уласцівая і людзям, што жывуць на ўсходняй перыферыі Еўропы. У 2020 мне, так бы мовіць, «пашчасціла» назіраць за тым, як напярэдадні прэзідэнцкіх выбараў шматлікія расійскія каментатары, у т. л. выразна дэмакратычных і празаходніх поглядаў, раптам пачалі цікавіцца Беларуссю — цікавіцца жвава, але крайне павярхоўна. Відавочна, што большасць гэтых людзей не сачылі паслядоўна за Беларуссю. У выніку атрымалася шмат таго, што, паводле аналогіі з «уэстсплэйнігам», можна было б назваць «расіясплэйнігам» што да Беларусі і яе аўтарытарнага рэжыму. Пэўна, моўная блізкасць з моцна русіфікаванай краінай сталася для расійскіх каментатараў своеасаблівай пасткай і дапамагала замацаваць ілжывае ўражанне празрыстасці тутэйшага кантэксту для выпадковага расійскага назіральніка. Характэрна, што і «дэсант» расійскіх палітэхнолагаў, якіх Крэмль, як можна было здагадацца, выправіў у Беларусь на дапамогу напрыканцы жніўня 2020, мабыць, трапіў у тую ж самую пастку культурнай (не) кампетэнтнасці, паспрыяўшы ўтварэнню агульнавядомага нецэнзурнага палітычнага мема (Халіп 2020).

Тут абавязкова трэба зазначыць, што карані такога «расіяс-плэйнінгу» не толькі ў посткаланіяльнай спадчыне русіфікацыі постсавецкай прасторы, але і ў імпліцытным пачуцці палітычнай, сацыяльнай і культурнай прывілеяванасці, якое шмат расійцаў, хутчэй за ўсё, нават выразна і не ўсведамляюць. Расійская ментальная мапа рэгіёна была доўгія гады пад уплывам досыць цьмянага і ўнутрана двухсэнсоўнага канструкту т. зв. «бліжняго зарубежзя». Гэтае «бліжняе замежжа», па сутнасці, існавала ў расійскім калектыўным уяўленні як лімінальная прастора, якая адначасова ані належала поўнасю да постсавецкай Расіі, ані знаходзілася адназначна па-за яе межамі. У выніку, прымалася як дадзенае тое, што на гэтай (пост)імперскай прасторы расійцам па вялікім рахунку проста не было чаго не ведаць ці не разумець.

Пастка «расіяс-плэйнінгу» і постсавецкаму

Можна сказаць, што ў выніку гэтых калектыўных ілюзій расійцы часта не надавалі асаблівай увагі ведам пра лакальную рэальнасць суседніх краін. Гэта датычылася і людзей, адказных за прыняцце рашэнняў што да Украіны: іх, відавочна, даволі мала цікавіла, што там сапраўды адбываецца ў плане палітыкі, культуры і працэсаў паступовага фармавання ўкраінскай нацыі. Першапачатковы разлік пуцінскай т. зв. «спецыяльнай аперацыі» быў на тое, што ўлада ў Кіеве хутка зменіцца, а ўкраінская дзяржава проста абрынецца пад расійскай навалай як картачны домік. Драматычная параза Масквы ва Украіне, дзе, насуперак сваім чаканням, расійскія сілы сустрэліся з ярасным супрацівам кансалідаванага ўкраінскага народа, у рэшце рэшт, мае свае карані ў гэтай звычцы ігнараваць рэальнасць. Пагардлівая імперыялістычная манера глядзець на суседзяў як на нешта непаўнаважнае, другаснае і не вартае ўвагі — гэта таксама інтэгральная частка «расіяс-плэйнінгу», яго аснова.

На жаль, тут я мушу дадаць, што і ўкраінцаў таксама не абышла гэтая ўніверсальная хвароба. Пачынаючы з 2020 года, шматлікія ўкраінскія каментатары засвоілі паблажлівы, а часам і зняважлівы тон што да ўдзельнікаў беларускіх пратэстаў, якія, быццам бы, проста «не ўмеюць» ці «не хочуць» рабіць т. зв. «майдан». У гэтым стаўленні да беларусаў праявілася поўнае ігнараванне розніцы паміж украінскім досведам арганізацыі народных «рэвалюцый» у алігархічнай дэмакратыі, і беларускім досведам з 2020, калі стыхійнаму пратэстнаму руху супрацьстаяла кансалідаваная

аўтакратыя, якую, да таго ж, у крытычныя моманты прама падтрымліваў Крэмель.

Як і ў іншых выпадках, гэты «ўкрасплэйнінг» Беларусі безумоўна мае свае карані ў дэфіцыце ведаў пра паўночнага суседа і ў звязаных з ім найўных дапушчэннях, што ўнутрыпалітычная сітуацыя ў Беларусі больш-менш нагадвае сітуацыю ва Украіне. На жаль, новае жыццё гэты дыкурс атрымаў у 2022 годзе, пасля таго як аўтарытарны рэжым дазволіў выкарыстаць беларускую тэрыторыю для расійскага нападу на Украіну. Як заўважыў, і, мабыць, не зусім беспадстаўна на той момант, украінскі аўтар Паўло Зуб'юк, украінскія каментарыі што да Беларусі часта бываюць сумессю базавага неразумення і шавінізму (Зуб'юк 2022).

Хвароба ўніверсальная, але «уэстсплэйнінг» нясе асаблівую шкоду

У рэшце рэшт, здаецца, што тыя ці іншыя формы «-сплэйнінгу» ўласцівыя, бадай, усім. Аднак, я вярнуся да першапачатковага аргументу, які лічу больш важным у нашым рэгіянальным кантэксце. Мне падаецца, што тэрмін «уэстсплэйнінг» можа быць карысным, але толькі тады, калі ён скіраваны не супраць непасроднага бэкграўнду ўдзельнікаў дыскусіі, а, хутчэй, супраць абмежаванасці іх экспертных ведаў, асабліва калі гэтая абмежаванасць спалучаецца з іх манерай выступаць самапрызначанымі экспертамі па тэмах, з якімі яны відавочна недастаткова працавалі. На жаль, як я даводзіў вышэй, усе мы часамі маем тэндэнцыю выказваць думкі па пытаннях, у якіх, як нам самім падаецца, мы цудоўна разбіраемся. Аднак, адметная праблема, якая існуе з некаторымі заходнімі каментатарамі па тэмах Цэнтральна-Усходняй Еўропы і, у прыватнасці, расійска-ўкраінскай вайны, палягае ў тым, што выказванні гэтых каментатараў непараўнальна больш уплывовыя на міжнароднай арэне. Для прасоўвання сваіх поглядаў уэстсплэйнеры могуць карыстацца самымі вядомымі еўрапейскімі і паўночнаамерыканскімі медыяпляцоўкамі з глабальным ахопам аўдыторыі. Гэтая перавага вяртае нас да першапачатковай паралелі паміж «уэстсплэйнігам» і «мэнсплэйнігам», паколькі мы зноў сутыкаемся з няроўнасцю. У гэтым выпадку мы можам казаць пра няроўнасць, якая ўбудаваная ў сучасную міжнародную сістэму і мае прамы адмоўны ўплыў на працэс прадуквання ведаў. Гэта праблема, якая з'яўляецца важнай часткай дыскусій пра дэкаланізацыю альбо дэімперыялізацыю, распачатых у рэгіёне і па-за яго межамі пасля 2022.

Першапачатковая версія тэксту была апублікаваная 19 ліпеня 2022 г. па-ангельску платформай Forum for Ukrainian Studies пад назвай Explaining the «Westsplainers»: Can a Western scholar be an authority on Central and Eastern Europe? <https://ukrainian-studies.ca/2022/07/19/explaining-the-westsplainers-can-a-western-scholar-be-an-authority-on-central-and-eastern-europe/>

Аўтар дзякуе рэдактарам платформы за дазвол надрукаваць беларускі пераклад з дапаўненнямі.

References

- Dutkiewicz, J. & Smoleński, J. (2023). Epistemic superimposition: the war in Ukraine and the poverty of expertise in international relations theory. *Journal of International Relations and Development* 26(4): 619–631. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00314-1>.
- Kazharski, A. (2024). On “Westsplaining,” Realism, and Technologies of the Self: A Foucauldian Reading of the Realist Commentary on Ukraine. *Journal of Regional Security* 19(1): 77–96. <https://doi.org/10.5937/jrs19-48501>.
- Khalip, I. (2020). Yabat’ki. Osnovnyye priznaki rossiiskogo prisutstviya v Belarusi. *Novaya gazeta*, 22 avgusta. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/08/22/86782-yabatki> (accessed: August 4, 2024). — In Russ. [Халип, И. (2020). Ябатькі. Основные признаки российского присутствия в Беларуси. *Новая газета*, 22 августа.]
- Mälksoo, M. (2023) The Postcolonial Moment in Russia’s War Against Ukraine. *Journal of Genocide Research* 25(3–4): 471–481. <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2074947>.
- Morthorst Rasmussen, D. (2020). Peace researcher Ole Wæver accused of racism: “I’ve never felt so bad about my life as an academic.” *University of Copenhagen*, May 15. <https://uniavisen.dk/en/prominent-peace-researcher-accused-of-racism-ive-never-felt-so-bad-about-my-life-as-an-academic/> (accessed: August 5, 2024).
- Mouk, Y. (2018). What an Audacious Hoax Reveals About Academia. *The Atlantic*, October 5. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2018/10/new-sokal-hoax/572212/> (accessed: August 5, 2024).
- Neumann, I. B. (2017). *Russia and the Idea of Europe. A Study in Identity and International Relations*. New York, NY: Routledge.
- Rothman, L. (2012). Cultural History of Mansplaining. *The Atlantic*, November 1. <https://www.theatlantic.com/sexes/archive/2012/11/a-cultural-history-of-mansplaining/264380/> (accessed: August 5, 2024).
- Solnit, R. (2012). Men Still Explain Things to Me. *The Nation*, August 20. <https://www.thenation.com/article/archive/men-still-explain-things-to-me/> (accessed: August 5, 2024).
- Smoleński, J. & Dutkiewicz, J. (2022). The American Pundits Who Can’t Resist “Westsplaining” Ukraine. *Politics*, March 4. <https://newrepublic.com/article/165603/carlson-russia-ukraine-imperialism-nato> (accessed: August 5, 2024).
- Timofeev, I. (2022). Why Experts Believed an Armed Conflict with Ukraine Would Never Happen. *Russian International Affairs Council*, March 4.

<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/why-experts-believed-an-armed-conflict-with-ukraine-would-never-happen/> (accessed: August 5, 2024).

Toal, G. (2022). War can be ended, but peace would be tough for Ukraine to swallow. Defeating Putin in long run means accepting face-saving Russian 'victory' in immediate term. *The Irish Times*, March 12. <https://www.irishtimes.com/opinion/war-can-be-ended-but-peace-would-be-tough-for-ukraine-to-swallow-1.4824457> (accessed: August 5, 2024).

Zub'iuk, P. (2022). Persha ukrayinsko-biloruska viyna. Chomu Vasyl Bykov potrapyv pid zaboronu? *Zaxid.Net*, 5 lipnia. https://zaxid.net/statti_tag50974/ (accessed: August 5, 2024). – In Ukr.

[Зуб'юк, П. (2022). Перша українсько-білоруська війна. Чому Василь Биков потрапив під заборону? *Zaxid.Net*, 5 липня.]

UKRAINIAN CULTURAL STUDIES
AS A “RISKY PROJECT”: REVISION
OF THE POST-COLONIAL EXPERIENCE

Olha Mukha, Oksana Darmoriz, Oleksandr Kravchenko,
Zoriana Rybchynskam, Oksana Dovgopолоv,
Dmytro Shevchuk

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-156-183>

© Olha Mukha

PhD, Head of the Educational and Informational Department of the Memorial Museum “Territory of Terror”, Programme Director of UAC – Lviv V. Chornovil Ave., 45r, 79008, Lviv, Ukraine

E-mail: olha.mukha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8823-0510>

© Oksana Darmoriz

PhD, Associate Professor of the Ivan Franko National University of Lviv
Head of UAC – Lviv

Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

E-mail: o.darmoriz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2455-9573>

© Oleksandr Kravchenko

Dr, Professor of the Kharkiv State Academy of Culture
Bursatskyi Uzviz, 4, 61057, Kharkiv, Ukraine

E-mail: kultart@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0064-7376>

© Zoriana Rybchynska

PhD, Associate Professor of the Ukrainian Catholic University
Kozelnytska Str., 2a, 79026, Lviv, Ukraine

E-mail: zororyb@ucu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6865-425X>

© Oksana Dovgopolova

Dr, Professor of the Odesa I.I. Mechnikov National University,

Dvoryanska Str., 2, 65000, Odesa, Ukraine

E-mail: o.dovgopolova@onu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2275-3815>

© Dmytro Shevchuk

Dr, Professor of the National University Ostroh Academy

str. Seminarska, 2, 35800, Ostroh, Ukraine

E-mail: dmytro.shevchuk@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5609-2600>

Abstract: The article explores the current state of Ukrainian cultural studies, tracing its origins from the late 1980s and its development within Ukrainian universities and the cultural market, with an emphasis on decolonisation processes. It seeks to validate discussions among representatives of various cultural studies schools (Kharkiv, Kyiv, Odesa, Lviv, Ostroh), offering insights into the challenges and progress in the field. The analysis draws from two key discussions: the Vilnius conference “The Decolonisation of Education and Research in Belarus and Ukraine” (September 2023) and the UAC Lviv event “Culturology as a Risky Project” (December 2023). Despite the establishment of cultural studies following Ukraine obtaining independence in 1991, the field continues to grapple with its objectives in the context of ongoing social and cultural shifts. The article questions whether cultural studies can liberate itself from the legacy of colonised discourse and speculates on its future trajectory amid decolonisation efforts. By examining political and methodological factors, the authors conclude that Ukrainian cultural studies navigate a complex landscape of evolving educational paradigms and societal expectations, defining the unique experience of the “Culturology project” in Ukraine.

Keywords: Cultural Studies in Ukraine, Culturology, Decolonisation, Post-colonial Studies, Post-Soviet Thinking, Ukraine, Education, Ukrainian Association of Cultural Studies (UAC), Decolonising Practices.

Preface

The emergence of Ukrainian cultural studies coincided with the dissolution of the Soviet Union, evolving concurrently with the establishment of the independent Ukraine. This development was twofold: on

the one hand, it was in alignment with the agenda to modernize state policies in humanities education, while on the other hand, it inherited Soviet and postcolonial discursive backgrounds with limited prospects for cultivating a distinct research identity and a comprehensive educational framework. This prompts inquiry into the contemporary configuration of this field amidst profound societal shifts, cultural metamorphoses, and the ongoing struggle for independence. Can cultural studies disengage from the remnants of the colonised scholarly discourse? What trajectories of development are discernible and foreseeable today in the context of ongoing decolonisation processes? What seminal concepts can it advance, and what inquiries can it provoke? How can it forge connections with the political and ideological landscape? Lastly, does the paradigm of the 1990s retain relevance, or is it consigned to the annals of history? These inquiries, among others, have been deliberated by Ukrainian academics over the course of the cultural studies' evolution in Ukraine. These considerations unfolded within the framework of the conference "The Decolonisation of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks" in Vilnius, and continued in an online format (UAC-LVIV 2023) thereafter.

The participants of the discussion were Oleksandr Kravchenko, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Kharkiv State Academy of Culture; Oksana Dovhopolova, Dr. Habil. in Philosophy of History, Professor at the Odesa National University named after I. Mechnikov, curator of the Past/Future/Art memory platform; Dmytro Shevchuk, PhD in Philosophy, Professor at the National University of Ostroh Academy; Olha Mukha, PhD in Philosophy, Programme Director and Co-Founder of the Ukrainian Association of Cultural Studies – Lviv; Zoriana Rybchynska, PhD in Philology, Associate Professor at the Ukrainian Catholic University; and Oksana Darmoriz, PhD in Philosophy, Associate Professor at Ivan Franko National University of Lviv.

Each of the founders or representatives of these schools has a leading idea that reflects the main pillars of discourse around cultural studies over the past decade. Professor Kravchenko argues that cultural studies are primarily a project and points out the risky nature of this project in the absence of clear boundaries and a database foundation (the sphere from which this data is to be taken, as well as how to select it). Cultural studies as a discipline grapples with periodic crises of identity and internal issues stemming from the peculiarities of its creation and formation. Dr. Rybchynska points out post-disciplinarity and interdisciplinarity, where the fluid and interdisciplinary nature of research within cultural studies aligns with contemporary intellectual trends. Dr. Mukha examines cultural studies through expert analytics

and pragmatic cultural studies, which combine both practical field research and a theoretical foundation (including economics, management, and marketing). She emphasises the unique experience provided by cultural studies, forming a knowledge base and unique expertise distinct from other fields. Central to this experience is a deep understanding of the cultural code as the basis of the science of culture. She also highlights the mediating role of cultural studies. Professor Shevchuk advocates for a review of the discipline in both its humanitarian and educational contexts through a decolonial lens, proposing a shift in focus from theoretical and philosophical frameworks to a more pragmatic orientation towards practical projects and thematic research. Professor Dovhopolova emphasises the demand for practical application of knowledge, which is also a strength of cultural studies today, and it primarily emerges in the transmission of knowledge from experts to interested parties (students, ordinary people), with informal education playing an important role in this context. Dr. Darmoriz asserts the mission of contemporary cultural studies in interaction with society and the formation of social narratives, creating discourse not only in the academic sphere but also among various social strata and generations, thereby reactivating its mediating function.

The participants engaged in this discussion represent the foundational figures of cultural studies and leading scholars within the academic schools in their respective regions. Prof. Oleksandr Kravchenko presents a focused perspective rooted in the post-colonial heritage of the Soviet era, reflecting the unique academic tradition of Kharkiv. Dr. Oksana Dovhopolova, offers insights from her role as curator of the Past/Future/Art memory platform, emphasising practical implementations in cultural analysis and management. Similarly, Dr. Dmytro Shevchuk contributes some perspectives shaped by the academic milieu of Ostroh known for its rigorous scholarly approach to cultural studies. Dr. Olha Mukha, a practitioner, acting in the curatorial and communication spheres in Ukraine and abroad, an initiator and founder of a number of significant projects that influenced the cultural landscape of Lviv and Kyiv, brings to the discussion her expertise in navigating the complexities of culture management and advocacy not just in a local context, but also on a global scale. Dr. Zoryana Rybchynska offers nuanced insights informed by her background in philology, enriching the discussion with interdisciplinary perspectives. Lastly, Dr. Oksana Darmoriz contributes to the dialogue with her expertise in philosophy, providing critical reflections on the theoretical underpinnings of cultural studies within the Lviv academic context. Together, these scholars embody a diverse and multifaceted landscape of cultural studies in Ukraine, though not entirely comprehensive, but each

contributing distinct perspectives shaped by their respective academic and professional backgrounds and regional contexts.

Since the issues discussed have not yet been addressed in academic literature while they offer crucial insights for understanding the problem, we believe it is essential to document this discussion in writing and make it accessible to a wide audience in the humanities. This article format has been chosen to ensure that these significant questions serve as a catalyst for further academic discourse and are pursued by other researchers.

Olha Mukha
Oksana Darmoriz

An overview of the origins and development of cultural studies in Ukraine

Oleksandr Kravchenko (Kharkiv State Academy of Culture)

Culturology is an array of academic practices concerning culture that emerged in post-Soviet countries in the late 1980s and early 1990s. This was a time of revisiting historical narratives and rehabilitating marginalised knowledge. The desire to restore “historical justice” stimulated the return of previously forgotten or banned authors to the public discourse. However, culturology was neither a “repressed” discipline that needed to be “revived” nor a “revolutionary” theoretical and methodological alternative to existing humanities practices for understanding culture (Kravchenko & Kravchenko 2019: 442).

The state played a decisive role in the emergence of culturology and culturological disciplines. This idea was first voiced in 1989 at the All-Union Educational-Methodological Conference convened by the State Committee for People’s Education of the USSR. The new academic discipline was intended to replace ideologized courses, such as “Scientific Communism” and “Dialectical and Historical Materialism”; the new specialty was also meant to replace “Cultural and Educational Work”, which was the most common specialty in cultural institutions of the Soviet times. During its implementation, this strategy underwent significant transformations, complicating the identification of its results.

The first step in the institutionalisation of culturology in Ukraine was the preparation of instructors for culturological disciplines at the Kharkiv State Institute of Culture (now the Kharkiv State Academy of Culture). Starting from 1992–1993, the training of culturologists began in “revived” universities: Kyiv-Mohyla Academy, Ostroh Academy, and

several private higher education institutions. In the second half of the 1990s, this specialty was offered by 6 institutions under the Ministry of Culture and 8 pedagogical universities. In the 2000s, 12 classical universities, 5 technical universities, as well as a military and even a financial university, were added to this group. In each of them, culturology proved adaptable to specific subject contexts within faculties and departments of philosophy, history, philology, art studies, management, pedagogy, and psychology. In 2006, the initiative of the Kharkiv State Academy of Culture introduced an academic specialty that currently trains doctors of culturology in two institutions of the Academy of Sciences of Ukraine, as well as in 13 universities and academies. Its expansion was not driven by institutional mandates; rather, it was initiated in alignment with the professional interests of the faculty. This decentralised structure hindered consolidation of the discipline in the field, complicating its self-definition. The competition for a symbolic power over culturology between the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Culture ended in 2015 with its transfer from the field of “Culture and Art,” where it had initially belonged, to the “Humanities.” The compromised nature of the higher education standards approved for this specialty at the Bachelor’s and Master’s levels in 2020 created the prerequisites for a further sectoral migration. Thus, by the end of the first decade of the 21st century, culturology had become a standardised educational and scientific discipline, though it retained the intrigue regarding its affiliation with specific knowledge systems. Lacking a solid methodological foundation, it has taken a nuanced position in the evolving landscape of the humanities, fostering ongoing dialogue around culture.

The introduction of culturology mobilised instructors from former “general scientific departments” – mostly historians, philosophers, philologists, and art historians. As a result, the historiography of culturology is largely composed of narratives from these fields of knowledge. This diversity is reflected in dictionaries, textbooks, and encyclopaedias, which became the main forms of presenting culturology in its first decade of existence. (I wrote about this issue in my previous publications (Kravchenko 2019)). Therefore, culturology has united different ideas of culture, various methodologies and perspectives, without having a coherent theoretical structure. At the same time, it is a field of intellectual creativity that allows for some departure from established narratives and supports variability in the interpretation of culture.

In the early 1990s, the content of culturological disciplines was formed based on numerous individual interpretations. However, their nomenclature status played a key role in shaping their normative

contours, reflecting changes in the political climate. From the educational course “Ukrainian and World Culture” in the 1990s to “The History of Ukrainian Culture” in the early 2000s, culturology gradually formalised as a separate academic discipline. In 2015–2016, it was reoriented toward the issues of Ukrainian culture. The main motive for these shifts was the revision of educational paradigms aimed at moving away from the ideological legacy of the Soviet era. The early 2000s were characterised by efforts to affirm Ukrainian statehood within the framework of political “multi-vectorism.” From 2009 to 2017, there was a shift towards articulating Ukraine’s European aspirations in a broader geopolitical context. Thus, culturological disciplines remain an information resource in the implementation of national ideological strategies and a hostage to political circumstances.

Oksana Darmoriz (Ivan Franko National University of Lviv)

The early incorporation of Cultural Studies into the curricula of academic institutions in Ukraine was spearheaded by institutions such as Kyiv-Mohyla Academy and Ostroh Academy, emblematic of the burgeoning movement towards redefining educational paradigms in alignment with contemporary perspectives in humanities education. This strategic initiative aimed at revitalising pedagogical traditions in accordance with the evolving landscape of humanistic inquiry. The trajectory of cultural studies within the Ukrainian academic milieu during the 1990s and the early decades of the twenty-first century was characterised by a gradual yet steadfast expansion, culminating in a notable proliferation of professional contexts by 2015–2016. This diversification encompassed realms such as the arts, pedagogy, and classical humanities, each affording cultural studies distinct avenues for adaptation commensurate with their respective disciplinary frameworks.

Within the domain of classical universities, such as the Ivan Franko National University of Lviv, the inception of cultural studies during the 1990s heralded a period of academic renaissance. Reflecting on this era and at the same time representing the University, I want to point out that cultural studies emerged against the backdrop of a concerted re-evaluation of humanistic knowledge, which had been imbued with strong ideological underpinnings during the Soviet era. Notably, cultural studies curricula were characterised by an array of author courses, granting individual lecturers considerable autonomy in shaping their course content. This decentralised pedagogical approach afforded a degree of academic latitude; however, it also engendered a reliance on Russian scholarly frameworks owing to the accessibility of Russian-language humanities literature. Consequently, translations

of European texts into Russian assumed prominence, in the absence of widespread access to English-language scholarship. Despite these challenges, endeavours to situate Ukrainian culture within the broader European context were pursued with varying degrees of emphasis.

Olha Mukha (Memorial Museum “Territory of Terror”)

The 1990s and early 2000s saw a surge of interest in exploring national identity and cultural authenticity in Ukraine. However, this intellectual buzz was more like a scattered brainstorm than a focused research effort. There wasn’t much coordination between different fields of study or institutions, so the early days of cultural studies in Ukraine were more about trying out lots of different ideas rather than building solid academic traditions or focused research programs.

In 2003, universities started training cultural studies specialists, mostly from the humanities perspective. These programs were often part of philosophy departments, giving them a strong philosophical foundation. As the field grew and adapted to job market needs, the traditional philosophy-heavy curriculum was beefed up with practical skills such as museum studies, cultural management, and project administration.

Zoryana Rybchynska (Ukrainian Catholic University)

Among the nascent cultural studies programs in Ukraine is the initiative spearheaded by the Ukrainian Catholic University, inaugurated in 2016. We arrived at UCU with a distinct proposition when the Faculty of Humanities embarked on a restructuring endeavour, revamping its curriculum and launching the *Artes Liberales* program. This undergraduate initiative serves as a multidisciplinary platform, amalgamating disciplines such as history, philology, and cultural studies... Several of my department colleagues had previously been involved in an experimental master’s program developed at the Ivan Franko National University of Lviv. Following its completion, a cohort of our faculty transitioned to UCU, enticed by the prospect of exploring novel horizons and enhancing our pedagogical approach within a divergent institutional framework. Our objective was to map out an unconventional trajectory, thereby forging our distinctive pedagogical formula, a quest that came to fruition.

Oksana Darmoriz (Ivan Franko National University of Lviv)

The contemporary landscape of cultural studies within the humanities and educational domains, particularly concerning pedagogical methodologies and practical applicability, underwent scrutiny by the Ukrainian Association of Cultural Studies – Lviv, an NGO dedicated to

scholarly inquiry in this domain. In 2021, the organisation conducted an analytical inquiry, revealing sustained interest in cultural studies educational programs among prospective students and stakeholders within the cultural sector (UAC-LVIV 2021, Darmoriz & Mukha 2021). Despite the nascent formulation of its research framework, cultural studies has garnered increased prestige in recent years, evidenced by a surge in applications for cultural studies programs across various universities, with 5159 applicants in 2019 alone. Furthermore, the burgeoning non-formal education sector has witnessed a proliferation of offerings, with 35 bachelor's degree programs in cultural studies now available at Ukrainian universities as of 2020.

The concentration of universities offering cultural studies programs is primarily observed in five regional hubs: Kyiv, Kharkiv, Odesa, Lviv and Ostroh. Kyiv boasts the highest number of institutions, with seven local universities and one relocated establishment, followed by Kharkiv (three universities), Odesa (three universities), and Lviv (three universities). Notably, the Taras Shevchenko National University of Kyiv hosts two faculties authorised to award degrees in cultural studies.

Entrance standards at these universities tend to be rigorous, with the average admission score for state-sponsored education programs ranging from 146 to 188, an overall mean of 174. Consequently, these institutions attract a substantial volume of applications.

Program offerings span a diverse array of institutional settings, encompassing both traditional philosophy faculties at classical universities (such as the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Karazin National University of Kharkiv, Ivan Franko National University of Lviv, and Mechnikov National University of Odesa) and specialised institutions catering to the cultural sector (such as the National Academy of Culture and Arts Management, Kyiv National University of Culture and Arts, and Kharkiv State Academy of Culture). Additionally, universities with a focus on art-related industries, such as the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Lviv National Academy of Arts, and Odesa National Music Academy named after A.V. Nezhdanova also offer cultural studies programs. Furthermore, pedagogical universities and even one technical institute extend educational opportunities in this domain, too.

Despite the proliferation of programs, gauging the quality of education and the competencies acquired by graduates in cultural studies remains challenging. The heterogeneous nature of these programs across institutions suggests significant disparities in curriculum content and pedagogical approaches. Moreover, there exists a systemic misalignment between the educational curriculum and the demands of the labour market, accentuating the need for a more cohesive

integration of theoretical foundations and practical skill acquisition in the cultural studies education.

In recent years, the landscape of non-formal education in cultural and project management has undergone significant expansion, presenting a burgeoning array of offerings and opportunities. Both international and domestic entities have played instrumental roles in fostering this growth. Notably, international organisations such as Creative Europe – School of Cultural Management and the Goethe Institute – School of Cultural Leadership have emerged as prominent facilitators of capacity-building initiatives for artists and cultural practitioners. These organisations administer annual training programs designed to cultivate managerial acumen within the cultural sphere.

At the national level, the Ukrainian Cultural Foundation has emerged as a key player, spearheading a series of training initiatives focused on cultural management within Ukraine. Additionally, institutions such as the Centre for Cultural Management in Lviv, Litosvita, and various grassroots initiatives have contributed significantly to the landscape of non-formal education in this domain. Through their concerted efforts, these entities have worked to enhance the professional competencies of individuals operating within the cultural sector, thereby fortifying the infrastructure of cultural management in Ukraine.

The risks and challenges inherent in Ukrainian cultural studies: uncertainties and distinctive expertise

Olha Mukha (Memorial Museum “Territory of Terror”)

Cultural studies in Ukraine has a unique and somewhat puzzling history. Unlike many other countries where this field typically starts with research before making its way into educational programs, Ukraine took a different route. Here, cultural studies began primarily as an educational initiative, with research developing later on. This unconventional approach has left the field somewhat unclear, making it difficult to define exactly what cultural studies encompasses and how it should be taught.

Interestingly, there are no official job titles like “culturologist” or “cultural analyst” in Ukraine. The term “cultural manager” has only recently emerged in the job market. This absence of clear titles adds to the ambiguity surrounding the field. Determining whether a researcher’s work falls under the cultural studies field can depend on various factors, including their academic background, the focus of their research, and their chosen methodologies.

In today's academic landscape, the boundaries between disciplines such as Cultural Studies, Philosophy, and Art History are increasingly blurred. Researchers often draw from multiple fields to tackle complex cultural issues, making it hard to categorise their work neatly. As a result, whether someone is seen as a culturologist or belongs to another discipline often hinges on how their contributions are perceived within the academic community and the broader intellectual conversation. Given that many professionals in this area come from diverse educational backgrounds, this fluidity is quite natural and reflects the evolving nature of cultural studies in Ukraine.

Oleksandr Kravchenko (Kharkiv State Academy of Culture)

For 30 years, it has remained a *project* without evolving into anything more definitive. Yet, this perpetual state of promise may be inherent to its nature. Moreover, it embodies *intrinsic risks*, particularly as an educational initiative lacking a cohesive foundation. The disciplinary boundaries of cultural studies remain elusive, creating subjective, objective, and methodological uncertainties. Furthermore, its practical application is also fraught with uncertainty, as there exists no clearly defined professional role. Individuals engaged in cultural activities may not necessarily identify as culturologists. Contemporary discussions surrounding cultural studies echo perennial issues raised three decades prior, suggesting enduring challenges.

And who then determines the cultural or non-cultural nature of the researcher's work? Perhaps we can somehow delineate the relativity of clear boundaries in modern sciences between a culturologist/philosopher/art historian, and so on.

I would characterise contemporary Ukrainian cultural studies within the framework of social mythology, accounting for the collective expectations of various social groups, such as educators and scholars, alongside the requisites of educational and humanitarian institutions. Employing a metaphorical lens, I can portray cultural studies anthropomorphically with an image of a 35-year-old individual who has experienced notable career achievements within a relatively brief period, securing significant positions and accolades in education and the humanities. However, amidst these accomplishments, the discipline grapples with periodic identity crises and psychological challenges stemming from its foundational origins. Despite a tenure of approximately a decade, cultural studies has seemingly plateaued in terms of career progression, transitioning laterally across organisational domains, notably from the realm of "Culture and Arts" to that of the "Humanities," as directed by the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Nevertheless, cultural studies encounters scepticism from its professional peers, who perceive it as an ambitious newcomer underserving of its rapid ascent. While outfitted with the trappings of institutional legitimacy – a desk, a chair, and a computer – its shelves remain populated with borrowed texts from adjacent disciplines, predominantly philosophy and history, with marginal contributions from philology and theology. Displaying an inquisitive disposition, cultural studies frequently engages with neighbouring departments such as “Social Sciences,” fostering relationships with psychology and sociology while maintaining a distant rapport with political science. Despite the dissemination of concepts gleaned from these interactions, cultural studies encounters resistance from within its own ranks, with outcomes often criticised as lacking scholarly rigour, manifesting primarily as essays, abstracts, and generalisations.

Zoryana Rybchynska (Ukrainian Catholic University)

For instance, at the Ukrainian Catholic University, Cultural Studies is part of *Artes Liberales*, which combines historical, philological, and cultural studies disciplines. The idea behind this model lies in the integration of the classical tradition of university education with innovations related to the development of soft skills demanded in today’s job market. Other institutions predominantly develop cultural studies within their humanities departments. Even when discussing the development of cultural studies in arts or technical universities (as mentioned earlier), cultural studies in these institutions will also primarily be developed by professionals from various humanities fields: sociology, philosophy, philology, history, art history, and so on.

Precisely because of this, cultural studies demonstrates proficiency in the realms of moderation, mediation, and communication, leveraging these talents to broker alliances and collate diverse viewpoints. Its versatility and popularity among students render it a welcome addition to the educational landscape, notwithstanding lingering doubts regarding its depth of expertise in the humanities. This multifaceted persona frequently diverts attention from its professional responsibilities to engage in public affairs, accruing significant influence in these spheres.

Cultural studies at our institution similarly evolved from an educational initiative, with colleagues lacking individual research projects, and only one department member possesses a formal qualification in cultural studies, obtained from the KMA. The department comprises scholars from diverse fields such as philology, including literary studies, history, music history, and ethnology. Despite this interdisciplinary composition, the environment is beneficial, characterised

by mutual interest and receptivity among faculty members regarding course development and the exchange of research findings. This collaborative dynamic is particularly advantageous given the challenge of integrating cultural studies research within traditional disciplinary frameworks. Interdisciplinarity will then serve as a form of adaptation for an entire field that is alive but not very well reflected in the ministry's charts over the past 30 years. This vitality of *culturology* appears to us as a crucial characteristic feature and a connecting thread.

In response to the question regarding the postmodernist perspective, it is essential to emphasise its characteristic blurring of disciplinary boundaries and its embrace of cross-disciplinarity. Postmodernism challenges traditional distinctions between academic disciplines, fostering a fluidity that allows for interdisciplinary approaches and collaborative inquiry. This perspective encourages scholars to explore connections between diverse fields of study, recognizing that complex phenomena often transcend disciplinary confines. While cultural studies may not conform to conventional disciplinary norms, its disruptive nature is inherent to its ethos rather than a deliberate attempt to carve out institutional space. Moreover, the significance of cultural studies is a humanitarian endeavour, its existence challenges established notions of disciplinary boundaries in the modern era, characterised by hybridity across academic domains.

In an era characterised by post-disciplinarity, the fluid and interdisciplinary nature of cultural studies aligns with contemporary intellectual trends. In our opinion, it is worth highlighting interdisciplinarity as a highly significant and representative characteristic of cultural studies, which is not its weakness, but rather evidence of its timeliness and adaptation to the demands of contemporary humanities and the cultural industries market. The field is dynamic, evolving, and adapting, although it exists somewhat in parallel with the reality of the bureaucratic ministerial worldview.

Cultural studies in Ukraine is changing from year to year, slowly transforming into something concrete, and I think this is right. Here I will be a postmodernist, a supporter of fluidity and uncertainty, because, despite all the institutional frameworks, cultural studies is "a scandalous discipline that breaks these frameworks." Not because it wants to find a place, to move these "tables" and these "offices" and create a space for itself: this agile approach is in the nature of this way of thinking.

The specificity of Ukrainian cultural studies lies in the dynamic interaction between the educational process and research, and vice versa, creating a beneficial recursion of methodologies.

Drawing from international discourse, the ongoing debate surrounding the definition and purpose of cultural studies is a perennial thematic concern within academic circles worldwide. This discourse often extends beyond intellectual debate, evolving into competition for increasingly scarce resources within the humanities and university settings. This competitive environment underscores the imperative for each academic field to assert its relevance and secure institutional recognition as a means of survival.

Addressing the visibility of cultural studies within Ukrainian society, we have to acknowledge a growing recognition of cultural studies scholars, primarily driven by practical and socially engaged projects rather than academic endeavours. People of culture and in academia in particular, especially since the full-scale invasion, have demonstrated an amazing level of mobilisation, a level of intellectual mobilisation, and a willingness to respond to what our country and society are going through now, and moreover, to mobilise in order to promote Ukraine, to protect Ukraine. And we have to consider this as well.

Cultural studies scholars and practitioners become visible because in the current conditions of war, they are among the first to react to realities and change the rules of the game by creating volunteer hubs, completing research of war-provoked changes, creating education programmes for temporarily displaced people, promoting Ukrainian culture abroad, initiating the support for the militaries and humanitarian needs, and acting in the field of culture advocacy. This positions cultural studies at the vanguard of the humanitarian sphere.

Dmytro Shevchuk (National University of Ostroh Academy)

My observations gleaned from recent examinations taken by first-year students enrolled in the Cultural Studies program, noting a prevailing trend towards tactical thinking over strategic perspectives, particularly in terms of global socio-cultural analyses. It led me to think that perhaps cultural studies should be increasingly focused not on theoretical and philosophical ways of understanding culture, but primarily on practical projects and cases.

It is possible to play out scenarios of two types: a cultural studies professor and a field practitioner with a focus of cultural studies on social action. Currently, scenario one is winning. But it stipulates another question: why isn't it enough to have anthropologists and ethnologists? Where does the uniqueness of cultural studies lie?

I would suggest that discussions surrounding cultural studies as a "risky project" should include presentations showcasing successful cultural initiatives implemented across various cities. The inherent openness and attendant risks associated with the cultural studies

project present numerous opportunities while also posing significant challenges. Nevertheless, the openness characterising cultural studies in Ukraine serves as a salutary feature. It allows for the mitigation of academic and pseudo-humanities distortions inherent in formally structured disciplinary frameworks, thereby facilitating the resolution of such distortions through collaborative networking among cultural stakeholders.

Olha Mukha (Memorial Museum “Territory of Terror”)

I would like to shed light on the current trajectory and areas of potential growth of Cultural Studies as a discipline. Cultural Studies as a discipline is at a crucial point in its development. There is a clear gap in the field, particularly in cultural analytics and market-oriented expertise. A 2021 study by UAC-Lviv highlighted a growing demand in cultural management, especially following increased international engagement due to geopolitical events. This has sparked important discussions about the role of cultural studies in academia, research, and practical applications.

To explore this conversation, we can start by examining how cultural studies scholars differ from their counterparts in other fields, focusing on their practical and philosophical leanings. Additionally, it is essential to consider the specific knowledge that cultural studies offers. Central to this is the ability to understand and interpret cultural codes, which is a core skill for scholars in the field.

Cultural studies often acts as a bridge between different areas of society, functioning as a “middle theory” that connects various domains and encourages meaningful dialogue. This role is particularly important in contexts like Ukraine, where there is a lack of dedicated institutions for such facilitation.

Moreover, the interdisciplinary nature of cultural studies complicates efforts to pin down its exact place in the humanities. However, this ambiguity can be viewed as a strength rather than a weakness. While self-reflection is crucial in cultural studies, it is important not to let doubts overshadow opportunities for growth and innovation. A balanced approach is key to navigating these tensions. I advocate for a balanced approach that navigates the tensions between self-questioning and forward momentum.

Finally, there are specific areas within cultural studies that warrant further development, such as cultivating unique expertise in cultural analysis and formulating cultural policies. These areas demonstrate how the field continues to evolve and adapt to new societal needs and challenges.

Oksana Dovhopolova (I. I. Mechnikov Odesa National University)

Specifically, cultural project management emerges as the foremost aspiration among prospective students, many of whom bring prior professional experience in fields such as radio or television. We should add here that the demand for practical application of knowledge is also a strong aspect of cultural studies, which arises from the interaction types: “teacher-expert”/ “student-future expert”. The mediation of cultural studies occurs not only between disciplines but also within. I underscore the imperative for cultural studies to meet these practical expectations, thereby enhancing students’ competencies within their respective domains.

The significance of informal education in augmenting the reach and impact of cultural studies lies beyond the confines of academia. Reflecting on my own engagement beyond the university, I should highlight the imperative of addressing societal challenges through informal educational initiatives. Against the backdrop of societal polarisation and the instrumentalization of culture and history, there arises a pressing need to foster informed dialogue and critical engagement. Informal education serves as a vital conduit for such discourse – and compared to other humanities disciplines, this is an additional strength, facilitating broader societal engagement and fostering a nuanced understanding of cultural issues. In 2014, I went beyond the university because it became obvious that culture was being used as a weapon, history was being used as a weapon, and people could kill each other through historical narrative, and we began to look for ways to organise informal education projects. In fact, informal education is an essential sphere and it needs to be developed. It was an attempt to talk to society. In fact, there were different attempts.

Oksana Darmoriz (Ivan Franko National University of Lviv)

Drawing on recent sociological studies and practical case studies, we can observe the burgeoning interest in Ukrainian cultural history and its contemporary manifestations. This interest reflects a broader societal reckoning with the complexities of Ukraine’s colonial past, marked by successive imperial subjugations and divergent colonial narratives.

The dual imperative of comprehending and disseminating these historical narratives, not merely at an academic level but also within the broader public sphere, is in process. Such engagement serves a dual purpose: enabling societal acknowledgment and processing of the colonial experience while also contributing to the ongoing formation of cultural, national, and civic identities. By fostering informed dialogue and critical reflection, cultural studies assumes a pivotal role

in shaping societal narratives (for example, around Ukrainian identity or promoting of Ukrainian culture abroad, as mentioned earlier) and fostering a more inclusive and self-aware civic consciousness (including cross-generational).

Revision of the postcolonial experience and peculiarities of decolonisation processes

Olha Mukha (Memorial Museum “Territory of Terror”)

Analysing the colonial legacy in the fields of humanities and education is an urgent task for cultural studies today. For years, as we have been trying to establish our own schools and directions in cultural studies, we have still been influenced by neo-colonial Russian perspectives. This is particularly sensitive in the cultural realm, where ideas and narratives can shape national identity.

Since the war began in 2014, and especially following the full-scale invasion by Russian troops in 2022, there has been a strong push for decolonisation. This process involves rethinking many concepts and narratives that have long been taken for granted. It is about questioning the frameworks we have used to understand our culture and history, and developing new approaches that better reflect Ukrainian experiences and viewpoints.

While this process of decolonisation has started, it is still ongoing and far from being complete. It requires careful attention and active participation from the entire Ukrainian community – not just academics, but also artists, writers, educators, and ordinary citizens. We need to critically examine our cultural institutions, educational curricula, and even the language we use to discuss our heritage. This is a challenging but necessary step in asserting Ukraine’s cultural independence and shaping its future.

Oleksandr Kravchenko (Kharkiv State Academy of Culture)

Culturology has not become a radical departure from existing paradigms. While rejecting Marxism, it also inherited the concept of a monologic “science of culture” from the “Marxist-Leninist theory of culture.” The theoretical and methodological chaos that resulted from this is often seen as a manifestation of interdisciplinarity within culturology. However, it is still presented as a distinct discipline. Can such dynamic variability be accepted as the norm? Or perhaps it is better to abandon the very idea of calling something that does not align with academic tradition a science? I have already detailed my thoughts on

the ambivalent characteristics of culturology through the lens of post-modernism in previous publications (Kravchenko 2021).

Over the 35 years of its existence, culturology remains a project. Its content, structure, and functional orientation are subjects of debate. The professional community has not reached a consensus on its theoretical and methodological foundations or its affiliation with a particular field of knowledge – whether humanities or social sciences. Culturology resembles a “cloud atlas” that contains a catalogue of scientific problems, ideas, and cultural concepts, but does not demonstrate the internal systematic connections inherent in a “normal” science. Therefore, instead of the term “paradigm” (model, standard) concerning culturology, it would be more appropriate to use the term “paradox” (unusual, unexpected). Perhaps uncertainty is intrinsic to its nature?

However, this uncertainty creates certain risks. The subject, object, and methodological uncertainty of culturology threaten to preserve its theoretical marginality and thematic isolation. The uncertainty of educational content risks turning cultural knowledge into a mere ersatz philosophy. Its practical application is also fraught with risk, as no such profession formally exists. Yet, its social relevance outweighs its epistemological effectiveness. The presence of these risks does not imply inevitable collapse, as there is no direct interdependence between cultural science, education, and practice. The absence of a research strategy does not lead to the decline of cultural education, and the absence of an original theory does not hinder the popularity of various cultural practices. Meanwhile, professional ideology has formed not around the subject or method of research but as resistance to any encroachments on its autonomy.

I consider contemporary Ukrainian culturology a form of social mythology. Its sacred core is the idea of culture. In the ritual practices of cultural education and science, a myth has developed that culturology has always existed but in thousands of different intellectual forms. The cultural hero in this mythology is a cultural scholar I mentioned above – a 35-year-old individual who claims kinship with almost all academic knowledge about culture. In a short time, he has conquered the academic Olympus, gaining official recognition and status. However, he occasionally experiences an identity crisis and struggles with self-realisation. Declaring ambitious goals to present a comprehensive teaching of culture, he encounters scepticism from disciplines that have precedence in the study of culture. They regard him as a neophyte, whose research potential is overestimated, as his teachings are a mix of philosophy, history, and, to a lesser extent, linguistics and theology. He wanders through academic worlds searching

for his place, competes with art history, ventures into the territory of psychology and sociology, and maintains distant relationships with political science. Despite the popularity of ideas gained from these interactions, he lacks a strong demand for his research. His texts, primarily in the form of essays, reports, and summaries, are often criticised for not adhering to scientific standards. Seeking other paths to self-realisation, he tries to fulfil his mission in enlightenment and project activities. However, even in this realm, his advantages over representatives of other fields of knowledge related to cultural awareness are not obvious.

Dmytro Shevchuk (National University of Ostroh Academy)

Speaking about the importance of decolonisation processes facing modern Ukrainian cultural studies, when freed from the influence of the Russian humanities, we need to find our own path. Key to addressing this demand is the ability of cultural studies scholars to listen to different perspectives and bring them together within a common space. The media function of cultural studies once again demonstrates additional advantages.

At the same time, it is important not to fall into the trap of flexibility and adaptability. The Ukrainian academic community, unfortunately, suffers from these “diseases”: at the end of the 1990s and the beginning of the 2000s, this was evidenced by the introduction of the Bologna process; in the last five years, we see how universities are adapting to new accreditation requirements and procedures. Often enough, all this has a formal nature. Therefore, the decolonisation of cultural studies cannot be limited to the formal removal of Russian and Russian-language literature from the curricula of academic disciplines. It is necessary to use the moment characterised by a kind of “renaissance” of Ukrainian literature and the world’s interest in Ukraine. This opens up new opportunities for cultural studies and the search for its own path of development, analysis, and understanding of culture. Meanwhile, in the context of development, one of the systemic problems of cultural studies, the deeper clarification of which requires a separate article, is the internal issue of Ministry approvals of courses, disciplines, and specialties. Educational bureaucrats need to listen to grassroots initiatives and adhere to more horizontal decision making, rather than pushing them top-down, often without understanding the internal context and market demands.

It must be emphasised, that the biggest problem of decolonisation may be adaptation or adjustment to new conditions. If we are talking about decolonising the humanities or academic space in general, there are already signs that Ukrainian humanities, especially on the level

of institutions, are beginning to adapt to these requirements. A sort of self-censorship is developing so as not to include certain books in the list of literature or to remove Russian literature.

Ukrainian culture and its textual dimension faced difficulties primarily due to a deliberate soft power policy implemented by Russian cultural actors, including publishers. In natural conditions, decolonisation would have been faster, but there is a certain political will from a post-imperial neighbouring country resisting internal demands for Ukrainization and pro-Ukrainian native narrative formations. In addition to the subjectivity of ministry officials, responsible for some obstacles, this subjectivity should also be attributed to the adversary. These are not abstract impersonal forces, but specific facts that we as cultural scholars and practitioners have dealt with at various levels. Some may have encountered them less often, others – more frequently, but it is nevertheless the story of constant struggle. Today we can talk about the renaissance of Ukrainian culture; we are rediscovering it primarily for ourselves. This renaissance must be used properly, and decolonisation, de-Sovietization, and de-Russification should primarily be overcome by using this rebirth of Ukrainian culture.

Oksana Dovhopolova (Odesa I.I. Mechnikov National University)

A practical case of decolonisation in the field of Ukrainian cultural knowledge is the Memory Culture Platform “Past/Future/Art,” which emerged and has been operating since 2019. It has gathered people with highly diverse experiences. The name of the platform reveals all aspects of its work: Past – because it deals with memory, Art is the space where new meanings are formed, questions arise (it is important for people to identify these questions and seek answers to them). The Platform team organises exhibitions, public discussions, and forms a Glossary of Memory Work, thus translating colonial and postcolonial experiences into the conceptual plane. At the same time, the platform is designed for a broad audience aiming to explain complex concepts in accessible language that can be easily applied. Meanwhile, everything is based on values, because it is important to understand why we are working with all this, why we are studying memory, dealing with the themes of the past, why we are working with culture in general, what we want to see in the future, why we look into the past, why we work with art? The answer is – in order to see something in the future (PASTFUTUREART 2019).

Together with our colleagues, we conducted a sociological study and prepared an analytical essay for the Development Strategy of Odesa on the current state of the Odesa myth. And for me, the most significant thing in this study was not even to discover what Odesites

consider as culture, what image of the city they have, with which personalities the phenomenon of Odesa is associated. The most powerful message in this survey was: “We want people to talk to us.” People want to be talked to, especially considering the rethinking of the city’s past, the myth of Odesa. And when there are a lot of changes in culture, it is important for people to be talked to. Sociological data shows that people are ready to talk, that they have questions to ask, and it is our task to try to launch some processes and organise public discussions. We should not be limited to educational purposes only, simply providing expert knowledge about how culture must develop. No, we must talk to people and receive some feedback from those discussions. So, this practical dimension of cultural studies is extremely significant now.

In addition to understanding the colonial past within the country, it is also important to consider how these messages are articulated externally, beyond the borders of the nation. This necessitates an understanding of Ukraine in the world and a re-evaluation of its cultural heritage, which is often distorted or even unknown, as it was presented in the context of the concept of the so-called “great Russian culture,” which overshadowed the contributions of colonised peoples.

Olha Mukha (Memorial Museum “Territory of Terror”)

I have extensive experience addressing these issues on international platforms, and can confirm that there is currently a significant demand for Ukrainian culture on the international stage. Ukrainian culture is experiencing a surge in international interest, which creates both opportunities and challenges. As Ukrainians living abroad have become unofficial cultural ambassadors, there is a growing need for people who can effectively communicate on the issues associated with Ukraine using shared terminology, while also developing new ways to express uniquely Ukrainian perspectives.

The process of cultural decolonisation requires boldness to challenge established norms and create new paradigms. This can involve uncomfortable conversations and risky language, but it is precisely this willingness to push boundaries, which attracts young and innovative thinkers to the field.

Recent conferences on decolonisation have highlighted promising developments. At a Stockholm event (“Decolonisation of Memory in the Former Soviet Spaces”, 27–30 August 2023), participants from former Soviet countries chose to communicate in their native languages rather than Russian, using English as a common language. Even more encouraging was a conference in Vilnius (“The Decolonisation of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks”, 28–30 September 2023) where Ukrainians and

Belarusians could understand each other's languages, with only English-speaking guests needing translation.

This linguistic shift is crucial in the decolonisation process. The goal is not to simply replace Russian influence with English or another dominant culture, but to develop Ukraine's own cultural agency and voice. However, this task is complicated by the intense global scrutiny currently facing Ukraine.

The only way forward is through our own agency and its construction. This is our huge goal, complicated by the fact that we do not have time to stay with ourselves and build it. Ukrainians are simultaneously rebuilding their cultural memory, forming a stronger national identity, and learning to engage with other cultures on equal footing. The challenge lies in balancing self-reflection and cultural sensitivity while asserting Ukraine's unique voice on the world stage.

Oksana Darmoriz (Ivan Franko National University of Lviv)

The decolonisation of culture and cultural studies must be approached not only through the lens of narratives from the colonial period (including the era of imperial and Soviet rule, which perpetuated colonial policies), but also through consideration of neo-colonial influences from the Russian Federation post-1991, when Ukraine gained independence. It is also worthwhile to mention the change in influence technologies and colonisation that we are currently experiencing. Classical decolonisation will not work well for us because the tools were invented before the Internet: modern information technologies, TikTok, and social networks have significantly changed the tools of colonial influence (see the concept of *cognitive warfare*) – otherwise, in the third year of full-scale war, we would not have had to deal with youth in the centre of Kyiv who listen to Russian rap. These young people are also displaced persons because their cities have been destroyed by the Russian army. And this is the reality of modern colonisation, for which we need to invent new tools.

Cultural studies emerged during the neo-colonial period, characterised by indirect colonial processes facilitated through economic pressure, political agreements, and cultural dominance within market-driven cultural industries. The creation of a shared television and Internet space was instrumental in shaping neo-colonial identities, providing platforms for Russian cultural representatives, involving Russian artists, scientists, athletes, and opinions in Ukrainian projects, and promoting a plethora of common cultural products. Furthermore, the appeal to Russian and Soviet artworks as exemplary models, as well as the influence on children's and adolescents' psyche through entertainment content, animation, literature, and music were significant

strategies. These methods proved effective both domestically and internationally, posing challenges for overcoming their influence and addressing their consequences. Developing a distinct methodology and collaborating with various Ukrainian stakeholders are imperative in confronting these challenges.

Oleksandr Kravchenko (Kharkiv State Academy of Culture)

When viewed through a decolonial lens, the epistemological secondary nature of culturology and its dependency on foreign centres of the humanities become evident. Initially, culturology was envisioned as a sphere of intellectual creativity, free from official dogma, a kind of “hippie” in education and science, offering an alternative to the Soviet academic style. However, it traded its rebellious potential for the respectability of official recognition and became a fashionable “hipster.” Culturology accumulated public interest in culture but, lacking a conceptual core and theoretical foundation, could not satisfy it. Exploiting its discursive originality without relying on research practice, it remained a hostage to established theories and ideas, occupying a dependent position in the competition among contemporary analytical strategies for understanding culture. At the same time, culturology became a convenient tool for adapting knowledge in the humanities to modern social trends.

An obvious characteristic of Ukrainian culturology is its hybridity (transitivity, transition). Its formal normativity is undermined by its optional status within the system of knowledge. Claims of originality have revealed its methodological anarchism. Its institutional respectability does not exclude the risk of marginalization. If science is compared to a garden, culturology is trendy, resembling a “natural garden.” However, the lack of a clear concept leads to an imbalance in its composition. Local plants compete with exotic ones; some are transplanted from nurseries, some are grafted, others sprouted from stumps and roots, or were brought by the wind. But they all grow on the depleted soil of an abandoned old Soviet park.

“Disciplined” culturology employs broad generalizations and speculative schemes, often becoming a refuge for marginal topics. Balancing on the edge of scientific and non-scientific knowledge, it remains a hostage to ideology. Its prospects are determined not by the relevance of cultural research, but by the activity of the communities that present it and the interests of power. The proclaimed novelty is often a reflection of either Russian science, with its dependency on the state, or the practices of Central and Eastern European countries that have shed the Soviet legacy, or the academic formats of Western countries. Lacking objective prerequisites for its emergence, it is

largely dependent on the political cultures of the countries in which it operates. In Russia, culturology became part of neo-imperial policy with its messianic attitude towards culture, fetishization of history, and mystification of philosophy. In Ukraine, it coexists with politics, which occasionally encroaches on its symbolic resources but has not developed a clear interaction algorithm.

During the 1990s, the institutionally “fragmented,” methodologically weak, and theoretically “diverse” Ukrainian culturology lagged behind the changes in Russian culturology. In Ukraine, a tacit agreement on Russian leadership in the conceptualization of culturology formed, along with the support and recognition of the cultural discourse of the neighbouring country as more prestigious. The legitimization of the “superiority” of Russian achievements occurred through the adoption of borrowed models for structuring culturology, copying organisational structures, and importing didactic and scientific literature. Spontaneous self-colonisation created the illusion of a shared academic space. The common Soviet foundation of both versions of culturology became a prerequisite for the creolization of Ukrainian culturology: the creation of a structurally similar, yet substantively different content. Most textbooks in Russia and Ukraine, while accumulating a national vision of culture, share similar methodological matrices. These include the pursuit of theoretical coherence in understanding culture, the attempt to provide a comprehensive system of knowledge, the search for patterns, and an all-encompassing determinism, with special attention to categories to discover universal meaning (Kravchenko 2019). The “Russian path” of political mobilisation of culturology has a conditional alternative in the Ukrainian “nationalisation.” However, narrowing its issues to relevant aspects of state-building increases the risk of turning culturology into an intellectual phantom. The decolonisation strategy involves rejecting the temptation to follow a similar path.

Recognizing the creole nature of Ukrainian culturology is a step towards its transformation. The absence of deep academic roots allows it to become one of the first fields where the imperial codes inherited through Soviet narratives and institutions are effectively overcome. Ukrainian culturology must shed its provincialism in its self-definition and move from academic simulations to actual construction. This requires abandoning its mythologization, forming a discursive academic space, and transitioning to real research on contemporary practices.

Zoryana Rybchynska (Ukrainian Catholic University)

The importance of developing a shared conceptual framework, methodological approach to decommunization, and unified

communication strategies in cultural studies cannot be overestimated. I would link the risky cultural studies to Humbrecht's concept of risky thinking, which transcends conventional boundaries. Cultural studies can be seen as an undisciplined discipline and a non-specialized specialty, presenting both challenges and strengths. Risky thinking allows for the exploration of cultural phenomena beyond disciplinary confines, emphasising intellectual openness and sensitivity to cultural dynamics. Cultural studies acknowledge the fluidity of culture and its constant evolution, remaining attuned to contemporary developments and societal transformations. They possess the tools to analyse, diagnose, and reflect on cultural practices, elucidating how these practices shape individual and collective identities, values, and societal interactions. This perpetual process of inquiry provides endless opportunities for exploration within the realm of cultural studies. Ukrainian cultural studies, with its focus on the present moment while acknowledging historical and future perspectives, possesses a unique strength that can be harnessed for scholarly advancement and societal engagement.

Conclusion

In conclusion, the exploration of cultural studies as a “risky project” illuminates both its challenges and potential. Through the insights shared by scholars and practitioners in the field, it becomes evident that cultural studies in Ukraine navigates a complex landscape characterised by evolving educational paradigms, societal expectations, and practical demands. The discipline's interdisciplinary nature and its role as a mediator between various academic fields underscore its unique position within the humanities. Despite the uncertainties and critique, cultural studies continues to adapt and evolve, offering valuable insights into contemporary social, cultural, and political dynamics. As Ukraine grapples with continuing transformations, emphasised by the ongoing war, the resilience and dynamism of cultural studies position it as a critical endeavour for understanding and shaping the complexities of the modern world, including the reactivated and acute issue of Ukrainian identity and international culture representation.

The exploration of cultural studies as a “risky project” has yielded valuable insights into the nature and trajectory of this discipline in Ukraine. Key points to consider include:

Interdisciplinary (or even post-disciplinary) nature: Cultural studies emerges as a field that intersects with various disciplines within

the humanities, reflecting a complex web of theoretical frameworks and methodologies.

Mediator role: The discipline serves as a mediator between different academic fields, offering a unique perspective that bridges gaps and fosters dialogue across diverse areas of inquiry.

Educational challenges: The evolving landscape of cultural studies in educational institutions highlights challenges in curriculum development, practical training, and aligning academic programs with market demands.

Practical applications: Despite challenges, cultural studies demonstrates its practical relevance through initiatives such as informal education projects and cultural management endeavours, addressing societal needs and engaging with broader audiences.

Identity formation: Cultural studies play a crucial role in shaping cultural, national, and civic identities by critically examining historical narratives, colonial legacies, and contemporary cultural developments.

Resilience and adaptability: The discipline's ability to navigate uncertainties and adapt to changing contexts underscores its resilience and dynamism, positioning it as a vital tool for understanding and navigating the complexities of the modern world.

Decolonisation and reshaping social narratives: In times of war, reshaping social narratives and deeper decolonisation become urgent matters for Ukrainian cultural studies which influence the formation of the discipline itself.

Through these observations, it becomes clear that cultural studies in Ukraine occupies a dynamic and multifaceted space, offering both challenges and opportunities for scholars, practitioners, and society at large.

In the context of the ongoing conflict, cultural studies in Ukraine has assumed a role akin to cultural diplomacy, necessitating a basis and methodology that are non-political and aimed at promoting the country abroad without resorting to propaganda tactics. This entails the challenging task of mapping cultural identity amidst the complexities of societal upheaval and external scrutiny.

Addressing the need for decolonisation, we want to reflect on the imperative of rebuilding the agency, emphasising the demonstrated resilience of Ukrainian civil society despite adversities. However, the internal struggle to reconcile core identities poses significant challenges. The intimate nature of this process is further complicated by its public exposure, subjecting individuals to scrutiny and judgement from both domestic and international audiences. This heightened visibility creates a form of mental exhibitionism, inhibiting the necessary sensitivity towards self-exploration and identity formation.

Acknowledging culture as a vital tool for encoding and decoding societal values and norms, the speakers assert the indispensable role of cultural knowledge in achieving a delicate balance. This balance, they argue, is achieved through embracing the uniqueness of individual experiences while leveraging the accumulated wisdom of collective human endeavours. Ultimately, we underscore the importance of cultivating sensitivity towards oneself as a prerequisite for navigating the complexities of cultural identity and societal transformation. Those tasks belong to the emerging objectives for Ukrainian cultural studies today – risky but acute and proven need to remain in force.

Olha Mukha
Oksana Darmoriz

References:

- Darmoriz, O. & Mukha, O. (2021). Kulturni industriyi ta kulturolohichna osvita v Ukraini: tochky dotyku y systemni prohalyny. *Virtus* (54): 52–56. – In Ukr.
- [Дарморіз, О. & Муха, О. (2021). Культурні індустрії та культурологічна освіта в Україні: точки дотику й системні прогалини. *Virtus* (54): 52–56.]
- Kravchenko, O. & Kravchenko, O. (2019). Kulturolohiia v postradianskomu osvitnomu dyskursi. *Drynovskyy zbirnyk*, 11: 440–449. – In Ukr.
- [Кравченко, О. & Кравченко, О. (2019). Культурологія в пострадянському освітньому дискурсі. *Дриновський збірник*, 11: 440–449.]
- Kravchenko, O. V. (2019). Kontraversiynist akademichnoyi traiektoriyi kulturolohiyi v Ukraini. *Cuchasna kulturolohiia: aktualizatsiia teoretyko praktychnykh vymiriv*: 30–64. – In Ukr.
- [Кравченко, О. В. (2019). Контраверсійність академічної траєкторії культурології в Україні. *Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів*: 30–64.
- Kravchenko, O. V. (2021). Identyfiatsiia ukraïnskoyi kulturolohiyi v konteksti ideyi postmodernizmu. *Cuchasna kulturolohiia: postmodernizm u lohitsi rozvytku ukraïnskoyi humanitarystyky*: 7–35. – In Ukr.
- [Кравченко, О. В. (2021). Ідентифікація української культурології в контексті ідеї постмодернізму. *Сучасна культурологія: постмодернізм у логіці розвитку української гуманітаристики*: 7–35.]
- PAST / FUTURE / ART. memory culture platform. PASTFUTUREART // <https://pastfutureart.org/en/> (accessed: 26 April 2024).
- UAC-LVIV (2023). Cultural NGOs and vectors of their actions in sphere of helping war victims: Lviv experience. UAC-LVIV. https://drive.google.com/file/d/19CZyClheKUEwaY5BMv_T_W4BjkgfGfQRN/view (accessed: 26 April 2024).
- UAC-LVIV (2021). Analychnyy zvit proiektu «Osvitniy profil stratehiyi kultury Lvova». UAC-LVIV. https://drive.google.com/file/d/1PC_cM28gQh2tCA-KJpGW3q8ij9F_TymV/view (accessed: 26 April 2024). – In Ukr.

- [UAC-LVIV (2021). Аналітичний звіт проекту «Освітній профіль стратегії культури Львова». UAC-LVIV. https://drive.google.com/file/d/1PC_cM28gQh2tCA-KJpGW3q8ij9F_ТумV/view (дата звернення: 26 квітня 2024).]
- UAC-LVIV (2023). Kulturolohiia yak ryzykovanyu proiekt: reviziia postkolonialnoho dosvidu. UAC-LVIV. <https://www.youtube.com/watch?v=VixZSM-CudYw&t=19s> (accessed: 26 April 2024). – In Ukr.
- [UAC-LVIV (2023). Культурологія як ризикований проект: ревізія постколоніального досвіду. UAC-LVIV. <https://www.youtube.com/watch?v=VixZSMCudYw&t=19s> (дата звернення: 26 квітня 2023).]

РАЗВІЦЦЁ ФУНКЦЫЯНАЛЬНАГА ШМАТМОЎЯ Ў СТУДЭНЦКІХ АЎДЫТОРЫЯХ З БЕЛАРУСКАЙ БОЛЬШАСЦЮ: ПРАКТЫЧНЫЯ ПРАПАНОВЫ

Андрэй Вазьянаў

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-184-205>

DEVELOPING FUNCTIONAL MULTILINGUALISM IN STUDENT
AUDIENCES WITH BELARUSIAN MAJORITY: PRACTICAL
PROPOSAL

© Andrei Vazyanau

PhD in social anthropology, assistant professor at the Department
of Social Sciences, European Humanities University.

Savičiaus g. 17, Vilnius, Lithuania

E-mail: andrei.vazyanau@ehu.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5103-7298>

Abstract: The proposal contained in the title is linked to the development of multilingualism in student audiences with a Belarusian majority, regardless of the students' main (first, native, etc.) language. The advantageousness of multilingualism in the educational process is a matter of wide consensus in the thematic literature. The idea of perceiving the entire linguistic repertoire of students as a valuable resource is developed based on approaches such as systemic functional linguistics, translanguaging and linguistic anthropology in education. The text considers the specifics of the application of these approaches in the Belarusian context. Multilingualism in Belarusian education is rather a declared condition than the real one, despite a high social need for it in society. The recommendations formulated in this paper deal with the main aspects of the organization of teaching aimed at the development of multilingual skills in Belarusian students. It is suggested that, in the first place, the practical level of language proficiency must be identified at university, since the school marks often fall short of indicating the actual ability to use the language.

The proposals then elaborate on the formulation, together with students, of motivations for learning languages – and in particular, the Belarusian language. It is argued that young people often find such motivations beyond identitarian discourses of preserving the culture, history, or traditions, increasingly focusing instead on access to social capital, technology, mobility, artworks, and popular culture. The principle of multimodality in educational process is proposed, which can bring multilingualism into the new media dominated routine of young people. The capacity of the Belarusian language to serve for intercultural communication is discussed. It is argued that both the theory and empiric data should be multilingual to avoid hierarchical diglossia. Development of multilingualism among students also requires that teachers acquire and improve the necessary skills.

Keywords: multilingualism; inclusive education; translanguaging; emancipatory pedagogy; Belarusian language; practical recommendations.

Дадзеныя прапановы прысвечаныя развіццю шматмоўя (мультылінгвізма) у студэнцкіх аўдыторыях з беларускай большасцю, незалежна ад асноўнай (першай, роднай і г. д.) мовы студэнтаў і студэнтак. У тэксце апісаныя асноўныя міжнародныя кансэнсусы датычна шматмоўя ў адукацыйным працэсе сёння, рэгіянальны кантэкст і спецыфіка кейса беларускай адукацыі, а таксама на аснове выкладчыцкага досведу сфармуляваныя рэкамендацыі па арганізацыі выкладання з мэтай развіць навукі шматмоўя ў беларускіх студэнтаў.

Прапановы напісаныя з улікам бягучага кантэксту, у якім вялікая колькасць маладых людзей беларускага паходжання, грамадзянства і/ці самаідэнтыфікацыі навучаецца па-за межамі краіны, але захоўвае сувязь з беларускай культурнай і сацыяльнай прасторай. Таму беларуская адукацыя трактуецца ў гэтым тэксце максімальна шырока, уключаючы не толькі дзяржаўныя навучальныя ўстановы на тэрыторыі Беларусі, але і тыя, што маюць беларускае паходжанне і/або створаныя для выхадцаў з Беларусі. Рэкамендацыі фармуляваліся такім чынам, каб быць прыдатнымі для рэалізацыі як у Беларусі, так і ў пераважна беларускіх аўдыторыях па-за яе межамі. Хоць выкладчыкам і выкладчыцам у Беларусі і па-за яе межамі даводзіцца працаваць у кардынальна розных умовах, праблемы беларускай адукацыі абাপал мяжы шмат у чым падобныя, а падыходы да адукацыі патрабуюць гарманізацыі.

Пры складанні прапаноў за арыенцір браліся прынцыпы ўсеагульнага права на адукацыю, студэнтаарыентаванасці, інклюзіі, а таксама эмансіпацыйнай педагогікі, у якой студэнт_кі

і настаўні_цы разам рэфлексуюць над працэсам вытворчасці ведаў і шукаюць магчымасці зняць існуючыя абмежаванні (Freire 1996).

Задачы гэтых прапаноў: памясціць беларускую адукацыю ў кантэкст сучаснага выкладання ва ўмовах гетэрагласіі, даць агляд актуальных прагматык шматмоўя і апісаць некаторыя прыкладныя аспекты развіцця шматмоўя — такія як інтэрактыўнасць і дыялагічнасць адукацыйнага працэсу, рэфлексіўнасць, адаптыўнасць, падтрымка меншых моў як перадумова шматмоўя. Прапановы базуюцца перадусім на досведзе выкладання сацыяльных навук; асобныя аспекты выкладання могуць быць дысцыплінарна спецыфічнымі. Разам з тым, агучаныя прынцыпы адукацыі, часткай рэалізацыі якіх і ёсць развіццё шматмоўя, маюць кросдысцыплінарны характар.

Тэма мовы, моўнага выбару і яго ролі ў адукацыйным працэсе працяглы час абмяркоўваецца ў самых розных кантэкстах. Абмяркоўваюць тое, якую ролю павінны мець у адукацыі замежныя мовы рознай пашыранасці — глабальнай і рэгіянальнай, метадыкі іх выкладання, спосабы захавання мінарытарных моў, паразумення ў аўдыторыях з некалькімі мовамі і г. д. Дадзеныя аспекты вывучаюцца ў дачыненні да дашкольнай, школьнай і вышэйшай адукацыі. Не бракуе літаратуры прысвечанай выкладанню для замежных студэнтаў. У той жа час большасць такіх тэкстаў змяшчае спецыфічныя для асобных кейсаў высновы, якія толькі абмежавана можна прымяняць у іншых кантэкстах.

Каб апісаць суіснаванне многіх моў, і/або маўленчых варыянтаў, у літаратуры ўжываюцца тэрміны *мультылінгвізм*, *гетэрагласія* і *шматмоўе*, часта сінанімічна. Пад шматмоўем у студэнцкай аўдыторыі ў дадзеных прапановах маецца на ўвазе гарманічнае суіснаванне і выкарыстанне моў у адукацыйным працэсе, заснаванае не на нарматыўных устаноўках ці дысцыпліне, але на разуменні студэнцтвам патэнцыялу валодання рознымі мовамі.

У гэтым тэксце няма строга тэхнічных лінгвістычных рэкамендацый па дасягненні ўзроўню валодання пэўнай мовай. Замест гэтага абмяркоўваецца як стварыць умовы, што матывуюць студэнтаў выкарыстоўваць больш чым адну мову. Асобная ўвага надаецца беларускай мове як такой, што ў сучасным кантэксте выступае крокам у кірунку шматмоўя і мае вялікі патэнцыял несці яго асноўныя каштоўнасці.

Прапановы створаны на падставе шасцігадовага досведу выкладання ў галіне сацыяльных навук, з улікам абмеркаванняў са студэнтамі і калегамі.

Пастаноўка праблемы: беларуская адукацыя на скрыжаванні глабалізацыі і каланізацыі

Беларуская адукацыя сутыкаецца сёння як з шэрагам спецыфічных праблем, так і з выклікамі, якія стаяць перад многімі іншымі нацыянальнымі адукацыйнымі сегментамі. Недахоп фінансавання, дэфіцыт кадраў, папулярызацыя штучнага інтэлекту, перагружанасць і выгаранне настаўнікаў, рост канкурэнцыі і няроўнасці сярод студэнтаў — глабальныя выклікі, добра знаёмыя акадэмічнаму персаналу як у Беларусі, так і за яе межамі. У той жа час, беларуская адукацыя сутыкаецца і з больш спецыфічнымі выклікамі, адзін з якіх можна акрэсліць як правінцыялізацыя, або страта самастойнасці, канкурэнтаздольнасці, падпарадкаванне знешнім, не-адукацыйным мэтам. Часцей за ўсё ідзецца пра адмову ад міжнародных напрацовак і падыходаў у бок падыходаў, пануючых у Расіі — што зусім не робіць беларускіх студэнтаў раўнапраўнымі ўдзельнікамі інтэлектуальнай прасторы суседняй краіны, затое эфектыўна выключае іх з астатніх інтэлектуальных прастор і рынкаў працы. Сумнеўная дынаміка моўных кампетэнцый у навучальных установах і недастатковы доступ да якасных адукацыйных матэрыялаў на розных мовах — частка вышэй памянёнай праблемы.

Дадзеныя прапановы прызначаны адрэагаваць на гэты падвойны выклік беларускай адукацыі і сфармуляваць ідэі для таго, каб яна стала полівалентнай, інклюзіўнай і прывабнай для студэнцтва.

Існуючыя напрацоўкі і падыходы да шматмоўнага працэсу адукацыі

Ідэя мэтазгоднасці стварэння шматмоўнага асяроддзя ў студэнцкай аўдыторыі становіцца ўсё больш пашыранай у навуковай літаратуры і прыкладных тэкстах па выкладанні: пошукавы запыт «Creating functional multilingualism in student audiences» у сэрвісе Google Scholar выдае дзясяткі публікацый на тэму, збольшага датаваных 2020-мі. Ідэя базуецца на шырока прадстаўленых у даследаваннях пацвярджэннях станоўчых эфектаў мультылінгвізма.

Як і ў гэтай літаратуры, у дадзеных прапановах шматмоўе разглядаецца не як самамэта, а як складнік паўнаважнай сучаснай адукацыі. У літаратуры як мінімум з 1990-х існуе шырокая дыскусія наконт таго, навошта адраджаць або захоўваць мовы, прапануецца мноства розных адказаў на гэтыя пытанні (гл. напрыклад [Mühlhäusler 1992; Bernard 1992]). Спектр меркаванняў вельмі

шырокі, ад зацятай прыхільнасці захаванню моў як эсэнцыі культур (гл., напрыклад, класічны тэкст [Campbell, Schnell 1987]) да адкрытай крытыкі ідэі (Malik 2000). З антрапалагічнага пункту гледжання няма ўніверсальнага адказу на пытанне навошта захоўваць мову. Замест гэтага ёсць сітуаіраваныя, кантэкстуалізаваныя абгрунтаванні пераваг тых ці іншых моўных кампетэнцый.

Шматмоўе можа бачыцца як такое, што дае студэнцтву перавагу ў параўнанні з аднамоўем у сілу шэрага сімвалічных і прагматычных прычын: суседства з іншымі моўнымі арэаламі, патрабаванні рынку працы, сцвярджанне суб'ектнасці — вось толькі некаторыя прыклады. У гэтых прапановах няма мэты інвентарызаваць такія матывацыі або выбудаваць іх іерархію; замест гэтага абгрунтоўваецца, што такія матывацыі шматмоўя павінны абмяркоўвацца і рэфлексавацца пры студэнцкай аўдыторыі і з яе ўдзелам. Мы таксама не маем на мэце параўноўваць каштоўнасць асобных моў: тэкст выходзіць з таго, што для студэнцтва розных спецыяльнасцяў ёсць безумоўнай перавагай веданне моў рознай ступені пашыранасці, глабальных, рэгіянальных, лакальных.

Міжнародная практыка працы са шматмоўнымі студэнцкімі аўдыторыямі

Спалучэнне моў у адукацыйным працэсе розных ступеняў з'яўляецца сусветна пашыранай практыкай — і гэта адлюстраванне агульнай сітуацыі ў сацыяльным жыцці: большая частка насельніцтва зямлі гэта бі- або мультылінгвы (Valdés 2012). У грамадствах бытуюць розныя мадэлі суіснавання моў, больш ці менш стымуляваныя дзяржаўнай палітыкай або попытам у грамадстве (адну з сістэматызацый дае [Албут і інш. 2017]). Тое ж тычыцца сферы адукацыі розных ступеняў. Адукацыя — моцны фактар у фарміраванні шматмоўнай нормы ў грамадстве; яна ж умацоўвае пэўныя вобразы асобных моў ці суадносін паміж мовамі. Іерархія моў, створаная адукатарамі, відавочна ўзнаўляецца бацькамі (Kirsch and Aleksic 2020), а мовы меншасцяў (*community languages*) апынаюцца ў самым яе нізе (Ellis et al. 2010). У некаторых сітуацыях ідзецца пра парытэт моў, якія не знаходзяцца ў яўнай іерархіі, а шматмоўе развіваецца з малога ўзросту, у дашкольныя і раннешкольныя гады. Пры гэтым мяркуецца, што на момант, калі моўца будзе рабіць выбар, у я_е ўжо будуць неабходныя для такога выбару кампетэнцыі (гл. напрыклад Люксембурга ў [Kirsch and Aleksic]). У многіх іншых сітуацыях напружанне ўзнікае паміж мовамі гегемоннымі, глабальна пашыранымі, з аднаго боку, і прыгнечанымі, маргіналізаванымі праз гістарычныя ці іншыя прыгнёты, з другога боку (гл. пра

афрыканскі кантэкст у [Stein and Newfield 2006] або аўстралійскі ў [French 2016]). Аднак і там, і там можна канстатаваць зрух ад лінгвістыкі стандартаў у бок лінгвістыкі кантактаў, якая б адлюстроўвала посткаланіяльныя рэаліі позняга мадэрну, дзе пераклучэнне кодаў і развіццё нефармальных маўленчых камбінацый стала руцінай (Stroud 2009).

Шматмоўе як адукацыйны рэсурс

Нярэдка ў якасці ключавой перавагі мультылінгвізма называецца станоўчы ўплыў на кагнітыўныя здольнасці людзей. Аднак толькі пазней стала абмяркоўвацца тое, што шматмоўе адначасова ёсць і карэлятам культурнага ды сацыяльнага капіталу, павелічэння магчымасці выбару, засваення тэхналогій, устанаўлення і падтрымання сацыяльных сувязей. Сёння моўная кампетэнцыя мультылінгваў больш не разглядаецца ў якасці простаі сумы дзвюх і больш моў (Nakuta and Bialystok 1994). Адпаведна, і бачанне шматмоўя ў студэнцкай аўдыторыі паступова мяняецца ад «праблемы» да «рэсурсу». Гэтаму спрыяюць разнародныя чыннікі: канкурэнцыя на рынку працы, мабільнасць людскіх рэсурсаў на фоне глабалізацыі, падвышэнне інтарэсу да мінарытарных і zagrożаных моў, а ў асобных выпадках і палітыка ідэнтычнасці. Акрамя таго, змяняецца разуменне таго, што значаць мовы адукацыі для астатніх моўных кампетэнцый — замест мадэлі, дзе яны нібыта мусяць выцесніць іншыя мовы, у літаратуры прапануецца звярнуць увагу на культурны капітал, які дае мультылінгвізм, і падтрымаць яго праз навучальны працэс (Khote and Tian 2019).

На адукацыйную практыку таксама ўплывае падыход сістэмнай функцыянальнай лінгвістыкі, СФЛ (Halliday 1978). У працах Майкла Галідэя мова разглядаецца як дынамічная і зададзеная сваімі сацыяльнымі функцыямі; яна з'яўляецца наборам опцый, што пастаянна эвалюцыянуюць, а не існуюць як герметычныя наборы нязменных фіксаваных правіл. Для адукацыі такая ідэя стала інструментам больш гнуткага рэагавання на патрэбы студэнтаў і супрацьстаяння расісцкім і каланіяльным стэрэатыпам. Больш за тое, такі падыход развівае ў студэнтаў інтэрсекцыянальную рэфлексію — крытычнае разуменне таго, як займаная імі пазіцыя ў грамадстве ўплывае на працэс стварэння, распаўсюду і засваення ведаў (Mizell 2022).

Цесна звязаны з СФЛ канцэпт — транслінгвізм (*translanguaging*), які прадугледжвае сінергетычнае выкарыстанне ўсіх наяўных у асобы моўных рэсурсаў, часта са змяшэннем нормаў і лексем

розных моў або іх нестандартных разнавіднасцяў (Gevers 2018). У англійскай мове канчаток слова *translanguaging* указвае на працэсуальнасць: працэс сумяшчэння і пераклучэння маўленчых кодаў сам па сабе мае адукацыйныя эфекты — уключэння, эмансіпацыі, развіцця крытычнага мыслення і іншае. Транслінгвізм выражаецца ў магчымасці спалучыць розныя маўленчыя варыянты, асабліва менш прэстыжныя, у першую чаргу для тых, хто выключаны са звычайнага адукацыйнага працэсу ці не можа ў ім паўнаважна ўдзельнічаць. Адукатарам прапануецца *трансфарматыўная моўная палітыка* адукацыі, дзе практычныя навыкі разумення і перадачы сэнсаў у розных сітуацыях больш важныя за ідэальнае веданне правілаў унутры адной мовы (Kerfoot 2011).

Яшчэ адным інструментам дызайну адукацыі выступае лінгвістычна-антрапалагічны падыход. Лінгвістычная антрапалогія (ЛА) як галіна даследаванняў вывучае ўплыў мовы на сацыяльнае жыццё і разглядае яе як не толькі моўную з’яву (Wortham 2008). ЛА абапіраецца на этнаграфічныя метады і імкнецца зразумець множныя кантэкстуальна спецыфічныя рацыянальнасці моўных паводзін. З пункту гледжання лінгвістычнай антрапалогіі ні раздзяленне кодаў, ні змяшэнне іх не з’яўляецца самакаштоўнасцю. Замест гэтага прыярытэты моўнай стратэгіі вызначаюцца сітуацыўна і з улікам пазамоўных патрэб моўцаў. Прыклады такіх патрэб — доступ да інфармацыі, тэхналогіі, культурных даброт, сацыялізацыя, адукацыя, кар’ера, бяспека і г. д. Роля адукатараў палягае і ў тым, каб выявіць гэтыя патрэбы і адпаведным чынам абнавіць выкладчыцкую практыку.

Практычныя пытанні арганізацыі і правядзення шматмоўнай адукацыі ў аўдыторыях з беларускай большасцю

Моўная сітуацыя беларускай адукацыі спецыфічная і адрозніваецца ад большасці кейсаў, апісаных у літаратуры па транслінгвізме і сістэмнай функцыянальнай лінгвістыцы. Большасць дыскусій у гэтых даследніцкіх даменах адбываецца ў кантэксце ўжо наяўнага шматмоўя. То-бок, абмяркоўваецца па якіх прынцыпах арганізуюць адукацыйны працэс для людзей, якія валодаюць і карыстаюцца некалькімі мовамі да таго, як трапляюць у навучальную ўстанову.

У Беларусі на ўваходзе ў навучальны працэс мае месца як раз такі фактычнае аднамоўе з толькі нязначнымі навыкамі ў іншых мовах. Моўная сітуацыя ў Беларусі апісваецца як посткаланіяльны

(Альбут і інш. 2017) і незбалансаваны білінгвізм (Гируцкий 2019; Дапіра 2019). Часта беларускі білінгв валодае адной з моў настолькі слаба, што яго камунікатыўныя магчымасці на гэтай мове значна абмежаваныя (Фокіна 2011). У гісторыі Беларусі паўтараюцца перыяды, калі беларуская мова аказваецца пад забаронай або мішэнню дыскрымінацыі на частцы або ўсёй тэрыторыі краіны. Таксама і сёння ў Беларусі не створана спрыяльных умоў для яе носьбітаў і карыстальнікаў: адсутнічаюць установы вышэйшай адукацыі з беларускай як адзінай ці хаця б асноўнай мовай навучання; асабістыя гісторыі дыскрымінацыі беларускамоўных людзей у Беларусі складаюцца ў цэлыя кнігі (Нагорная 2021). Дзеці часцей за ўсё карыстаюцца ў сям’і толькі рускай мовай, першае сутыкненне з іншымі мовамі адбываецца праз медыя, школу і мабільнасць. Гэта тычыцца не толькі англійскай мовы, але і беларускай — хаця з ёй пэўны кантакт усё-ткі магчымы і ў гарадской прасторы, дзе на ёй выконваюцца некаторыя абвесткі і вывескі. Дзеці з беларускамоўных сем’яў у Беларусі цяпляць ад дыскрымінацыі — у тым ліку праз неадукаванасць дарослых: гэта тычыцца не толькі сферы паслуг, медыцыны, сацыяльных паслуг, але нават такой сфасаванай на мове спецыяльнасці як лагапедыя. Па-другое, нягледзячы на валоданне гегемоннай (часцей за ўсё — рускай) мовай і толькі ёй, беларускія носьбіты рускай знаходзяцца на перыферыі як расійскай, так і ўсіх іншых навакольных культурных прастор. Можна з упэўненасцю казаць, што гэта істотна абмяжоўвае сацыяльныя, кар’ерныя, інтэлектуальныя магчымасці беларускіх маладых людзей. Аднамоўе выключае беларусаў з працэсу міжкультурнага абмену і памяншае выбар. Уявіць сабе выпадкі, калі аднамоўе цалкам задавальняе культурныя і сацыяльныя патрэбы папуляцыі, у прынцыпе цяжка, аднак у рэгіянальным кантэксце нязменная геаграфічная данасць — знаходжанне Беларусі паміж рознымі геапалітычнымі рэгіёнамі і на перыферыі кожнага з іх.

Адэкватны ў такой сітуацыі адказ — прыстасаваць моўныя стратэгіі пад развіццё гнуткасці, адаптыўнасці, полівалентнасці, шматгалосся беларускіх моўцаў. Гэтая задача выходзіць далёка за рамкі таго, што прынята называць «беларусізацыяй». Імкненне да таго, каб беларуская ці любая адзіная мова заняла такое месца ў жыцці студэнтаў, якое сёння займае руская, вельмі праблемна. Прагматыка шматмоўя даўнімае, што дамінаванне адной мовы ва ўсіх сферах жыцця проста перастае быць выключнай нормай. Замест замяшчэння адной мовы іншай за мэту бярэцца расшырэнне і памнажэнне моўных кампетэнцый.

Навыкі шматмоўя ў беларускіх студэнцкіх аўдыторыях:
высвятленне сітуацыі

Адзін з складаных выклікаў, які стаіць перад беларускімі выкладчыкамі, палягае ў тым, каб адэкватна ацаніць наяўны ўзровень ведання моў студэнтамі. Гэта абумоўлена шматлікімі чыннікамі, такімі як падыход да выкладання моў у беларускіх школах, падыход да ацэньвання моўных ведаў, разыходжанне паміж маўленчымі варыянтамі ў выкладанні і рэальным жыцці і г. д.

Мы маем знікальна мала эмпірычных — асабліва статыстычных — дадзеных пра моўную сітуацыю ў Беларусі ў цэлым, а таксама абмежаваны доступ да яе даследавання. У такой сітуацыі выкладчыкам часта даводзіцца высвятляць сітуацыю самастойна. Студэнты таксама часцяком не могуць адэкватна ацаніць уласны ўзровень валодання мовамі — у тым ліку праз тое, як яны выкладаюцца. Калі ў выпадку з англійскай прынамсі існуе прэзумпцыя няведання яе вучнямі, то беларуская пазіцыянуецца як такая, што патрабуе вывучэння толькі «часткова», у той меры ў якой яна адрозніваецца ад рускай (то-бок той, што бярэцца за «пункт адліку»).

Як вынік, студэнты прыходзяць з вельмі розным узроўнем валодання беларускай і англійскай. Досыць часта гэта пасіўнае валоданне і здольнасць разумець нескладаныя тэксты. Радзей студэнты таксама размаўляюць на беларускай і збольшага толькі тады калі такую камунікацыю ініцыюе выкладчык. Нават студэнты з добрай паспяховасцю і высокімі адзнакамі за мовы не заўсёды здольныя падтрымаць простую гутарку па-беларуску ці па-англійску. У школе звычайна ад іх чакаецца веданне граматычных правіл, арфаграфіі, пунктуацыі. Аднак выпускнікі школ з выдатным веданнем правапісу не заўжды могуць па-беларуску адказаць на пытанні «Што ў жыцці вас захапляе?», «Якія ў вас чаканні ад дадзенага навучальнага курсу?», «Што вас найбольш уразіла ў апошнім пабачаным вамі фільме/прачытаным вамі тэксце?» Пры гэтым, уяўляць свой узровень яны могуць зыходзячы з адзнак — да чаго іх і прывучае беларуская школа. У той жа час, студэнты з добрай беларускай мовай часта не наважваюцца яе выкарыстоўваць у аўдыторыі.

Гэта прадстаўляе метадалагічны выклік для выкладчыкаў, аднак ні ў якім разе не мае быць падставай для прысаромлівання каго-кольвек са студэнтаў. Замест гэтага канструктыўнай будзе дыскусія пра моўныя біяграфіі студэнтаў — каб зразумець, з якімі мовамі ў якіх сітуацыях яны сутыкаюцца і як гэта змяняецца ў часе. Гэта таксама дапамагае самім студэнтам зразумець

наяўнасць адрозненняў у аўдыторыі, наяўнасць меншасцяў, а таксама перавагі валодання мовамі.

Выкладчыкам варта не абмінаць пытанні ўласных кампетэнтый, а прагаворваць іх са студэнтамі. Таксама старшыя часта робяць выгляд, што беларускай валодаюць у той жа ступені, што і рускай, аднак у большасці выпадкаў, хоць і не заўжды, гэта не так. Выкладчыкі таксама знаходзяцца ўнутры існуючай моўнай сітуацыі. Варта таксама абмеркаваць з аўдыторыяй яе прычыны і магчымыя сцэнарыі развіцця. У беларускім кантэксце абмежаванае або неідэальнае валоданне той ці іншай мовай, або нават усімі, не рэдкасць, але гэта не павінна бачыцца як выключна асабістая правіна насць. Акрамя таго, патрэба ў выкладчыках з валоданнем некалькімі мовамі вельмі пашыраная і па-за Беларуссю (такая праблема ёсць нават у Люксембургу).

Варта таксама разам са студэнтамі лакалізаваць беларускую сярод іншых моў і прадэманстраваць, што пры адрозненнях яе становішча ад пазіцый рускай, французскай, польскай, нямецкай і іншых, якія дамінаюць на пэўных тэрыторыях, вялікая колькасць моў існуюць у пазіцыі меншасці і/або пагрозы знікнення. Пры гэтым ёсць мовы ў куды больш уразлівым стане чым беларуская. Студэнцтва мае атрымаць і тлумачэнні таго, чаму гэтае становішча праблемнае і вартае паляпшэння. У такой дыскусіі магчыма таксама памясціць беларускую мову ў нетрывіяльныя кантэксты. Напрыклад, можна разглядаць яе ў шэрагу з мовамі краін Балтыі як такімі, што маюць адносна невялікую колькасць носьбітаў у параўнанні з больш знаёмымі беларусам мовамі, але цалкам функцыянальны і пры гэтым існуюць у грамадствах мультылінгваў. Іншы кантэкст — ірландская гэльская і іншыя кельцкія мовы, якія пасля доўгага дамінавання англійскай і выцяснення з гарадоў зноў становяцца мовамі гарадской моладзі і папулярнай культуры. Мноства сітуацый па-за Беларуссю дэманструюць паспяховае функцыянальнае і дынамічнае шматмоўе, якое можа брацца за ўзор.

Пры гэтым наратыў «заядбанай» або «паміраючай» беларускай мовы варта разглядаць вельмі крытычна. Мае сэнс адзначыць, што складанае становішча беларускай — даўняя з’ява, абумоўленая мноствам фактараў. З іншага боку, параўнанні сітуацый з даступнасцю праграм, інтэрфейсаў, ведаў, аб’ектаў папулярнай культуры і г. д. на беларускай мове сёння і пяць, дзесяць, пятнаццаць год таму прывядуць да менш адназначных высноў — і дапамогуць паставіць пад пытанне сам наратыў «памірання», абдумаўшы прычыны яго папулярнасці і яго патэнцыйных выгадаатрымальнікаў.

Асаблівасць беларускага кейса праз прызму транслінгвізму ў тым, што ў ім за адукацыйнай сістэмай стаіць задача хутчэй

выгадоўвання шматмоўя чым кіравання ўжо існуючым — прычым гэтая праца часта мае быць выкананая ўсімі ўдзельнікамі адукацыйнага працэсу. Акцэнт змяшчаецца з надання голасу маргіналізаваным шматмоўным часткам аўдыторыі (якія недасканала валодаюць прэстыжнай гегемоннай мовай) на тое, каб зберагчы асноўную масу беларускіх студэнтаў ад маргінальнага аднамоўя ў еўрапейскім, азіяцкім і іншых кантэкстах.

Сітуацыя беларускага выкладання была трапна названа «педагагічнае памежжа» (Снапкоўская 2017): Беларусь падпадае пад уплыў шматлікіх суседніх культур, аднак часта яны працуюць не на сінергію і ўзбагачэнне беларускай прасторы, а канкуруюць паміж сабой і дамінаюць над беларускасцю. Пэўная анамальнасць і праблемнасць такой сітуацыі патрабуе дыскусіі з удзелам розных бакоў.

Фармуляванне матывацый для шматмоўя ў аўдыторыях з беларускай большасцю

У абмеркаванні беларускай адукацыі часта бракуе стратэгіі па абгрунтаванні патрэб у шматмоўі — упаасобку ў такім, якое б падтрымлівала беларускую мову. Сапраўды, нават там дзе ёсць кансэнсус пра неабходнасць падтрымкі беларускамоўнасці, рэдка абмяркоўваецца чаму менавіта «мы» згодныя ў гэтым. Пры гэтым студэнты могуць уяўляць сабе патрэбнасць шматмоўя ўвогуле і беларускай мовы ў прыватнасці зусім не так як выкладчыкі.

Для развіцця шматмоўя ў адукацыйным працэсе неабходна прагаворванне мэт той моўнай стратэгіі, якая выкарыстоўваецца ў аўдыторыі. Маючы хаця б мінімальныя звесткі пра прынцыпы выбару і камбінацыі моў на занятках, у чытанні, у заданнях, студэнты змогуць зразумець, як выкарыстоўваць шматмоўе ў сваіх мэтах. Акрамя таго, матывацыі шматмоўя ў зносінах падчас адукацыйнага працэсу павінны абмяркоўвацца са студэнцтвам; патрэбны хаця б сітуацыўны кансэнсус. Гэтаксама каштоўнасць ведання беларускай варты тлумачыць і нават высвятляць разам са студэнтамі; яна не павінна падавацца як нешта само сабой зразумелае. Такое высвятленне прапануецца праводзіць не толькі з выкарыстаннем аргументаў з боку выкладчыкаў, але і пры актыўным удзеле з боку студэнтаў. Пры гэтым, множныя матывацыі відавочна спрацуюць эфектыўней чым адзіная. Студэнцтва мае пабачыць мноства прычын вучыць мовы, датычных розных сфер іх жыцця і кар’еры.

Трэба асобна адзначыць, што абгрунтаванні, базаваныя на пытаннях ідэнтычнасці, ёсць відавочна дэфіцытнымі, недастатковымі

ў сённяшнім свеце, дзе этнічнасць толькі адзін з аспектаў самаідэнтыфікацыі, а моўны выбар часта рацыяналізуецца праз неідэнтычнасныя рацыі. У беларускай прасторы часта акцэнтуюцца «захаванне» спецыфічна зразуметай беларускасці, а дыскурс пра беларускую мову звязаны з традыцыямі, гісторыяй, продкамі і т. п. Альтэрнатыўны дыскурс мог бы звяртаць увагу на неактуальнасць аднамоўя і на расшырэнне магчымасцяў камунікацыі, мабільнасці, доступу да інтэлектуальнага і культурнага капіталу; магчымасцяў стварэння больш бяспечнай, разнастайнай, інклюзіўнай і гнуткай прасторы з дапамогай беларускай мовы.

Асобнай агаворкі патрабуе пытанне аб тым, як суадносяцца шматмоўе і валоданне беларускай мовай. Можна з упэўненасцю назваць веданне беларускай мовы карэлятам валодання трэцімі мовамі: англійскай, польскай, нямецкай і г. д. У існуючым кантэксце веданне беларускай практычна заўжды ўказвае на навыкі пераклучэння кодаў, перакладу, і абыходжання з цяжкаперакладанымі элементамі. Таму ў дадзеных прапановах развіццё шматмоўя і паляпшэнне ведаў беларускай мовы разглядаецца як сунакіраваная дзейнасць.

Ніжэй прапануецца шэраг матывацый для шматмоўя, адрасаваных беларускаму студэнцтву. Частка іх добра вядомая ў міжнароднай педагагічнай літаратуры; аднак у дадзеных прапановах яны выкладзеныя ў адаптаваным пад беларускі кантэкст выглядзе. Гэта не вычарпальны спіс, але ён ахапляе большасць індывідуальных выпадкаў вызначэння студэнтамі сваіх прыярытэтаў.

Найбольш кансэнсуальная матывацыя да шматмоўя палягае ў тым, што яно забяспечвае здольнасць камунікаваць з людзьмі з розных культур, у прыватнасці з памежных краін. Беларусь знаходзіцца ў рэгіёне са складаным моўным ландшафтам, дзе межы дзяржаў не заўжды супадаюць з арэаламі выкарыстання пэўнай мовы, аднак звычайна толькі адна мова мае статус дзяржаўнай. Такая сітуацыя ёсць наступствам дамінаючай у рэгіёне этналінгвістычнай мадэлі дзяржаўнасці і нацыі — і сама па сабе такая мадэль ёсць аб'ектам крытыкі, але яе дамінаванне не можа ігнаравацца на практыцы і ў шкоду студэнтам. Пры гэтым ні англійская, ні руская мовы ў рэгіёне станам на сёння не з'яўляюцца агульна прынятымі; і нават у кантэкстах, дзе яны выкарыстоўваюцца часта, іх выкарыстанне не раўназначнае выкарыстанню нацыянальнай/мясцовай мовы. Пры гэтым добрае валоданне беларускай мовай, якая знаходзіцца бліжэй да цэнтра сваёй групы моў (славянскія), таксама служыць «мастком» да разумення ўкраінскай і польскай моў. Сёння не ўсе беларускія студэнты гэта ведаюць. Акрамя таго беларуская мова можа ўспрымацца станоўча там, дзе з розных прычын

выкарыстанне рускай мовы праблематычнае. Нарэшце, шматмоўе можа быць зразуметае як спосаб пераадолення бездапаможнасці аднамоўя і кампенсацыі тых уразлівасцяў, што выкліканыя жыццём паміж буйнымі культурамі і нізкім узроўнем свабоды. Абмежаванні аднамоўя маюць быць усведомленыя самімі студэнтамі.

Па-другое, шматмоўе дае доступ да неперакладзенага і непатрэбнага перакладу кантэнту, які рэпрэзентуе культуру. Шматлікія артэфакты літаратуры, музыкі, мастацтва часцяком застаюцца не перакладзенымі доўгі час, пры гэтым маючы важнае значэнне і цікавасць. Беларуская мова — не проста не выключэнне з гэтай сітуацыі; у яе выпадку колькасць мастацкага кантэнту нашмат большая, чым можа падацца з побытавага публічнага ўжытку ў Беларусі. Асобны прыклад тут Вікіпедыя, дзе колькасць артыкулаў на беларускай мове станам на люты 2024 перавышала колькасць артыкулаў на грэчаскай¹. У інтэрнэце беларуская становіцца мовай дыскусіі пра прыроду, тэхналогіі, грамадства, сучаснае мастацтва, здароўе, клопат, падарожжы, іншыя культуры, уразлівыя групы і многае іншае. Праз працу алгарытмаў кантэнт на беларускай мове часта песімізуецца, і таму яму цяжэй трапіць да «выпадковых» карыстальнікаў. Аднак ведаючы пра існаванне такога кантэнту, знайсці яго адносна нескладана.

Студэнты часта не ўяўляюць аб'ёму перакладзенага на беларускую мову матэрыялу, для якога перакладу на рускую мову па розных прычынах не існуе. У якасці прыкладаў можна прывесці кіно (асабліва паўночнаеўрапейскае, як вынік шматгадовай працы фестывалю «Паўночнае ззянне»), мастацкую літаратуру (асабліва ўсходнеўрапейскую), працы анімацыі (асабліва японскага анімэ) і г. д.. Пры гэтым як мова ва ўразлівым стане, беларуская можа працаваць па-іншаму ў кантэксце аўтарскіх правоў. Гэтак Стывен Кінг аўтарызаваў дазвол перакладаць свае раманы на беларускую мову, не даўшы такога дазволу для перакладу на рускую. Існуюць і прыклады, калі пераклады на беларускую дазваляюцца праваўладальнікамі на некамерцыйнай аснове. Таксама, існуе вялікая колькасць падкастаў на беларускай на самыя розныя тэмы; вялікую частку з іх можна знайсці на Беларuskім Падкаст Хабе². Сістэматызацыя і каталагізацыя такіх рэсурсаў патрабавала б асобнай працы — у гэтым тэксце толькі прыведзены асобныя прыклады; аднак можна ўпэўнена сцвярджаць, што мы звычайна інтуітыўна недацэньваем колькасць такога кантэнту.

1 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Wikipedias [Accessed 11.10.2024]

2 <https://belaruspodcasthub.com/>

Яшчэ адна група матывацый звязаная з патэнцыялам беларускамоўнага нэймінгу ў сферы рэкламы і прасоўвання прадуктаў. У 2010-х у Беларусі нават праходзіў Фэстываль беларускамоўнай рэкламы і камунікацыі aDNAK!. Сёння выкарыстанне беларускай мовы ў камерцыйнай сферы звязанае не толькі з сентыментамі меркаваных пакупнікоў, але і з магчымасцямі вылучыць уласны прадукт на рускамоўным ці англамоўным фоне. У цэлым, творчыя, каштоўнасныя, эканамічныя матывацыі часта куды больш значныя для студэнцтва чым ідэнтытарныя. Верагодна, варта ставіць пад пытанне нават і канструкт «роднай мовы» як такі, што нясе пераважна ідэалагічную, сімвалічную нагрузку і рэдукуе значэнне беларускай мовы да пытання ідэнтычнасці. Нічога з гэтага не будзе азначаць «безыйдэйнасці» ці «беспрынцыпнасці» маладых людзей, а, наадварот, будзе водгукам на спробы моладзі рэгіёна арыентавацца ў складаных умовах, дзе ім даводзіцца сталець.

Асобны шэраг пытанняў узнікае датычна моўнай практыкі ў адукацыі беларуса_к за мяжой. На працягу многіх дзесяцігоддзяў вялікая колькасць беларуса_к пражывала за мяжой Беларусі, дзе беларуская адукацыя ажыццяўлялася ў мнстве фармальных і нефармальных фарматаў: прыватныя і дзяржаўныя беларускія школы і гімназіі, перамешчаныя ўніверсітэты, аддзяленні беларусістыкі, гурткі і г. д.. Пры гэтым у залежнасці ад краіны знаходжання ад вучняў і студэнтаў чакаецца авалоданне ў той ці іншай ступені мясцовай дзяржаўнай мовай, мовамі міжнародных зносін і г. д. — а беларуская не мяркуецца ў якасці адзінай ці, як правіла, нават асноўнай. Невысокую актыўнасць у засваенні беларускай часта тлумачаць тым, што сама Беларусь не падае прыклад краіны, дзе веданне беларускай мовы давала б магчымасці. Пры адсутнасці адназначнага адказу на пытанне «Навошта беларусам замежжа ведаць беларускую?» можна ўпэўнена сцвярджаць, што сфера ўжытку беларускай мовы, а таксама вытворчасці ведаў, культуры, навукі, музыкі, літаратуры на ёй ніколі не зводзілася да тэрыторыі Беларусі-дзяржавы.

Пачынаючы шматмоўе

Дасягненне кансэнсусу наконт прычын вучыць мовы не гарантуе рэальнай змены моўных практык у аўдыторыі. Большасць метадалагічных тэкстаў абмяжоўваецца канстатацыяй патрэбы ў шматмоўі, але сфармуляваць практычныя, прыкладныя ідэі па імплементацыі гэтай ідэі застаецца выклікам. Прадстаўленыя ніжэй рэкамендацыі сумяшчаюць досвед выкладання ва ўніверсітэце

беларускага паходжання з апісанымі ў даследаваннях напрацоўкамі.

Студэнтам неабходна пазнаёміцца са спектрам магчымасцяў і пабачыць выбар шырэйшы за той, да якога яны звыклі. Часта даступнасць адукацыі, матэрыялаў, інтэрфейсаў і іншых эксклюзіўных (то-бок неперакладзеных або не цалкам перакладзеных) рэсурсаў на беларускай мове ўвогуле аказваецца сюрпрызам для студэнтаў. Асобна можна згадаць мовы праграмнага забеспячэння. Тое ж тычыцца інтэрфейсаў сэрвісаў і праграм — яны аказваюцца тым сродкам, які «натуралізуе» мову на штодзённым узроўні. Ва ўніверсітэце ж увядзенне на першых курсах электрычных беларускамоўных курсаў па цікавых для студэнтаў тэмах падштурхоўвае іх разгледзець як патэнцыял шматмоўя ў цэлым, так і беларускай мовы асобна. У сітуацыі калі няма дзяржаўнай падтрымкі ці заахвочвання шматмоўя, яно стае асэнсаваным выбарам і дае агульныя навыкі пошуку інфармацыі.

Для развіцця гарманічнага шматмоўя ў студэнцкіх аўдыторыях сёння прапануюцца прынцыпы мультымадальнасці і гіпертэкстуальнасці ў працы з выявамі, тэкстам і іншымі сяміятычнымі формамі (Thesen 2007). Гэта азначае, што ў адукацыю інтэгруюцца медыйныя формы і тэхналогіі, знаёмыя студэнтам з пазакласнага жыцця. Прыклады могуць у значнай ступені залежаць ад кантэксту і моманту. Для праграм гуманітарнага профілю гэта могуць быць напісанне і рэдагаванне Вікі-артыкулаў, падрыхтоўка мультымедычных матэрыялаў («лонгрыдаў»), кароткіх дакументальных фільмаў, падкастаў, мікстэйпаў з песняў і г. д. Такія фарматы памяншаюць разрыў паміж інстытуцыяналізаваным працэсам навучання і атрыманнем новых ведаў у штодзённасці, дэрытуалізуюць адукацыю. Пры гэтым яны могуць прыўнесці ў знаёмыя штодзённыя кантэксты новыя мовы; пераазначыць іх вывучэнне з практыкі трэніроўкі і выканання павіннасці ў кантэксце ўладных адносін у практыку супрацы, сацыялізацыі, самаадукацыі, забаўкі і г. д.

Практыку развіцця шматмоўя варта прадстаўляць як эмансіпацыйную. У кансерватыўнай адукацыі вывучэнне моў часта мела супрацьлеглы вобраз — дысцыплінарныя высілкі («зубрэжка») дзеля дасягнення колькасных поспехаў ці нейкай іншай формы вышэйшасці. Сказанае тычыцца асабліва беларускамоўнасці, якая праз дыскрымінацыю часцяком мае канатацыі пастаяннай барацьбы з абставінамі і пераадоўвання камунікацыйных бар'ераў, а прыхільнікамі падаецца і ўспрымаецца як доўг (перад сабой, продкамі, грамадствам і г. д.), часам з маральным адценнем. Замест уразлівасці і абмежаванняў, звязаных з аднамоўем меншай мовы, веданне беларускай як элемент шматмоўнасці можа

прапанаваць адаптыўнасць, павялічыць выбар, свабоду, і рэпертуар самавыражэння.

Канцэптуальна беларуская не павінна быць мовай болю. Безумоўна, гістарычна нам часта даводзіцца размаўляць па-беларуску пра прыгнёт, дыскрымінацыю і несправядлівасць, гэта мова незалежных медыя, рэпрэсаваных пісьменнікаў, абароны правоў і г. д.. Разам з тым гэта і мова мастацтва, гумару, сяброўства, кантактаў з суседнімі культурамі. Таму важна не зводзіць выкарыстанне беларускай да абмеркавання тэм з негатыўнай афарбоўкай.

Патрабуюць увагі і пытанні арганізацыі шматмоўнасці, традыцыйна аднесеная да сферы лінгвістычнай навукі. Прыклад — судачыненне пісьмовай і вуснай практыкі шматмоўя. У лінгвістыцы лічыцца, што вуснасць практыкі мае крытычную важнасць для захавання мовы (Fishman 1991). Ранні інтэрнэт паўставаў тэкстацэнтрчным і цэнтраваным вакол пісьма; а развіццё аўтаперакладу цяпер часта дапамагае пазбегнуць тэхнічнай патрэбы ў перакладзе. У гэтай сувязі студэнтам карысна разумець, што магчымасці аўтаматычнага распазнавання і перакладу тэкстаў для меншых моў заніжаныя і часта не паспяваюць за развіццём мовы. У той жа час культура сёння характарызуецца развіццём другой мовы (Ong 1982; Lambke 2012), многія месенджары ўвялі функцыю галасавых паведамленняў, а падкасты і аўдыякнігі сталі мейнстрымам. Гэта рэактуалізуе навыкі вуснага маўлення для самавыражэння.

Дадаткова студэнты часта не ведаюць пра магчымасці, закладзеныя ў граматыцы і марфалогіі беларускай мовы. Як найбольш частотныя прыклады, можна прывесці наяўнасць у жывой беларускай мове плюсквамперфектных формаў дзеясловаў, адсутных у рускай, затое актыўна ўжываных у англійскай; «эканомных» лексем, якім у рускай адпавядаюць словаспалучэнні; утварэнне назоўнікаў ніякага роду для абазначэння змяшаных груп людзей (спартоўца, бізнесоўца, кіроўца — гэта як мужчына, так і жанчына); арганічнасць фемінітываў і многае іншае. Гэтыя веды таксама аблягчаюць засваенне іншых моў рэгіёна, з якімі беларуская дзельць многія адметныя ад рускай рысы. Яшчэ адзін рэсурс — варыятыўнасць беларускай мовы, прымальнасць множных лексічных выбараў там, дзе ў рускай мове існуе «адзіны слушны варыянт», лёгкасць натуралізацыі ў ёй неалагізмаў.

Граматычная і арфаграфічная правільнасць не павінны быць прырытэтам перад разуменнем. Таксама не спрыяе разняволенню студэнтаў пашыраная сярод беларусаў практыка выпраўлення памылак у беларускай мове іншых — часта людзьмі, якія самі не карыстаюцца беларускай. Замест гэтага нашмат эфектыўней падаваць уласны прыклад нязмушанага і пісьменнага беларускага маўлення.

Адно з частых пытанняў пры інтэграцыі беларускай мовы ў адукацыю звязанае з меншасцямі ў студэнцкіх аўдыторыях — у дадзеным выпадку з «не-беларускімі» студэнтамі. Відавочна, яны не павінны аказацца ў той сітуацыі выключэння, у якой сёння часцей за ўсё аказваюцца беларускамоўныя студэнты. На жаль, у беларускай адукацыі беларуская мова часам «уэпанізуецца» (ад англійскага *weaponize*, «ператвараць у зброю») супраць людзей з адрозным бэкграўндам і знешнасцю і такім чынам стае праявай шавінізму і ксенафобіі настаўнікаў ці выкладчыкаў, якія часцяком самі ў штодзённым жыцці выключна рускамоўныя. Каб пазбегнуць сімвалічнага выключэння такіх студэнтаў, павінна праблематызавацца сама сітуацыя, дзе ў найноўшай гісторыі беларуская мова не ўспрымаецца як мова міжкультурнай камунікацыі. У неаднародных аўдыторыях патрэбнае разуменне, што такое ўспрыманне беларускай мовы звязана не з яе ўласна лінгвістычнымі характарыстыкамі, а з яе паслядоўнай сістэмнай маргіналізацыяй на працягу дзесяцігоддзяў і выцісканнем з інтэлектуальнай сферы ды адукацыйнай інфраструктуры.

Часцей за ўсё (але не заўжды) студэнты «не-беларускай меншасці» ў пэўнай меры валодаюць рускай мовай. З улікам свабоднага валодання беларускімі студэнтамі рускай мовай, гэта часта стае нагодай адмовіцца ад беларускай. З аднаго боку, гэта сітуацыя ўключэнне ўсіх прысутных. З другога боку, гэта не абавязкова тое, чаго такія студэнты чакаюць — часта яны нават зацікаўленыя ўдзельнічаць у занятках, што праходзяць на беларускай, пры ўмове магчымасці адказаць на іншай мове. Калі па змоўчванні выкладчык робіць нормай аднамоўнасць заняткаў, то замест таго, каб падтрымаць шматмоўе для ўсіх, уключаючы і меншасці, усе ўключаючы і большасцю пазбываюцца такой магчымасці. Натуралізацыя прысутнасці беларускай мовы ў гетэрагенных аўдыторыях — адна з формаў развіцця шматмоўя.

Разуменне і чаканне, што па-беларуску могуць размаўляць і не-беларускія студэнты, — выражэнне павагі не толькі да беларускага студэнцтва, але і да студэнтаў без сувязі з Беларуссю. Досвед выкладання паказвае, што рускамоўныя студэнты з іншых чым Беларусь краін нярэдка абіраюць авалодаць беларускай мовай на мінімальным узроўні і праз пэўны час пасіўнага кантакту з мовай (*exposure*) спажываюць інфармацыю на ёй — гэтак жа як студэнты з валоданнем беларускай пасля нават пасіўнага кантакту (*exposure*) могуць спажываць інфармацыю на ўкраінскай і польскай (у асобных кантэкстах — рускай) мовах.

Дапушчальна, што для некаторых студэнтаў пасіўнае валоданне застанеца тым узроўнем, на якім яны спыняцца. Гэта, тым не менш, важны навык і магчымасць для студэнтаў, якія размаўляюць па-беларуску, практыкавацца ў гэтым часцей. Не варта абясцэньваць яго, тым больш што ён не наяўны па змоўчванні нават сярод беларускіх студэнтаў.

Формы прыярытэту беларускамоўнаму эмпірычнаму і тэарэтычнаму матэрыялу

Прыярэтызацыя беларускамоўнага складніка адукацыйнага працэсу — гэта эфектыўная перадумова развіцця шматмоўя ў студэнцкім асяроддзі. На практыцы краін Балтыі паказвалася, што наяўнасць меншай мовы ў якасці адзінай дзяржаўнай можа працаваць на мультылінгвізм больш эфектыўна, чым палітыка афіцыйнага выкарыстання некалькіх моў, пры якой руская дзесяцігоддзімі выцясняя з розных даменаў усе астатнія (Druviete 1997; Jurs and Samuseviča 2019). У сённяшнім кантэксце не назіраецца ніякіх пагроз для кампетэнцыі беларускіх студэнтаў у рускай мове; адначасова няма мэты зніжаць кампетэнцыі ў ёй — і тут важна, каб веданне іншых моў не падавалася памылкова як пагроза веданню рускай. Разам з тым праблемным з’яўляецца параўнанне моў з мэтай прадэманстраваць непаўнаважнасць адной з іх, нават гегемоннай. Тым больш недапушчальна прасоўванне адных моў праз зняважлівыя выказванні пра другія мовы або іх носьбітаў.

Важна, каб адукацыйны працэс не ўзнаўляў дыгласіі — іерархічнага функцыянальнага размеркавання моў. Такое можна часта назіраць у студэнцкіх аўдыторыях па ўсім свеце — калі мясцовыя мовы выступаюць у якасці медыума эмпірычных дадзеных (аналізаваных інтэрв’ю, публікацый, выказванняў і г. д.), а гегемонныя мовы (глабальна англійская (Ammon 2001), а ў рэгіёне — таксама руская) як сродак погляду звонку і «аб’ектыўнага, непрадзюжатага» аналізу, выпрацоўкі мэтакатэгорый і канструявання «шматбаковасці» разгляду феномена. У гарманічным мультылінгвізме шматмоўнымі з’яўляюцца і тэорыя, і практыка. Для найменшага скажэння канцэпты і тэрміны пры гэтым перакладаюцца і адаптуюцца наўпрост з моў арыгіналу — або нават застаюцца неперакладзенымі, але забяспечваюцца тлумачэннем. У рэгіянальных рэаліях яны часта прыходзяць ва ўжытак з англійскай мовы і ў рускай застаюцца ў форме англіцызмаў. Пры гэтым беларускамоўная адаптацыя можа больш прама адлюстроўваць арыгінальны сэнс тэрміна (гл. напрыклад, *іншаванне* (othering), *удзельніцкі* (participatory)).

Звязаны з гэтым выклік — недахоп навучальнай літаратуры на беларускай мове. Рэальнасць беларускай мовы такая, што многія тэрміны з'яўляюцца напачатку на неакадэмічных рэсурсах і ў медыя. Разам з тым такі выклік не ўнікальны для беларускай — нават англамоўная акадэмічная літаратура не паспявае за хуткім рытмам развіцця тэхналогій і адпаведных неалагізмаў. Практычным рашэннем часта выступае дубляванне тэрміналогіі на некалькіх мовах і кансультаванне ў анлайн-рэсурсах з мэтай зразумець бытуючы узус.

Адным з прыярытэтаў можа быць выкарыстанне беларускай мовы для аналізу кантэнтна з чужых, малазнаёмых культур, іх апісання, супастаўлення, крытыкі. Акрамя таго, як паказвае досвед транслінгвізму, тыя ж навіны, абмеркавання на беларускай, могуць прыводзіць да іншых думак і высноў, выклікаць новыя пытанні.

Падсумаванне

Беларуская адукацыя сёння ўразлівая перад рызыкамі як глабалізацыйнага, так і рэгіянальна-каланіяльнага характару. Яна мае патрэбу ў рашэннях, прымяняльных унутры краіны і ў беларускіх супольнасцях/дыяспарах за мяжой. Шматмоўнасць гэтай адукацыі, сёння маларазвітая, — адзін з ключавых рэсурсаў для развіцця чалавечага і культурнага капіталу, кар'эрных магчымасцяў і мабільнасці, а таксама ўключэння беларускага студэнцтва ў міжнародны кантэкст. Пры гэтым задачы развіцця шматмоўя выходзяць далёка за рамкі беларусізацыі, хаця валоданне беларускай мовай сёння — адзін з надзейных крокаў да функцыянальнага шматмоўя.

На практыцы выкладчыкам часта бракуе інфармацыі аб рэальным узроўні ўжытковых моўных кампетэнцый беларускіх студэнтаў, а ў студэнтаў мала інфармацыі пра магчымасці карыстацца адукацыйнымі рэсурсамі на розных мовах. Акрамя таго, матывацыі ведання моў патрабуюць большай увагі, абмеркавання і дафармулёўвання з удзелам аўдыторыі. Ідэнтытарныя матывацыі ведаць беларускую мову для маладых людзей могуць выступаць толькі ў сукупнасці з іншымі — доступ да інфармацыі і твораў мастацтва ды навукі, разуменне суседніх моў, патэнцыял выкарыстання ў нэймінгу і прасоўванні прадуктаў і г. д.

Сёння існуе багаты міжнародны досвед імплементацыі прынцыпаў шматмоўя ў адукацыйны працэс. Напрацоўкі сістэмнай функцыянальнай лінгвістыкі, транслінгвізму і лінгвістычнай антрапалогіі могуць быць дужа карыснымі для беларускіх выкладчыкаў, зацікаўленых у студэнтарыентаванай, інтэрактыўнай,

эмансипаторнай адукацыі. У прыватнасці стратэгіі мультымадальнасці і гіпертэкстуальнасці дапамагаюць студэнтам звязаць між сабой фрагменты ведаў з розных інфармацыйных (і моўных) прас-тор і суаднесці іх з ужытковымі патрэбамі па-за навучальнай уста-новай. Разам з тым беларуская сітуацыя адрозная ад большасці апісаных у даследаваннях выпадкаў: яна характарызуецца фак-тычным дамінаваннем адной мовы метраполіі, працэсамі маса-вай эміграцыі і ізаляцыяй адукацыйнай палітыкі ад міжнароднага кантэксту. У гэтых умовах выклік палягае не ў тым, каб саўладаць з наяўным шматмоўем, а каб развіць яго і прадэманстраваць яго патэнцыял студэнтам.

Нарэшце, развіццё шматмоўя сярод студэнтаў немагчымае без таго, каб мовамі валодалі і карысталіся выкладчыкі. У сённяшнім кантэксце гэта часта азначае неабходнасць больш актыўнага за-сваення лічбавых тэхналогій, арыентавання ў новых медыя і ады-ходу ад больш звычайных канвенцый выкладання.

References:

- Albut, A. A., Dapira, T. P., Nawrotskaya I. V. (2017). *Byelaruskaya mova: kul'tura mawlyennya. Praktykum: vucheb.-myetad. dapamozhnik*. Minsk: BNU-IR. — In Bel.
- [Албут, А. А., Дапіра, Т. П., Наўроцкая І. В. (2017). *Беларуская мова: культу-ра маўлення. Практыкум: вучэб.-метад. дапаможнік*. Мінск: БГУИР].
- Ammon, U., ed. (2001). *The dominance of English as a language of science*. Ber- lin: Mouton de Gruyter.
- Bernard, H. R. (1992). Preserving language diversity. *Human organization*, Vol. 51, no. 1: 82–89.
- Campbell, R. N. and Schnell S. (1987). Language conservation. *The annals of the American academy of political and social science*, Vol. 490, no. 1: 177–185.
- Dapira, T. P. (2019). Valodannye rodnay movay va wmovakh trylinhvizmu yak kampanyent prafyesyynay kamunikatywnay kamyetentsyi na prykladzye padrykhtowki IT-spyetsyalistaw. V: *Yazyk i myezhkul'turnaya kommu- nikatsiya: sovryemyennyye vyektory razvitiya: sbornik nauchnykh statyey po materialam I Myezhdunarodnoy nauchno-praktichyeskoy kon- feryentsii*. 12 apryelya 2019 h. Pinsk: Polyesskiy hosudarstvyenny univyersityet: 159–164. — In Bel.
- [Дапіра, Т. П. (2019). Валоданне роднай мовай ва ўмовах трылінгвізму як кампанент прафесійнай камунікатыўнай кампетэнцыі на прыкладзе падрыхтоўкі ІТ-спецыялістаў. В: *Язык и межкультурная комму- никация: современные векторы развития: сборник научных статей по материалам I Международной научно-практической конферен- ции*. 12 апреля 2019 г. Пинск: Полесский государственный универси- тет: 159–164.]
- Druviete, I. (1997). Linguistic human rights in the Baltic states. *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 127, no. 2: 161–185.

- Ellis, E., Gogolin, I., & Clyne, M. (2010). The janus face of monolingualism: A comparison of German and Australian language education policies. *Current Issues in Language Planning*, Vol. 11, no. 4: 439–460.
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fokina, I. S. (2011). Bilinhval'naya adukatsyya tsi adukatsyya va wmovakh bilinhvizmu? V: *Natsyyanal'naya mova i natsyyanal'naya kul'tura: aspekty wzayemadzyeyannya: zbornik navukovykh artykulaw*. Minsk: BDPY: 293–295. — In Bel.
- Фокина, І. С. (2011). Білінгвальная адукацыя ці адукацыя ва ўмовах білінгвізму? В: *Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зборнік навуковых артыкулаў*. Мінск: БДПУ: 293–295.
- Freire, P. (1996). *Pedagogy of the oppressed (revised)*. New York: Continuum 356: 357–358.
- French, M. (2016). Students' multilingual resources and policy-in-action: an Australian case study. *Language and Education*, Vol. 30, no. 4: 298–316.
- Gevers, J. (2018). Translingualism revisited: Language difference and hybridity in L2 writing. *Journal of Second Language Writing* 40: 73–83.
- Girutskiy, A. A. (2017). Bilingvizm: iskhodnyye ponyatiya i predposylki, ti- pologiya. V: A. A. Girutskiy, V. D. Starichenok, T. V. Balush i dr. *Dvuyazychiye: teoriya i praktika: monografiya*. Minsk: BGPU: 5–14. <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/5202/1/Билингвизм.pdf>. [Accessed: 11.10.2024]. — In Russ.
- [Гируцкий, А. А. (2017). Билингвизм: исходные понятия и предпосылки, типология. В: А. А. Гируцкий, В. Д. Стариченко, Т. В. Балус и др. *Двуязычие: теория и практика: монография*. Минск: БГПУ: 5–14.]
- Hakuta, K. and Bialystok E. (1994). *In other words: the science and psychology of second-language acquisition*. New York: BasicBooks.
- Halliday, M. A. K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. Maryland: University Park Press.
- Jurs, P. and Samuseviča A. (2019). The Russian language in Latvia: The historic linguistic situation. In: A. Mustajoki, E. Protassova, M. Yelenevskaya, eds. *The Soft Power of the Russian Language*. Routledge: 80–88.
- Kerfoot, C. (2011). Making and shaping participatory spaces: Resemiotisation and citizenship agency. *International Multilingualism Research Journal*, Vol. 5, no. 2: 87–102.
- Khote, N. and Tian Z. (2019). Translanguaging in culturally sustaining systemic functional linguistics: Developing a heteroglossic space with multilingual learners. *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*, Vol. 5, no. 1: 5–28.
- Kirsch, C., Aleksić, G., Mortini, S., and Andersen K. (2020). Developing multilingual practices in early childhood education through professional development in Luxembourg. *International Multilingual Research Journal*, Vol. 14, no. 4: 319–337.
- Lambke, A. (2012). Refining secondary orality: Articulating what is felt, explaining what is implied. *Explorations in Media Ecology*, Vol. 11, no. 3–4: 201–217.
- Malik, K. (2000). Let Them Die. *Prospect*, 20 November. <https://www.prospect-magazine.co.uk/opinions/56407/let-them-die> [Accessed: 11.10.2024].
- Mizell, J. D. (2022). Culturally sustaining systemic functional linguistics: Towards an explicitly anti-racist and anti-colonial languaging and literacy pedagogy. *Linguistics and Education*, Vol. 72, no. 2: 1–9.

- Mühlhäusler, P. (1992). Preserving languages or language ecologies? A top-down approach to language survival. *Oceanic Linguistics*, Vol. 31, no. 2: 163–180.
- Nahornaya, A. (2021). *Mova 404: byelaruskaya mova w Byelarusi: real'nyya historyi*. Umovy dlja movy. — In Bel.
- [Нагорная, А. (2021). *Мова 404: беларуская мова ў Беларусі: рэальныя гісторыі*. Umovy dlja movy.]
- Ong, W. J. (1982). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Methuen.
- Samuylik, Ya. R. (2020). Mownaya interfyerentsyya i asablivastsi vykladannya lnhvistychnykh dystsyplin u Respublitsy Byelarus'. V: *Kommunikativnoye prostranstvo i informatsionnoye polye v yazykye i ryecheyvoy dyeyatyel'nosti: sbornik materialov Ryespublikanskoj nauchno-praktichyeskoj konfyeryentsii*, Bryest, 21 marta 2020 h. Nauch. ryed. H. M. Kotsyeyvaya. Bryest: Bryestskiy hosudarstvyennyy univyersityet im. A. S. Pushkina: 109–115. — In Bel.
- [Самуйлік, Я. Р. (2020). Моўная інтэрферэнцыя і асаблівасці выкладання лінгвістычных дысцыплін у Рэспубліцы Беларусь. В: *Каммуникатывное прастранства і інфармацыйнае поле ў мове і рэчывой дзейнасці: зборнік матэрыялаў Рэспубліканскай навучна-практычнаскай канферэнцыі*, Брэст, 21 марта 2020 г. Науч. ред. Г. М. Концевая. Брэст: Брэстскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. А. С. Пушкіна: 109–115.]
- Snarkowskaya, S. V. (2017). Ryedahichnaye ramyehzhha Byelarusi yak faktar farmiravannya kul'turnaha dyaloha. *Proiblyemy istorii i kul'tury pohranich'ya: humanitarnoye znaniye i vyzovy vryemyeni: materyialy Myezhdunar. nauch. konf., posvyashch. 200-lyetiyyu I. Ye. Khrapovitskoho, Vyerkhnyedvinsk, 16 iyunya 2017 h.* / *Vyerkhnyedvinskyy istoriko-kraeyvedchyeskiy muzey*; ryedkol.: V. A. Hanskiy (hl. ryed.), M. N. Vyembyel', T. S. Dmitriyeva [i dr.]. Minsk: Vyelnauchkniha: 24–26. — In Bel.
- [Снапоўская, С. В. (2017). Педагагічнае памежжа Беларусі як фактар фарміравання культурнага дыялога. *Проблемы історыі і культуры паграніч'я: гуманітарнае знанне і вызовы часу: матэрыялы М'еждународ. науч. конф., посвящ. 200-летию И. Е. Храповицкого*, г. Верхнедвинск, 16 июня 2017 г. / *Верхнедвинский историко-краеведческий музей*; редкол.: В. А. Ганский (гл. ред.), М. Г. Бембель, Т. С. Дмитриева [и др.]. Минск: Белнаучкнига: 24–26.]
- Stein, P. and Newfield D. (2006). Multiliteracies and multimodality in English in education in Africa: Mapping the terrain. *English studies in Africa*. Vol. 49, no. 1: 1–21.
- Stroud, C. (2009). A postliberal critique of Language Rights: Toward a politics of language for a linguistics of contact. In: Petrovic J. E. (Ed.) *International perspectives on bilingual education: Policy, practice, and controversy*. Charlotte, NC: Information Age Publishing: 191–218.
- Thesen, L. (2007). Breaking the frame: lectures, ritual and academic literacies. *Journal of Applied Linguistics*, Vol. 4, no. 1: 33–53.
- Valdés, G. (2012). Multilingualism. *Linguistic Society of America*: 1. <http://www.lsadc.org/info/ling-fields-multi.cfm> [Accessed: 11.10.2024].
- Wortham, S. (2008). Linguistic anthropology of education. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 37, no. 1: 37–51.

UNIVERSALIST CLAIMS VS. LOCAL PERSPECTIVES: DECOLONISING “ACADEMIC WRITING IN ENGLISH”

Andrzej W. Tymowski

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-206-227>

© Andrzej W. Tymowski

PhD Yale University, Political Science, 1995

Assistant Professor, Faculty of *Artes Liberales*, University of Warsaw

E-mail: a.tymowski@al.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0271-0917>

Abstract: Many scholars and university students whose first language is not English need to write in English to publish in international journals and to attend international conferences. Gatekeepers – editors and conference organizers – screen submissions for linguistic competence but also for adherence to certain internationally accepted norms, such as writing that is argument-driven rather than descriptive or data-driven. Courses and training sessions I have taught under the general rubric “Academic Writing in English” (AWE) sought to improve students’ chances with international publications and conferences by encouraging them to strengthen their central arguments.

While confident of the benefits of AWE instruction, I had an uneasy conscience about its not so hidden universalist claim that forms of Anglo-American academic inquiry are superior to others. Such claims, coupled with the presumption of their universal applicability, are today being challenged by decolonising critiques. Bluntly put, is Academic Writing in English guilty of neo-colonialism because it recommends norms developed in the global (north)west?

There is more to academic writing in English, of course, than attention to an argument-driven structure. However, it is the promotion of such standards that makes AWE instruction vulnerable to the decolonising critique. To apply the critique to AWE pedagogy, this article reviews the impact of the decoloniality literature on education and research in Belarus and

Ukraine, and highlights resistance in those countries against Russian cultural hegemony.

After framing the topic and reviewing the cultural struggle in Belarus and Ukraine, I argue that for Academic Writing in English to be truly beneficial, instruction must be self-critical, allowing and encouraging participants to engage in collective self-reflection to enable informed decisions regarding cultural norms.

The focus on Academic Writing in English as taught in Eastern Europe suggests broader comparisons regarding the clash between universalist claims and local perspectives in other regions of the world.

Keywords: Academic writing in English, decolonisation, decoloniality, universalist claims, education and research in Belarus and Ukraine.

Introduction

What could be more beneficial – and, therefore, more ethical – than providing scholars whose first language is not English with access to English-language international publications and conferences? They are experiencing mounting pressure to publish. Their university departments and promotion committees place a high value on the publication of articles in English-language journals. English as the linguistic medium for doctoral and MA theses is increasingly encouraged worldwide. If skills in academic writing in English are Promethean fire, is it right to withhold it?

Numerous books, articles, websites, and YouTube videos offer advice on how to write academic prose in English. Even talented self-learners, however, benefit from academic courses in which instructors coach them in reading (and video surfing), organize group discussions, and lead practical exercises. Universities in many countries whose main national language is not English provide such training to their students.

The proliferation of instruction for writing in English poses the question of positionality. The decolonisation/decoloniality literature raises the issue of power dynamics by exploring historical origins and centre-margin relations. What are the guiding assumptions? Whose standards, values, and norms are used to assess quality? Which ways of knowing are validated, and which marginalized?

As a prolegomenon to a decolonising critique of Academic Writing in English, this article reviews recent attempts at decolonising education and research in Belarus and Ukraine. Doing so reveals underlying assumptions and examines to what extent, if at all, the decolonisation

literature helps illuminate the region's struggle against Russian cultural hegemony. This, in turn, forms the theoretical background for investigating the positionality of Academic Writing in English.

Scholars in Belarus and Ukraine are well familiar with the pressure to write and publish in English. They are also acutely aware of the domination exerted by Russian culture. They are caught in a decolonising scissors: they face pressure from the East, which they are resisting with increasing determination, and pressure from the West, which aligns with their geopolitical aspirations, but whose universalist claims might stifle the emergence and flourishing of local perspectives.

Decolonising critiques, and the subset of the field calling for de-coloniality, seek to give voice to societies and cultures dominated by external centres of power and to chart strategies for resistance by creating authentic, local epistemologies. Although the decolonisation discourse as such targets the entire gamut of hegemonic practices in politics, economics, and society, this article focuses on *cultural* hegemony, more specifically, on the ways in which a centre of knowledge/power dominates other academic cultures. [*Caveat*: the term "hegemony" is deployed here in the expressly Gramscian sense of cultural struggle, not the way it is used elsewhere, e.g., in International Relations theory.]

Walter Mignolo's historically and geographically situated definition of coloniality as the darker side of modernity serves in this article as a useful point of departure (Mignolo 2007). It challenges the positionality of values and practices that assert objective universality, claiming thereby to be unfettered to any particular time, place, culture, and language. A Mignolo-inspired analysis would ask: *Whose epistemology rules? Where did it originate? At whose cost was it able to develop over time? Whose standards adjudicate admissible topics and assess the quality of analysis?*

There are several reasons for considering decolonisation in Belarus and Ukraine first before moving on to the AWE *casus*. First, decolonisation as a cultural critique has only recently appeared in Eastern Europe (Bill 2014). Studying its successes and pitfalls, therefore, might yield insights into the applicability of the term "decolonisation" even further afield. Because the critique was developed in the global south, some have objected that it is not appropriate for analysis in Eastern Europe (Riabczuk 2013). Arguably, the application of decolonisation to instruction in academic writing might be subject to the same criticism.

With these reservations in mind, this article seeks to understand the rationale of AWE in Eastern Europe (in Belarus and Ukraine, though I have also taught AWE at the University of Warsaw for over ten years) with a special emphasis on the role played by language.

Note: Capitals will be used – Academic Writing in English – for the courses and workshops that formed the basis for the participatory observation on which this article is based. The concept “academic writing in English,” in lower case, will broadly apply to the project of modernizing any academic culture by promotion of these norms of academic writing.

This article critically examines the teaching of academic skills developed in Anglo-American academic cultures to scholars in other parts of the world, by someone who has many years’ experience teaching Academic Writing in English. It argues against reducing the issue to a binary choice between the universalist claims of superiority of western norms and the righteous authenticity of indigenous knowledge. A hybrid framing, perhaps even an eclectic one, is more likely to offer a reasonable way forward than insistence on an either-or choice.

Individual scholars, as well as the research communities of inquiry within which they work, must choose in which language to write and which approaches to employ: argument-driven, descriptive, aimed at collecting and cataloguing objects, close readings such as philological commentaries, policy-recommendation driven, or others. Decoloniality’s call for alternative ways of knowing will be most well-informed and therefore most ethical after a thorough self-examination of the assumptions framing the research process and of the appropriate writing genres for reporting on them. Moreover, in pedagogy, the recommended self-examination should be shared by instructors and students who form a community of inquiry.

The article opens with a concise overview of the basic principles of Academic Writing in English, which underpin its claim to improve chances for publication and acceptance to international conferences. Key to success is the recognition of the need to structure the written presentation of research results by means of an argument, stated clearly and cogently in the paper’s title, abstract, and introduction, and restated more forcefully in the paper’s conclusion. One of AWE’s principal recommendations for style is that the author meet the reader’s structural expectations regarding *where* important information is located and *how* it is highlighted. For this, the author should have a firm grasp of the ways English syntax (e.g., the relative position of subjects, verbs, and other elements in a sentence) helps the reader understand the author’s intention (Gopen and Swan).

The next step outlines some general theoretical principles of the literature on colonisation and coloniality to help determine the relevance of these approaches to Belarus and Ukraine on the one hand, and Russia on the other.

Finally, the article's conclusion describes the kind of self-reflection by instructors and students concerning principles and practices of academic writing in English that can address decolonising critiques.

Assumptions

I approach “decolonisation” phenomenologically, both in the popular sense of “experientially” and in the technical sense of “bracketing,” that is, suspending judgment and prior opinion to reach the core meaning. My investigation of whether and how to decolonise Academic Writing in English (AWE) begins with a detailed exploration of “decolonisation” as a concept. I carry out this analysis by examining the events in recent resistance of Ukrainian and Belarusian scholars to Russian cultural domination.

My data come from participant observation — teaching AWE courses (primarily at the University of Warsaw's Faculty of *Artes Liberales*) and conducting workshops in Belarus, Russia, and Ukraine, and from joining a decolonisation project with Belarusian and Ukrainian colleagues that resulted in a special issue of *Topos*. My inquiries provide a useful basis, I hope, for future research.

Academic Writing in English (AWE)

My AWE courses and workshops took place over the first two decades of the twenty-first century. I developed their principles and practices over time as I sifted through scholarly literature and handbooks (for example, the numerous excellent publications of the University of Chicago Press: *Guides to Writing, Editing, and Publishing*, 2024) for ideas that could help participants, who were, for the most part, advanced students and young PhDs, embarking on academic careers (sources frequently used in AWE sessions: Booth, et. al. 2016; Lanham 2013). I led many training sessions in association with competitions for foundation research grants I administered as the Director of International Programs of the American Council of Learned Societies.

I began with basic premises:

1) Writing clearly depends on thinking clearly (the two processes correct one another by identifying contradictions, gaps, and repetitions).

2) A well-organized scholarly text has an argument as its backbone, strong enough for the body of the text to stand tall yet remain flexible

enough to deftly dance. The argument asserts a central claim, which the article must support with evidence and analysis.

As time went on, AWE training sessions concentrated on preparing papers for publication and conference presentation. Throughout, I stressed that success in international scholarship depends less on fluency in English grammar and style than on framing one's narrative according to accepted international norms.

I observed several reactions to the promotion of writing academic texts in a foreign language.

1) It is widely accepted that academics who study cultures other than their own need to understand the relevant languages. Some achieve proficiency in their research languages to write effectively in them. Their advanced mastery allows them to engage scholars who use that language within their own research communities. Most of my AWE students, however, were not studying Anglophone cultures, but sought to improve their writing in English, the *lingua franca* of world scholarship, to present their research on local topics to as wide an audience as possible.

2) AWE promised to improve writing, but it was not basic language training. Participants were admitted only if they could already write serviceable English prose. This disappointed those who desired to sharpen general skills by sitting in on "something in English." However, it enabled practical discussion on rewriting and copyediting.

3) Participants readily accepted my call for the need to concentrate on structural rather than linguistic competence, because they understood that editors and conference organizers have expectations that submissions should meet.

4) However, their pragmatic acceptance was tinged with disquiet, especially regarding the normative advice. Why did international gatekeepers demand research that was argument-driven rather than data-driven? Some AWE participants protested that this was at odds with "the way we write." To state a main claim clearly and early seemed too much like business prose. Why spoil the reader's delight in slowly discovering the point of the story by revealing it on the first page?

5) Indeed, why insist on an argument? There are other forms of scholarship, without an argument as a central axis. Are they less valuable, not genuine scholarship?

As I listened to such qualms, it became clear that they emerged from an academic culture at odds with the prioritization of argument-driven writing. To determine what would most effectively help young academics educated in such a culture to succeed beyond its boundaries, it seemed necessary first to survey alternative scholarly approaches.

For this reason, AWE sessions routinely opened with a group discussion of the types of research currently practiced by AWE participants and their colleagues. The research tended to fall into three categories: commenting (and explicating), collecting (and cataloguing), and uncovering hidden gems (and documenting them). All these efforts require well-trained, experienced scholars. Done well, such research contributes to the edifice of accumulated knowledge. [The following is not meant to be an exhaustive list of alternatives to argument-driven research, only a roundup of remarks offered by AWE participants.]

Commenting and explicating appear in analyses of texts, works of art and music, and archaeological finds, among others. Does this type of scholarly writing require an argument?

Collecting and cataloguing applies to systematizing and making available large sets of data such as ethnographic descriptions, linguistic forms, as well as works of material culture in many fields. Serious scholarship is required – field work, archival searches, or other collection methods. Cataloguing is not limited to selection and annotation of objects (as in the catalogue for a museum exhibition). Another, perhaps less obvious, example of cataloguing is an encyclopaedia article. The researcher collects data on a topic (e.g., “Iceland,” “the ontological proof for the existence of God,” “philately,” etc.). The information gathered is sorted and then grouped together into major categories. For “Iceland” these might be geography, history, language, literature, agriculture, folk customs, forms of governance, industry, etc. A competently prepared encyclopaedia entry can be a magnificent work of scholarship. There are, no doubt, journals and conferences that would welcome such presentations as contributions to knowledge on the topics they pursue. But, as encyclopaedia articles, they contribute to knowledge as reference sources rather than through conceptual innovation.

Uncovering hidden gems and documenting them is well-known through the many efforts to rescue an unknown culture, through the preservation of a disappearing language, or through the illumination of a forgotten or understudied period of history. Positivist historiography falls into this category with its motivation to scour archives for something no one has noticed before or, at least, has not published before. This, too, is work that only well-trained and experienced scholars can do. However, unless its results are framed in a broader topical or disciplinary context, it will not likely be of significant interest beyond a small circle of scholars concerned with the particular person, object, or event being studied.

The types of research being called here “data-driven” most definitely qualify as scholarship. They are valuable in themselves. Their

practitioners insist that the store of world knowledge has been well-served, over time, by these building blocks of new information, and by the organization and analysis that underpin them.

However, the assertion of the value of commenting, collecting, and making available hitherto unknown information is rarely accompanied by a rationale for wider significance. Why is this particular contribution to the store of available information worth publishing? Whether the topic is already well-known or is being brought out of obscurity, the scholar working on it is convinced of its intrinsic importance. Explicating, cataloguing, and filling gaps are needed for the completeness of the edifice of knowledge, and, therefore, their authors maintain, require no special justification.

How would the editor of an international journal or the organizer of a conference react to a proposal for this sort of data-driven research? Most journals (and conferences) do not regard themselves as venues for the publication of works of a reference-like or descriptive character. They seek to engage in battle at the forefront of scholarship in the given field. They look for authors who make judgments on data they have collected, either newly discovered gems or newly analysed or re-analysed familiar material. Without such judgments, readers are left to wonder what questions might be posed to elicit broader implications. An editor prefers to have the author begin the discussion in the pages of the journal by articulating an argument clearly and early in the text. Doing so frames new information as a response to a problem or puzzle, staking out a position that invites positive or negative reactions from the journal's readership.

Defending the need for an article to have a "backbone," I suggested in AWE sessions that formulating an argument by means of the title and abstract, along with signals in the text, is a diagnostic device, allowing the author to evaluate the coherence of the work (Does the evidence support the argument?) and the effectiveness of presentation (Are there repetitions or tangents irrelevant to the central argumentative thread?). At minimum, the effort to state the significance of the research and to identify the analytical contribution it makes to knowledge in the field is a tool for developmental editing. An editor, or the author working alone, can use the tool to determine how successfully the body of evidence delivers on the promises embedded in the argument (For an introduction to the concept and practice of developmental editing, see: Norton 2023).

At AWE training sessions, as we listed various types of scholarship – argument-driven and data-driven – and discussed authors' perspectives on their intrinsic merits, I would issue a summary truth-in-packaging disclaimer concerning academic cultures. Academic Writing

in English, in the way I proposed to teach it, was developed in the Anglo-American academic culture, which could be regarded as an imposition, especially in a geopolitical context dominated by American culture and the economic and military forces driving it. Recognizing all this, I asked my students for their willing temporary suspension of disbelief. “Trust me for the length of this training,” I would say. “Afterwards, you can judge for yourselves. All of us will then be better armed to assess the benefits of argument-driven vs. data-driven approaches.”

This seemed to mollify the uneasiness of my participants. Nevertheless, I doubted my pragmatic relativism would long hold back the rising cultural discontent. There is a universalist claim imbedded in the norms proposed by Academic Writing in English. How soon will local perspectives challenge it?

Early Decolonisation in Belarus and Ukraine: MAG’s Multi-language Policy?

The core meaning of the term “decolonisation” is clear: expelling the invader and removing the institutional structures and symbols of control over the indigenous population. Is this definition relevant to “decolonising AWE”?

For clues, I turned to the lessons I learned from my recent activities in Belarus and Ukraine. In the last decade, both these countries have demonstratively resisted Russian/Soviet political power and its cultural influence, albeit in different ways and intensities.

There is an obvious difference between physical fighting back against an invader/coloniser and resistance to cultural hegemony. In the region, these two forms of domination and opposition to them are intertwined, but it is worth separating them analytically. This article reserves the term “decolonisation” for the action of expelling the invader and removing the physical signs of domination (monuments, place names, etc.). Decolonisation in this sense corresponds to the popular understanding of de-Russification. In contrast, “decoloniality” refers to resistance against cultural hegemony, especially as it has appeared in the institutions and practices of education and research. There is a good bit of overlap between these two concepts but distinguishing them will illuminate the effect on the academic sphere.

My experience in the region began with travel for the Carnegie Humanities Program in Belarus, Russia, and Ukraine (1998–2013). I directed annual competitions for research grants and publication subventions on behalf of the American Council of Learned Societies (ACLS). (See the ACLS website for the Humanities Program in Belarus, Russia,

and Ukraine and for the International Association for the Humanities, <https://www.acls.org/past-programs/hp-belarus-russia-ukraine/> (2024). After the conclusion of the Humanities Program in BRU, I remained active in the International Association for the Humanities (transliterated Slavic acronym: MAG), a scholarly forum organized by advisers and grant recipients of the Humanities Program (MAG website: <http://mag-iah.com/> (2024)). MAG encouraged and facilitated collegial relations among individuals and scholarly communities in the three countries, and between them and other areas of the world, primarily Europe and North America.

I was well aware of the region's history of violent conflict and cultural animosity. The collapse of the Soviet Union and the rise of new nation states presented an opportunity for local perspectives to flourish but also posed the danger of invidious nationalisms. In this volatile geopolitical scrum, the Humanities Program's director and advisers held fast to the possibility of mutual understanding, hoping that humanities scholars could dispel historical misunderstandings and lead productive dialogue on difficult questions.

From its first grant competition in 1999, the Humanities Program promoted the use of the three regional languages in all its activities. Grant applications were welcome in any of the three languages, as were the products of grant-supported research. Meetings of advisers, held every year in a different country, invited locally-based grant recipients to present their work – in the language of preference. At first, the rationale for language choice affirmed cultural autonomy and validation of local scholarship. Later, this rationale was bolstered by the recognition that local languages provided unique access and diverse perspectives to the study of histories, literatures, and cultures.

These gestures of linguistic collegiality required effort, despite the cognate closeness of the East Slavic languages. On the one hand, speakers of Russian (Russians as well as Slavic scholars from Europe and North America) had difficulty understanding Belarusian and Ukrainian. Speakers of Belarusian and Ukrainian, on the other hand, because they had used Russian in scholarship and daily life during the Soviet and post-Soviet periods, easily understood Russian. (This is a benefit common to all speakers of local languages – they know the dominant language; the inverse is usually not the case.) Often in MAG-sponsored activities, it proved easier to utilize a lingua franca – earlier on this was almost always Russian, later it increasingly became English). Despite difficulties, however, there was an authentic commitment in the MAG community to allow each person to speak the language of choice, with the expectation that the speaker would make an effort to be understood. For their part, hearers made the

corresponding commitment to improve their understanding of other languages.

MAG's promotion of language-of-choice constituted an early form of decolonisation, because it explicitly validated local languages for scholarship. This broke with the Soviet practice of nominally honouring the brotherhood of peoples, while at the same time enforcing the use of Russian in all aspects of public life, including, of course, education and research.

The MAG community's respect for multiple languages and their cultures remained strong even after the ominous acts of Russian aggression in 2014. The Revolution of Dignity on the Euromaidan raised Ukrainian hopes of reform and a turn toward Europe by forcing the abdication of President Yanukovich. However, the Russian annexation of Crimea and its instigation of proxy wars in Donetsk and Luhansk vitiated these hopes.

While war clouds were overspreading Ukraine, MAG organized a public seminar on "Humanities and Democratization in Post-Soviet Lands: What worked, what did not work, and what do we do now?" The event took place at the historic Budynok Vchenykh ("Scholars' Home") in Kyiv, with participants from Belarus, Russia, Ukraine, and North America. The public life of the city had been visibly disrupted by the military conflict in eastern and southern Ukraine, though Kyiv itself had not been bombed. Spontaneous street memorials to victims of Russian aggression had appeared on Kyiv streets and the city was clearly suffering privations because of the war. The Budynok Vchenykh was unheated, an unsubtle reminder of the war's looming proximity.

Nevertheless, the seminar conducted its panels and roundtables on schedule and in earnest. The results were catalytic for the MAG community, strengthening international collegial solidarity and stimulating ambitious plans for expansion of activities. The seminar opened with a roundtable on the "Challenges of the Euromaidan for the humanities today," followed by a passionate talk on "Intellectuals and war" by a Russian scholar, declaring the obligation of public intellectuals, including Russians, to protest against the war. A central theme of the two-day meeting was "Civil society in the post-Soviet academic community," in which representatives of non-governmental organizations from all three countries discussed good progress (and some regress) of new curricula such as gender studies, and of new initiatives such as an online oral history archive in Minsk. (For the full program of the public seminar, see the MAG website: http://mag-iah.com/resources/news/Seminar_30-31-10_14.pdf).

A working definition of "civil society in the academic community" emerged from the seminar: the need for humanities scholars 1) to

speak in the public sphere, 2) to conduct cooperative research across borders, and 3) to support informal, voluntary associations. Public intellectuals were called to address the increasingly lethal war on Ukrainian territory.

Guided by these principles, in the next few years MAG organized a number of international events, chief among them two large-scale summer congresses. The first, in cooperation with the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (ASEEES), took place in Lviv at Ukrainian Catholic University in June 2016. Gathering two constituencies – north American ASEEES members and East European MAG scholars – the congress was a quantitative and qualitative success, attracting over 500 participants from all over the globe. The MAG website provides a video and written record of this optimistic joint summer convention. (See news of the 2016 joint ASEEES-MAG convention at UCU: <http://mag-iah.com/news/62>. Video of the 2016 convention: https://www.youtube.com/watch?v=qOB_2P73FKg. Video of keynote address at the 2016 convention by Bishop Borys Gudziak: <https://www.youtube.com/watch?v=trEAFLBQ48E&t=118s>. All these webpages were accessed 5 October 2024.)

Though travel to Ukraine from Russia was becoming increasingly difficult for Russian scholars, many still attended and made outstanding contributions. A similar summer congress was organized two years later, in 2018, by MAG. (News of the 2018 MAG congress: <http://mag-iah.com/news/61>. Video of the 2018 MAG congress: https://www.youtube.com/watch?v=_2uysPCKoos. These two webpages were accessed 5 October 2024.) The 2018 congress was slightly smaller in size (400 participants) but also attended by Russian scholars. In both these congresses organizers and attendees were clearly committed to solidarity with Ukraine in its struggle against Russian aggression.

As the military attacks on Ukraine intensified, MAG continued to organize a variety of conferences and lectures, striving as much as possible to maintain the multi-language policy. The goal was both to maintain high standards in research and to manifest collegial solidarity across borders and cultures. The MAG website provides a rich record of events, all in four-language format.

Then came the full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022. Buoyed by MAG's determined efforts to bridge divides, my initial response was that an international, multilingual association of humanists could – and should – maintain productive dialogue even as lethal warfare raged. Humanities scholars, I was convinced, had a special vocation to nurture and sustain communication.

My colleagues in all three countries quickly deflated my wishful thinking. They protested that my hopeful intentions were at best

naïve. Ukrainians flatly refused to participate in any project that conjoined “Belarus, Russia, and Ukraine.” It was agreed by colleagues from all three countries that the Association’s activity be suspended, “for an indefinite period.” (Press release on the MAG website <http://mag-iah.com/news/97>. Accessed 5 October 2024.) In the early months after the invasion, as a gesture of solidarity with Ukraine, some members of MAG, in cooperation with European and U.S. universities, organized an “Anti-war Marathon,” a series of online public seminars. (Descriptions of the seminars on the MAG website: <http://mag-iah.com/news/102>; <http://mag-iah.com/news/101>; <http://mag-iah.com/news/100>; <http://mag-iah.com/news/99>. All four accessed on 5 October 2024.)

The military invasion demanded new scrutiny of relations among MAG’s three nations. Despite the years of MAG’s fostering of amicable and productive cross-border interchange, the underlying asymmetry of cultures now became excruciatingly apparent. Russian culture was the powerful, imperial centre, while Ukrainian and Belarusian cultures – its filial peripheries. Russian cultural hegemony, never hidden, now became a subject of intense self-examination for MAG communities in Ukraine and Belarus. Communication with Russian members of MAG ceased, except with colleagues living and working outside the Russian Federation.

A full year had to pass before a serious, focused, collegial discussion could take place on Russian hegemony over education and research in Belarus and Ukraine. The occasion was a seminal workshop at Ukrainian Catholic University (UCU) in Lviv in February 2023 “A decolonial approach to education and research: Challenges and tasks in wartime.” It was a breakthrough, because it took place at all and also because it stimulated new directions for analysis. It was noteworthy for the frankness of conversation and for its working languages – Belarusian, Ukrainian, and English.

During the UCU discussion, all were united in the conviction that Russia was the aggressor and Ukraine the victim, while the Belarusian state was actively aiding and abetting the invasion. There was no clear consensus, however, on how to analyse the situation. Was this simply a war, with Russia the occupying power? How then does the history of the tsarist empire’s and the Soviet Union’s domination of Ukrainian lands affect our understanding of the conflict? What are the implications of the terms – occupation, colonialism, imperialism – entangled as they are in political agendas and rival theoretical perspectives?

Because the topic of the UCU workshop was the domination of education and research, the discussion quickly moved away from political and military power to focus on *cultural* domination – specifically, control over mentalities and habits. Scholars described their

lived experience of pressure from the imperial centre. Belarusians and Ukrainians began to clarify their relations to each other as well as to the hegemon. Listening to them inspired me to draw comparative implications for “decolonising AWE.”

Ukrainians understand the Russian invasion as part of a long history of domination by the Russian state. In their resistance, they assert symbols of autonomous Ukrainian identity and political statehood. Putin’s aggression has driven large numbers of people for whom Russian was the comfortable language of daily life, to regularly speak Ukrainian now. (President Zelensky is an example of someone used to speaking Russian at home, but who now speaks Ukrainian, especially in public.) Under attack, Ukrainians closed ranks and have been systematically removing tangible reminders of tsarist, Soviet, and Putinist rule – from language use to statues and monuments, place names, television programs, and school curricula.

Belarusian scholars at the UCU workshop expressed full solidarity with Ukrainian resistance. They had themselves engaged in political struggle using cultural symbols. In the 2020 protests against the elections that President Lukashenka falsified, many protestors embraced symbols of Belarusian national traditions – songs in Belarusian, traditional clothing, and the historic white-red-white flag. After nationwide demonstrations were crushed, many scholars and their fellow citizens went into exile. Lukashenka’s sycophantic support for Putin drew a clear line between the Belarusian state and the Belarusian people who oppose the war. After the invasion, several Belarusian scholars present at the workshop organized an anti-war marathon of online seminars, in cooperation with Ukrainian, European, and North American colleagues, and their universities.

The UCU workshop’s Belarusian participants, along with thousands of their fellow oppositionists to Lukashenka, are now *personae non gratae* in Belarus.

At the UCU workshop, speakers developed a common perspective (in several languages) as they described their formative years during the Soviet period and in their subsequent professional careers. The similarities of academic life under Soviet/Russian hegemony hove into clear view. Status, standards, and practices all emanated from the centre of Great Russian culture, along with political approval of topics and language use.

The historical details of university practices in the two countries were not identical, but the essential hierarchical imposition of status was the same. The Russian language was prioritized, while vernacular languages were relegated to village and family life. Pursuing research and writing on topics preferred (or dictated) by the centre were

the obvious keys to career success. Finally, the norms of what counts for scholarship and the standards of quality were promulgated by, and judged by, elites in Russian centres of culture.

The workshop's phenomenological description of academic daily life began to lay the groundwork for a deeper analytical turn, a shift from observing *actions* (decolonising by removing symbols of oppression) to interrogating *mentalities* (examining how decades of living in the Soviet system, even among those who resisted it, shaped attitudes and identities).

Coloniality and universalist claims

Decolonising Academic Writing in English, however we choose to understand it, shares with the UCU workshop a focus on mentalities and cultural norms. The workshop distinguished between the imposition of political power and the culturally hegemonic pressure for internalization of certain mentalities and habits of mind. The latter, of course, is more relevant to a study of colonising/decolonising the academic sphere of education and research. The personal stories told at UCU of experiences in the Soviet and early post-Soviet period revealed how deeply rooted cultural domination had become in the daily lives of Ukrainian and Belarusian academics.

Resisting the coloniser and removing symbols of colonisation such as monuments is conceptually easy to understand. But how do we formulate strategies of resistance against political-social assimilation? How do we resist externally imposed mentalities and habits of mind?

In this effort, the literature on decolonisation is too broad to be helpful, because it ranges over a wide range of history, geography, and theoretical perspectives. Some participants of the UCU workshop, including me, chose to look closely at the decolonisation literature focusing on the term “decoloniality,” because it emphasizes cultural domination through assimilation forced upon subject populations.

Walter D. Mignolo, a prominent writer on decoloniality, defines resistance as “delinking.” Although Mignolo draws upon South American experience and addresses a Global South audience, his analysis of universalist claims is relevant, in my view, to similar claims imbedded in Russian domination of Belarus and Ukraine and, in a comparative perspective, to the same claims in the promotion of western standards through the teaching of academic writing in English.

Mignolo's analytical distinction between colonisation, on the one hand, and coloniality on the other, helped the organizers of the UCU workshop design a follow-up conference, which took place at European

Humanities University in Vilnius, Lithuania, in September 2023: “Decolonisation of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks.” Following Mignolo’s impetus, the Vilnius conference had two themes: first, dismantling the effects of the hegemonic legacy on education and research and, second, searching for practical ways to create new, decentred, and plural epistemologies in the space cleared by the dismantling.

For Mignolo, *colonisation* consists in a) a military takeover (with installation of administrative/legal institutions), b) the imposition of culture, values, and standards of quality through symbols, language, etc., and c) manufacturing consent, enforcing compliant behaviours in the population.

Coloniality, according to Mignolo, is a broader concept that provides a rationale for colonisation. He calls it “the dark side of modernity,” because the historical-cultural context of colonialism is the early modern period, beginning with the explosive juggernauts of the “Age of Exploration” in the 15th century. The extraction of natural and human resources from the colonies, and the enslavement and cultural subjugation of peoples (the dark side) fuelled the expansion of European economic, military, and political power. Modernity as a world-historic movement justified its rapacity by a rhetoric of human progress in science, education, and culture, and in the standard of living. Masking the suffering and humiliation of colonised populations, the rationale extended the repressive apparatus by targeting the souls rather than the bodies of the colonised.

Considered this way, modernity makes a totalizing, universalist claim: practical success of its goals justifies the brutal means used to achieve them. The only hope of the colonised is to internalize the rationale into their own thinking and to reproduce it as best they can in their own attitudes and practices, so that they can partake in whatever share of the spoils is permitted them. The universality consists in the assertion that the European form of modernization is superior to any other model of progress and will necessarily suppress and surpass all others.

Resistance to colonisation/coloniality, Mignolo argues, proceeds on two tracks. Resistance to colonisation (the first notion) manifests itself in the active refusal of cooperation and in the violent or non-violent expulsion of the invader. Along with these actions comes the dismantling and removal of external signs of domination – symbols, monuments, language use, and other behaviours enforced by the coloniser.

Resistance to coloniality (the second notion) Mignolo calls “de-linking,” which is the opposite of assimilation. It consists of two fundamental moves which must be accomplished in sequence. The first step

is a negative action: unmasking the rhetoric of modernity's colonial brutality by exposing the geo-location of "universal" knowledge, values, and standards. The universal progress claimed by coloniality to be valid everywhere must be exposed as originating in, and serving the interests of, Europe and Anglo North America. The second step, is a positive action: the affirmation of plural sources of knowledge hitherto denigrated and suppressed. The affirmation entails identifying local ways of knowing that have not been allowed to develop freely, and their active promotion.

The aim of this two-step strategy is delinking from the centre of hegemonic power that claims to be the bearer of universal progress but in reality emanates from a specific historical-geographic source. Delinking encourages and enables a diversity or, better, a *pluriversity* of epistemologies and cultural practices.

The application of this framework to relations between Russia, on the one side, and Belarus and Ukraine, on the other, has obvious explanatory value but also raises questions.

The history of the East Slavic region meets Mignolo's criteria for colonisation: military domination, imposition of culture, and manufacturing consent through enforcing compliant behaviour. Decolonisation – resistance – appears most obviously in the form of Ukrainian armed response to the invasion. In the cultural sphere, as Ukrainians remove monuments, place names, and other tangible symbols of Russian power in Ukraine, they reject Russian cultural domination and refuse assimilation.

Decolonisation may also be seen, in a very different way, in Belarusian anti-Lukashenka protests, which deployed Belarusian cultural symbols as signs of defiance (Belarusian songs, traditional clothing, and the traditional white-red-white flag). Lukashenka prefers Russian as the language of state and for his personal use; he sees himself as a close ally of Putin.

When UCU workshop organizers began to plan the Vilnius conference, they applied Mignolo's warning about the dark side of modernity to Russian hegemony over Belarus and Ukraine. They proposed to examine the effects of Russian hegemony on mentalities, identities, and the academic habitus, and then ask: "What should we do now?"

The conference took place at European Humanities University (EHU) in Vilnius, September 2023. Its program restated Mignolo's two steps for delinking (to unmask the rhetoric of universality and to assert the local pluriversity of knowledge). The first day of the EHU conference was devoted to "learning to unlearn" by de-assimilating from forcibly learned patterns of thought. The second day turned attention to recommendations for changes in curricula and pedagogical practices.

At the end of the conference, organizers announced that the search for strategies to reject Russian cultural hegemony, which began at the UCU workshop and was followed in Vilnius, would continue in the form of a network of Belarusian and Ukrainian colleagues in the region and in Europe and North America. Firstly, this continuation will seek to unmask the dark side of Russia's hegemony over Belarus and Ukraine. Secondly, it will explore local perspectives on teaching and knowledge production that can flourish only after undoing the grip of Russian cultural domination.

Conclusion: How then, to decolonise Academic Writing in English?

This article began by defining the inquiry into whether and how to decolonise AWE as a phenomenological examination of the experience of teaching academic writing in English in Eastern Europe. I have led AWE trainings in a variety of situations, including the Manuscript Development Workshops of the Carnegie/ACLS African Humanities Program of which I was director. My objective in this article is to apply the decolonisation approach to assess AWE's universalist claims vis-à-vis the rise and flourishing of local perspectives. In addition, I hope to stimulate comparative studies in other regions.

Offering a description of AWE courses, the opening section of the article outlined the cultural expectations for academic writing in Eastern Europe. Anticipating student qualms about externally developed norms, I asked them to suspend their disbelief (and disquiet) for the duration of the training. Afterwards, they would be well enough informed to assess for themselves the value of AWE practices.

Turning to definitions, the next section noted that, in Eastern Europe, decolonisation can be experientially understood by both the coloniser and colonised without the need for complex theory. To decolonise means to expel the coloniser and to remove the symbols of colonial domination, including imposed language use and other academic practices. However, it is not so readily obvious whether “decolonisation” is the most accurate and intellectually productive term as opposed to, say, defence against invasion or de-Russification.

Whichever term might be chosen, it seems clear that defining decolonisation as primarily resistance to physical power, political administration, and control by the police and military, leaves unresolved the intransigent problem of *cultural* hegemony, which is key to “decolonising education and research.” Speakers at the 2023 Lviv workshop underscored the salience of cultural domination by describing how an

imposed academic culture severely burdened their own lives and professional careers. It became evident that de-Russification in politics and administration was not enough. How should we analyse the long history of cultural domination and how should it be overcome?

The Vilnius conference in September 2023 examined these questions through the matrix of decoloniality literature. Though similar to decolonisation, the decoloniality approach offers a rationale for decolonisation by grounding it in a broader historical-theoretical analysis. The first half of the conference asked what steps are needed to begin dismantling the imperial legacy by “learning to unlearn” the mentalities and practices of Soviet/post-Soviet scholarship. The second half of the conference called for suggestions for creating new epistemologies to replace the rejected hegemonic norms and practices. Both steps are fundamental to decolonial analysis: first, identifying the deleterious effects of domination in the cultural sphere and, second, taking practical steps to identify and give voice to vernacular perspectives.

Is Academic Writing in English, then, a neocolonial form of external domination of local cultures? It would seem so, despite the potential defence that it is a service to those who wish to publish their research internationally, because English is now the *lingua franca* of world scholarship. Despite this practical justification, training East European scholars and students in (north)western norms and practices, whatever their transactional value for globalized careers, certainly *appears* as an imposition, especially in the context of the post-Cold War struggle for western soft-power domination of the region.

If there are two cultures contending for attention in scholarly milieux, perhaps an eclectic solution might prove the best way forward. This would seem the case whether the paired languages (and their cultures) are both *linguae francae* (such as English and Russian) or whether the paired languages consist of a *lingua franca* and a vernacular language (e.g., Russian and Ukrainian, or English and Ukrainian). Faced with competing cultures, why cannot individuals be free to pick and choose the elements of each culture that best suit their purposes? Indeed, in the post-Soviet period before the 2024 full-scale invasion, significant proportions of Belarusian and Ukrainian societies opted for the use of two languages. (In Ukraine the legal mandate for using Ukrainian in schools and research made it all but certain that eventually Ukrainian would be the dominant academic language.) In the 1990s, the *lingua franca* in Ukraine used for international scholarship was still primarily Russian; by 2024, the international language is increasingly English.

From the forgoing analysis, a hybrid option must meet two conditions.

First, the (geo)political situation must allow individuals an uncompelled choice between contending academic cultures. Such genuinely free choice is rare enough in history. Today, it is impossible due to the ruthless Russian invasion and to Lukashenka's domestic deprivations. For academic communities in both Belarus and Ukraine, the question of language choice has become a "which-side-are-you-on" shibboleth that cleaves communities. Choosing to use the vernacular language and/or a *lingua franca* (and which one!) for academic work is a political decision. The rejection of the Russian language by those opposed to the invasion has decolonising force. A MAG-style multi-language policy including Russian, as it existed prior to 2024, is today impossible. Significantly, both the UCU workshop and the Vilnius conference chose as their working languages Belarusian, Ukrainian, and English.

Second, the choices must result from open-ended dialogue in a scholarly community of inquiry. A microcosm of such discussion has been the group self-reflection at the opening of an AWE session, in which the instructor asked students for their willing suspension of disbelief regarding the principles and practices of an external academic culture.

This experience suggests that extricating AWE from its decolonisation quandary could begin by making the quandary itself a teaching moment. A serious, social self-reflection could and should be a required initiation to every AWE training. "Willing suspension of disbelief" should be re-coded as "mutual agreement to dialogic reflection, whose openness would be convincing to the extent that *each* member *accepts the possibility* of modifying, or even abandoning, initial foundational principles and practices." To engage in the training, the instructor as well as the students should put at risk their prior assumptions. All available options, even if they appear hostile to individuals' own initial assumptions, should be discussed without preconditions. Self-reflection is a necessary first step, but it must be followed by a resolute openness to follow the inquiry wherever it leads. No pre-determined outcomes. Moreover, to be effective, the commitment to dialogue needs to be ongoing. Initial assumptions, as well as potential outcomes, should remain ever subject to debate.

Although the proposed open-ended inquiry might methodologically begin with a provisional suspension of disbelief, it can be convincing only if it becomes permanently imbedded in pedagogical and research practice.

Such practice will explicitly impugn universalist claims, such as those that made AWE vulnerable to the charge of western cultural domination. Importantly, the call for acknowledging local perspectives

must be wary of not only universalist claims but also exclusivist ones, such as those made by obdurate, insular nationalisms.

Larger issues raised by the decoloniality approach remain to be confronted – the seeming equivalence of decolonisation and de-Russification, the implications of coloniality for the region as the darker side of modernity, and the potential danger that the demand for new vernacular epistemologies might lead to a resurgence of exclusivist nationalisms. Whatever the implications, and whatever the hope that open dialogue might release a new, decentred, pluriversity of pedagogy and research, it is irrefutable that war conditions preclude their implementation. Nevertheless, efforts for open-ended dialogue should be revived as soon as post-war reconstruction begins.

As a coda, this path of open collective inquiry requires humility on the part of what we can now call “*lingua franca* cultures,” the cultures for whom a language of international scholarship is the natural language of everyday life. They are no longer able to claim universality for their cultural assumptions, standards of quality, or practices. They must *earn* acceptance for these norms by engaging in open-ended intellectual inquiry, employing as weapons only reason and dialogue. This means, further, that they must explicitly reject the dominance afforded them by economic power and by the sheer volume of their academic production. The weapons of political, economic, or military force have no place in the contention among academic cultures.

In the midst of the devastating war, so debilitating to scholars, education, and research, open dialogue is admittedly an idealistic scenario. In the worst of times, but also in better times, it will take a determined vision to conceive and implement such open-ended dialogue. Yet, for the sake of humanity, as well as for the sake of humanistic scholarship, we must steadfastly champion this ideal.

References

- ACLS website for the Humanities Program in Belarus, Russia, and Ukraine and for the International Association for the Humanities (2024). <https://www.acls.org/past-programs/hp-belarus-russia-ukraine/> (accessed: 5 October 2024).
- Bill, Stanley (2014). SEEKING THE AUTHENTIC: Polish Culture and the Nature of Postcolonial Theory. *Nonsite.org*, 12 (Articles). An account of the early literature in Poland on postcolonialism. 20 December. <http://nonsite.org/article/seeking-the-authentic-polish-culture-and-the-nature-of-post-colonial-theory> (accessed: 4 October 2024).
- Booth, Wayne C., Colomb, Gregory G., Williams, Joseph M., Bizup, Joseph & Fitzgerald, William T. (2016). *The Craft of Research*. Chicago: University of Chicago Press.

- Gopen, George D. & Swan, Judith A. (1990). The Science of Scientific Writing: If the reader is to grasp what the writer means, the writer must understand what the reader needs. *American Scientist* 78: 550-558.
- Lanham, Richard A. (2013). *Analyzing Prose*. London and New York: Bloomsbury Academic.
- MAG (International Association for the Humanities). <http://mag-iah.com/> (accessed: 5 October 2024).
- Mignolo, W. D. (2007). DELINKING: The rhetoric of modernity, the logic of coloniality and the grammar of de-coloniality. *Cultural Studies*, 21(2-3): 449-514. 3 April. https://docs.ufpr.br/~clarissa/pdfs/DeLinking_Mignolo2007.pdf (accessed: 3 October 2024).
- Norton, Scott (2023). *Developmental Editing: A Handbook for Freelancers, Authors, and Publishers*. Chicago: University of Chicago Press.
- Riabczuk, M. (2013). Colonialism in another way: On the applicability of post-colonial methodology for the study of post-Communist Europe. *Porównania* 13: 47-59.
- University of Chicago Press. (2024) Chicago Guides to Writing, Editing, and Publishing. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/series/CGWEP.html> (accessed: 5 October 2024).

PARVULESCU, ANCA, and MANUELA BOATCĂ,
*Creolizing the Modern:
Transylvania across Empires.*
Cornell University Press, 2022.

Syeda Q. Masood

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-228-234>

Ph.D., Global IAS Fellow, Central European University
1051 Budapest, Nádor u. 9.
E-mail: masoods@ceu.edu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7420-7261>

Anca Parvulescu and Manuela Boatcă's book *Creolizing the Modern: Transylvania Across Empires* makes a significant contribution to critical transnational sociology. While it offers important theoretical interventions, it is also grounded in extensive research. The authors meticulously use historical records to analyse Liviu Rebreanu's *Ion*. This novel was selected not only because it is one of the most preeminent works in the Romanian language, but also because it is the first modern novel written in this language. Their approach to the novel is not limited to regarding it merely as a work of fiction, but also as a document representing Transylvanian village life at the turn of the twentieth century, a period when Transylvania was undergoing modernization.

Modernity in East Europe, particularly following the expansion of the European Union into the region, can appear homogenizing. However, how do we explain the modernity of multilingual and multicultural places like Transylvania, Ukraine, and Belarus, which inherently challenge this homogenization? Are they always outside of modernity? The authors argue that, first, by the turn of the twentieth century, Transylvanian villages were integrated into the "modern/colonial world-system" (49); second, this modernity must be understood as

a creole modernity within an inter-imperial context; and third (and this is their overarching argument), that this creolization – entailing mixing and adaptations – produces new, pluralistic forms of modernity, effectively challenging the homogenizing tendencies of modernity. Therefore, creole spaces should be cherished within modernity rather than homogenized to serve “modernizing” national projects.

Theoretically, the authors aim to “bridge” (5) three different scholarly fields: postcolonial theory, world-systems analysis, and research on inter-imperiality. While acknowledging the contributions of both postcolonial theory and world-systems analysis, and drawing on the work of theorists from both fields, they find their case to be most effectively explained through an inter-imperial lens. Given that Transylvania was not officially colonised in the same manner as the Asian and African colonies of European empires, the authors argue that it cannot be accurately described as a postcolonial region. Further, although they recognize Immanuel Wallerstein’s characterization of Transylvania as part of the semi-periphery, they contend that East Europe represents not merely a semi-peripheral position within the world system but rather a space of inter-imperiality. This is because not just one world-system but various empires – including the Austro-Hungarian, Bolshevik, German, Lithuanian, Ottoman, Polish, and Tsarist – have “left indelible marks on both the socio-economic organization and the self-conceptualization of its subjects” (7). This complex history differentiates the region’s relationship with empire from its relationship with Asian, African, or American societies. Furthermore, the continual shifting of East European societies from one empire to another, and the presence of multiple conflicting empires vying for control in the region, further distinguishes its historical and socio-political context. Even today, it is noteworthy that the region finds itself in the crosshairs of the competition for influence between the informal Russian empire and Western forces, which highlights the region’s ongoing inter-imperiality.

While heavily influenced by Laura Doyle’s concept of inter-imperiality, Parvulescu and Boatcă’s primary contribution to this theory is the integration of the concept of creolization. Doyle (2020) conceptualizes inter-imperiality as the interconnectedness of different empires, emphasizing their competitions and complementarities. This framework primarily addresses the dialectical relations and power struggles among dominant groups. However, by shifting their focus from the empires themselves to rural life in Transylvania, Parvulescu and Boatcă illustrate how the localized processes and histories of inter-imperiality foster ongoing cultural transformations and the creation of hybrid identities, societies, and ways of being. This approach

not only centres the subaltern within the study of inter-imperiality, but also challenges ethnic approaches that claim the region for national projects, advocating instead perceiving it through “the frame of a multiethnic and multilingual entity across empires” (4).

Another significant contribution of the book is the methodology employed by Parvulescu and Boatcă, which seamlessly integrates literary and sociological analysis. To understand transdisciplinary analysis on a concrete example, students of methodology must read this book. The authors use the Romanian-language novel *Ion* as their primary anchor of analysis, considering it both “fictional” and “documentary” (11). By situating the small scale of textual detail in relation to the large scale of the world, they contextualize episodes of the novel within a world-historical framework. This involves utilizing diverse materials such as “debates in the Vienna and Budapest parliaments, legislative and court records, economic data, maps, literary texts, memoirs, and oral testimonies” (11). While some chapters may appear to conduct sociological and literary analyses in parallel, others, such as chapter 7, interweave the novel and its context beautifully, ensuring a compelling read.

In this book, toponymy is meticulously employed to convey subtle and sometimes overt political messages, a strategy for which the authors deserve commendation. Following Maria Todorova (2005), they opt for the term “East Europe” rather than “Eastern Europe” to describe the broader region. Although the authors do not explicitly discuss their reasoning for this choice, the term performs multiple functions within the text. On the one hand, it is a critique of the dominant West European narrative behind the creation of the term Eastern Europe, but on the other, it makes the region stand on its own, separate from its relationship with an imagined “Western” Europe. The linguistic expression “Eastern Europe” delegates the referent to a context that is always present, where for its own existence the region looks to the West – being “Eastern” to it. Additionally, the authors purposefully avoid using city names in a single language. They state, “we employ the three most widely used languages of Transylvania for each toponym, in no particular order.” This decision exemplifies the praxis of creolization, an argument central to the book and ensures that Transylvania is read as a multi-ethnic space.

The initial three chapters articulate the authors’ assertion that the Transylvanian countryside was integrated into the capitalist modern world-system at the turn of the 20th century. In Chapter 1, the authors conduct an in-depth analysis of the novel *Ion*, situating the dynamics of land acquisition – a central theme of the novel – within its historical and global contexts. They reveal how ancestral land rights in

Transylvania were disrupted during the 18th and 19th centuries under the Austro-Hungarian Empire. This process of land formalization marginalized numerous individuals who had previously enjoyed access to land under the traditional system, thereby embedding the Transylvanian land regime into the global capitalist world system. The chapter also delineates the parallels between colonial and imperial conditions, emphasizing how the Habsburgs, in their rivalry with the British Empire, exploited Transylvanian land – not formally colonized but part of the empire – for resource extraction, akin to British practices in their colonies in Africa and Asia.

Chapter 2 provides further substantiation for the claim that Transylvania was integrated into the world-system by the turn of the century. It also shows the profound implications this integration had on Jewish-Christian relations, ultimately contributing to the intensification of antisemitism in the region. The authors point out that the Transylvanian countryside became enmeshed in the world-system through three primary mechanisms: the exportation of peasant-produced goods beyond Transylvania, the peasants' reliance on loans from banks that were increasingly integrated into the global banking system, and administration by an imperial bureaucracy predominantly composed of individuals from outside the region. In this milieu, Jewish residents of Transylvania, precluded from land ownership, integrated into the world-system as financiers, small business owners and artisans. These professions, deemed lucrative in the new world-system by the Christian peasantry, exacerbated pre-existing antisemitic impulses. Consequently, Transylvania's integration into the world-system not only facilitated its economic and administrative incorporation but also intensified local racial dynamics.

Chapter 3 shifts its focus from land to labour and enslavement, specifically examining the experiences of Romani residents of Transylvania. This chapter demonstrates that the integration of the Romani into the world-system differed significantly from that of Romanian Christians and Jews, and that this difference is rooted in the Romani's history of enslavement during the period when Transylvania was under Ottoman rule.

Chapter 4 explains present-day ethnic strife in Transylvania by laying out the history of linguistic domination in the region. This happened as the modern nation-state based world-system was coming into its own. Transylvania, a multilingual creole region, was subjected to Magyarization by the Austro-Hungarian Empire, which, among other measures, also mandated Hungarian as the language of instruction in public schools. This boosted Romanian nationalism, as the Romanian majority resisted this enforced assimilation.

Chapters 5 and 6 focus on the gender dynamics at work when Transylvania was “slowly and unevenly integrated into the capitalist world-economy” (115). The chapters show that “violence against women often sustains inter-imperial nationalisms” (115) as gender emancipation is ignored in the service of the nationalizing project. In Chapter 5, they utilize the character of Ana in *Ion* to substantiate this argument for a rural peasant woman. In Chapter 6, the focus shifts to analogous violence within the middle class, as exemplified through the character of Laura.

The seventh and final chapter, akin to Chapter 4, underscores Transylvania’s “creole” nature, particularly its religious diversity and admixtures. Despite the Austro-Hungarian Empire’s efforts to modernize and westernize the region by promoting Catholicism and secularizing institutions, Transylvania’s religious landscape maintains its creole character. This is evident through practices such as the presence of married priests and the use of magic and charms in daily life — relics of resistance against the homogenizing forces of modernity.

Although the authors claim that their book is based on “the standpoint of a small village in Transylvania” (3), the validity of this assertion warrants scrutiny. Ultimately, *Ion* is a work of fiction created by a well-placed, middle-class urban intellectual. The villagers lacked the habitus necessary to produce a best-selling novel. The authors note that Ion Boldijer, the individual on whose life the character Ion Glanetașu was purportedly based, wrote to Rebreanu in “an oral language rife with grammatical and spelling mistakes” (65). Rebreanu himself regarded the novel as a work of fiction, not based on real personalities. This reader perceives a tension between the authors’ claim that *Ion* is a work based on document, and the characterization of Ion Glanetașu as a “fictional character” (65). Even if parts of the novel can be understood from a historical lens, the “vantage” of the novel is certainly the writer’s standpoint which remains the dominant position in *Creolizing the Modern*, in addition to Parvalescu and Boatcă’s of course. The villagers seem to have no space in the book. Oral histories and other means of including the villagers’ standpoint in the publication would have greatly benefited the analysis.

I also find myself intrigued by the theoretical implications of inter-imperiality as articulated in this book. The authors could have focused exclusively on imperialism, yet they chose to emphasize inter-imperiality, which suggests a nuanced perspective on the interactions between empires. The text successfully positions Transylvania as an inter-imperial space; however, Doyle’s assertion that inter-imperiality involves “multiple interacting empires” (9) seems underdeveloped. Most chapters predominantly explore the Austro-Hungarian Empire,

with the Ottoman Empire receiving some consideration in Chapter 3. Other empires highlighted in the introduction, such as Poland-Lithuania, the Russian Tsardom, the Russian Empire, and Prussia, receive scant attention. Consequently, the inter-imperial processes associated with these empires remain insufficiently addressed. This raises questions about the book's broader theoretical framework and whether a more comprehensive examination of these empires could have enriched the analysis.

Despite these minor considerations, the book opens new vistas of analysis in both East European studies and sociology. It challenges scholars of Belarus and Ukraine to rethink the concept of decolonization. Drawing from this book, it is precisely the intermixture of Belarusian, Bulgarian, Crimean Tatar, Hungarian, Jewish, Moldovan, Polish, Romani, Romanian, Russian, and Ukrainian people and histories at the intersection of various empires that imbues these countries with the potential to challenge a homogenizing modernity. What would happen if Belarus and Ukraine began to imagine their decolonial futures from the perspective of their creole histories? What would decolonization look like then? This approach has the potential to suggest a departure from monolithic national narratives, proposing a more nuanced, layered and creole understanding of identity and history in these countries.

I read the book as an invitation for scholars to reconsider the ways in which they conceptualize and study empire, postcolonialism, and the formation of subjectivities in regions shaped by multiple imperial influences. For scholars of postcolonialism and empire, this book serves as a corrective. For example, my work examines the formation of subjectivity in Afghanistan under the U.S.'s neo-imperial occupation. However, Afghanistan is also an inter-imperial creole space. It has not only contended with multiple empires over the last few centuries, but subject positions have also been formed at the crucible of inter-imperial interactions. Adopting the approach suggested by this book provides me with compelling ideas for advancing my research. The shift in focus suggested by this book can lead to innovative research directions, contributing to a more comprehensive and dynamic field of study in postcolonial sociology and the sociology of empire.

It is challenging to do justice to Anca Parvulescu and Manuela Boatcă's nuanced and complex work in a few short pages. Their call to focus on the creole nature of Transylvania not only unsettles and reframes the concept of Europe, but their emphasis on the inter-imperiality of the region argues that decolonization is not merely about unseating the dominant power but also about rethinking the complex and intermixed nature of domination itself. Furthermore, their

interdisciplinary approach, blending literary studies and sociology, provides a robust framework for scholars to rethink decolonization and the intricate dynamics of power and identity. *Creolizing the Modern* is an essential read for scholars seeking to deepen their understanding of empire, modernity, and the ongoing processes of cultural and historical hybridization in East Europe. It serves as a vital reminder of the importance of considering imperial, class-based, gendered and racialized dominations in a diverse and intersecting milieu. In short, this is an excellent book.

References

- Doyle, Laura. (2020). *Inter-imperiality: Vying Empires, gendered labor, and the literary arts of alliance*. Duke University Press.
- Todorova, Maria. (2005). The trap of backwardness: modernity, temporality, and the study of Eastern European nationalism. *Slavic Review* 64.1: 140–164.